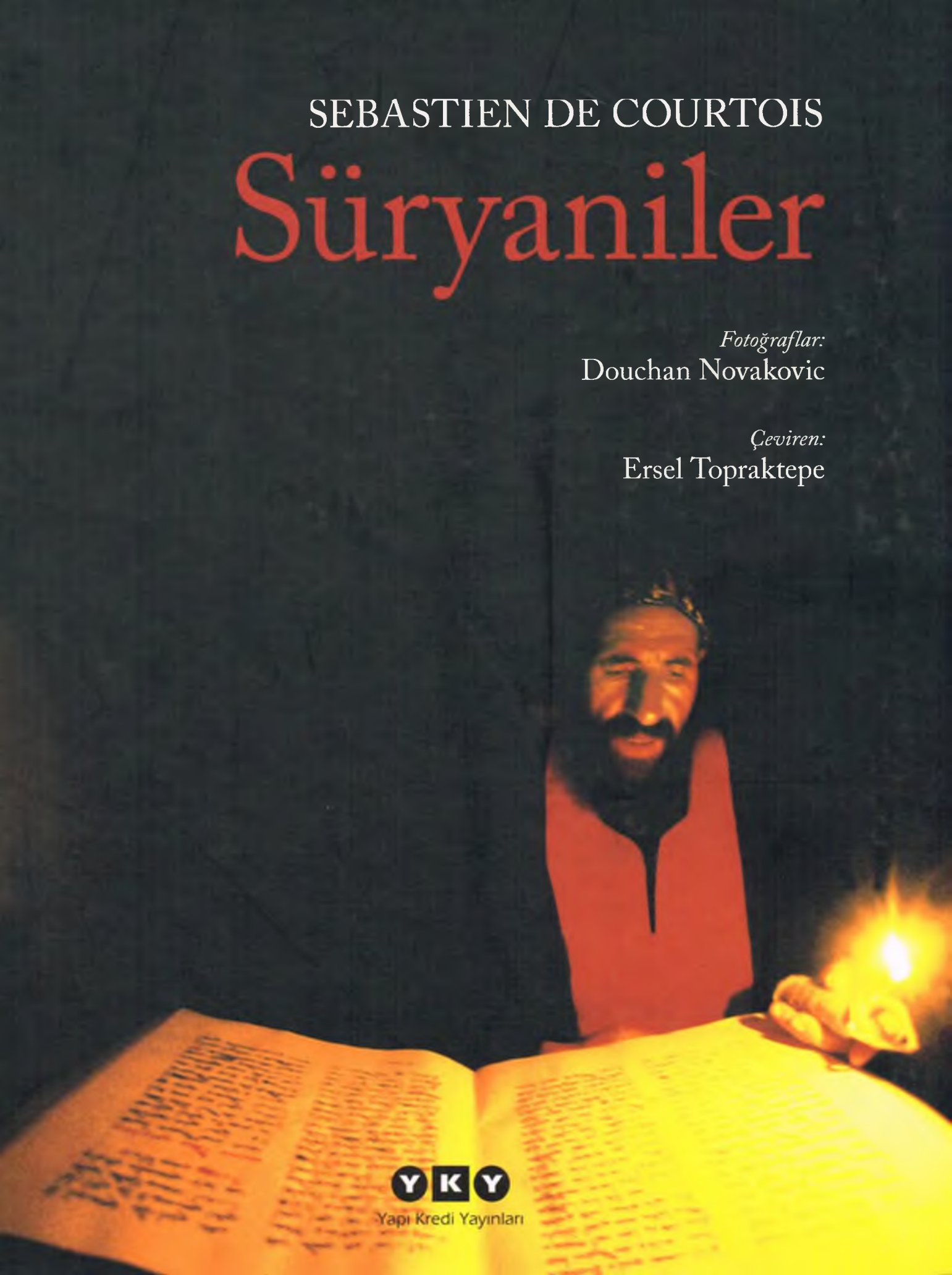
SEBASTIEN DE COURTOIS

Süryaniler

Fotoğraflar:
Douchan Novakovic

Çeviren:
Ersel Topraktepe

YKY
Yapı Kredi Yayınları

SÜRYANİLER

Sébastien de Courtois dinler tarihi uzmanı. Çalışmalarını Ortadoğu Hıristiyan topluluklarının durumu ve tarihte bıraktıkları izler üstünde yoğunlaştırdı. 1999 sonbaharında Mardin'e yaptığı bir yolculuk sırasında Turabdin'in tarihine ilgi duydu. O zamandan bu yana Fransa ile Türkiye arasındaki tutkusu hiç azalmadı.

Yapıtları

Une communauté syriaque orthodoxe en péril à la fin de l'empire ottoman, PhD, EPHE, IVe section, 2001.

Les Derniers Araméens, le peuple oublié de Jésus (Tur Abdin), Introduction historique d'Alain Desreumaux, La Table Ronde, 2004 et 2007.

Chrétiens d'Orient sur la route de la soie, dans les pas des nestoriens, La Table Ronde, 2007.

Périple en Turquie chrétienne, Presses de la Renaissance, 2009.

Le Nouveau défi des chrétiens d'Orient, d'Istanbul à Bagdad, JC Lattès, 2009.

La Turquie Biblique, un guide culturel (photos de Damien Guillaume), Empreinte, Paris, 2010.

SEBASTIEN DE COURTOIS

Süryaniler

Fotoğraflar:
Douchan Novakovic

Çeviren:
Ersel Topraktepe

YKY
Yapı Kredi Yayınları

2. sayfa
Mor Gabriel Manastırı'ndaki Kitabı Mukaddes kabı. Çarmıha gerilmiş İsa ve yanında Meryem ve Yahya var. Hemen altlarında Süryani yazılarından biri olan Estrangelo ile yazılmış bir ithaf görülüyor. Kenarlardaki figürler on iki havariyi temsil ediyor.

4-5. sayfalar
Turabdin'in güneyindeki küçük köylerden biri olan Harabal'da eşi ve çocuklarıyla yaşayan bir din adamı. Yusuf, baskılar ve göçler yüzünden din adamı bulunmayan birçok bölgeyle ilgileniyor.

Kitapta yer alan fotoğraflar, 2001-2003 yılları arasında Turabdin'e yapılan yolculuklar sırasında çekilmiştir.

Yapı Kredi Yayınları - 3379

Süryaniler / **Sébastien de Courtois**
Fotoğraflar: **Douchan Novakovic**
Çeviren: **Ersel Topraktepe**

Kitap editörü: **Korkut Erdur**
Düzelti: **Filiz Özkan**

Tasarım: **Nahide Dikel**

Baskı: **Mas Matbaacılık A.Ş.**
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. baskı: İstanbul, Temmuz 2011
ISBN 978-975-08-2038-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2011
Bu kitabın telif hakları Onk Ajans Ltd. Şti. aracılığıyla alınmıştır.
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ/Ömer M. Koç 9

ARAMİLERDEN SÜRYANİ CEMAATLERİNE 17

Otuz Beş Asırlık Tarih *17*

Tarih Boyunca Süryaniler *18*

Abraham'ın Aramileri *19*

İsa Döneminde Arami Kültürlerinin Engin Dünyası *22*

Edessa'nın Meşhur Kaderi *23*

Kutsanmış Küçük Bir Şehir: Edessa *24*

Devasa Literatür *25*

Farklılaşan Kiliseler *27*

Tanınması ve Okunması Gereken Yazarlar *30*

Turabdin: Köyleri ve Manastırları *31*

KEŞİF 37

Gülün Kaynağı *39*

Gelenek Mektebinde *48*

MOR YAKUP MANASTIRI 57

Mor Lazaros Stylites'*i* *66*

Bir Kiliseden Diğerine *69*

DEYRÜ'Z-ZAFARAN 75

Tepelerin Arasındaki Kale: Deyr'ul-Umur *89*

MERYEMANA MANASTIRI'NDA 115

BİZANS'IN KENARINDA 135

Nisibis Mezarları *135*

Taşlar ve Hatıralar *138*

Kutsal Dağ'ın Merkezinde *140*

BİYOGRAFİ NOTLARI 146

KRONOLOJİ 148

KAYNAKÇA 151

MEKÂNLAR VE KAYNAKLAR 155

TEŞEKKÜR 159

Önsöz

Çağlar boyunca eski uygarlıklara ev sahipliği yapmış, pek çok inanışın ve üç semavi dinin kök saldığı, adeta bir kültür mozaiği oluşturan Anadolu'nun şüphesiz en renkli ve haklarında en az bilgiye sahip olduğumuz parçasıydı Süryaniler.

Son otuz yıl boyunca siyasi ve insani nedenlerle yurtdışına büyük ölçüde göç vermiş bir cemaat, bir başka deyişle Hz. İsa'nın kayıp halkı Aramilerdi onlar.

Fransız yazar ve dostum Sébastien de Courtois, Douchan Novakovic'in fotoğrafları eşliğinde, Türkiye'de Mardin ve çevresinde yaşayan Süryanilerin ve 35 asırlık dillerinin hikâyesini anlatıyor.

Birbirimizi anlamaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz bu günlerde *Süryaniler*'i kültürel çeşitliliğin rahatsızlıktan ziyade zenginlik olduğunu kavramamız ve anlatmamız adına samimi bir çaba addediyorum.

Umarım bu kitabın, Süryanilerin Türkiye'de daha çok tanınmalarına ve değişik inanç ve kültürlerden gelen fakat aynı topraklarda yaşayan insanların ahenk içinde yaşamalarına bir nebze de olsa katkısı olur.

Ömer M. Koç

Fırat üzerinde bulunan Hasankeyf've Ortaçağ'dan kalma harabe halindeki kemerleri. Burası bir çok Arap ve Türk beyliklerine ev sahipliği yapmıştır. 1915 olayları sırasında hâlâ faal olan son manastırın yağmalanmasıyla şehirdeki Hıristiyanlık izleri silinmiştir.

Bu kitabı Turabdin'in çocuklarına,
barış için mücadele edenlere ve Mor Gabriel
Manastırı'nın rahibe ve rahiplerine adıyorum.

Ailesi Turabdin'den göç etmiş olan Halep Süryani Metropoliti Mor Gregorios Yohanna İbrahim.

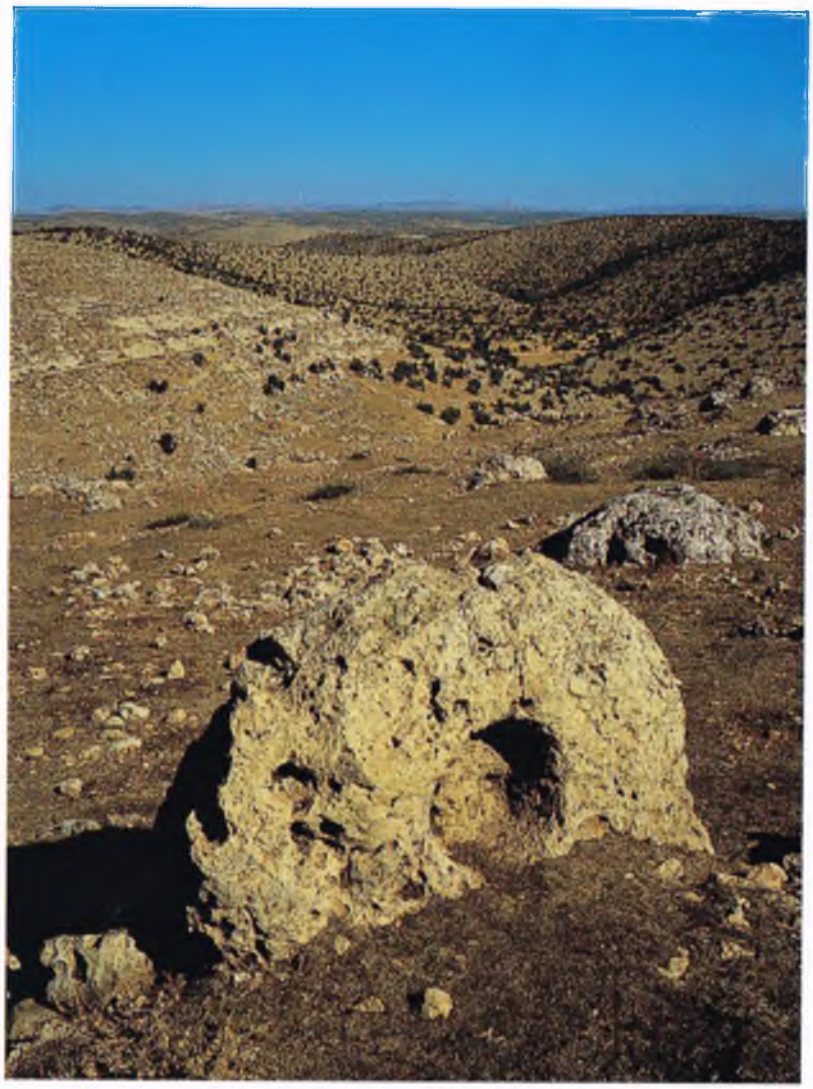
Sonra Tanrınız RAB'bin önünde şu açıklamayı yapacaksınız: "Babam göçebe bir Aramlı'ydı. Sayıca az kişiyle Mısır'a gidip orada yaşamaya başladı. Orada büyük, güçlü, kalabalık bir ulus oldu.

Yasa'nın Tekrarı, XXVI, 5

Önceki sayfa
Adeta Kitabı Mukaddes'*in sayfalarından çıkıp gelmiş bir manzara: Mor Avgin Manastırı'na giden yüksek platoların üzerindeki yolda bir kış sabahı Nusaybin ovası.*

Yanda
Kuraklık, çetinlik, çıplaklık. Mor Gabriel Manastırı'ndan görünen manzara Ortodoks ikonografisinin sembolik çöllerini hatırlatıyor.

"Tedbirsizlik edip sevgimi göstermek istiyorum,
ama korkuyorum fazlasıyla cesur olmaktan
Hangisini seçerdin Sevgili Tanrım?
Sevgimizin tedbirsizliğini seversiniz,
Hazinenizi gizlice kullanmamızı nasıl sevdiyseniz."

Mor Afrem

ARAMİLERDEN SÜRYANİ CEMAATLERİNE

Otuz Beş Asırlık Tarih

Alain Desremaux
CNRS'te Araştırma Yöneticisi
(Eski Semitik Araştırmaları Laboratuvarı)

Acımasız tarihimizin trajik anlatılarını, antik halkların efsanelerini ve kutsal metinleri okuyan ve okuduktan sonra bu olayların cereyan ettiği coğrafyayı düşlerinde ya da imgelemlerinde şöyle bir canlandıran bugünün Avrupalı okurunun bizzat gidip oraları görmesi gereker mi?

Tarihçi, anlatısına can katmak için, gidip patikaların tozunu yutmak ve nehirlerin ışığını görmek ister. Genel manzaraya bakar, ama geçmişin sahnelendiği hâlâ mevcut olan tiyatro sahnesine bakar gibi değil yalnızca: Orada eskinin ailelerinin bugünkü hayatları hazırladığı potayı inceler. Ne dediği anlaşılmaz kitaplarda keşfedilen kadim anlatılar, günümüzdeki yüzleri aydınlatır; kendimizi onların atalarına bağlı hissederiz, çünkü bugünümüzün şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bir gün, Komagene Krallığı'nın sınırında bir kazı çalışmasına başlarken, eğer Aramiler en azından 35 yüzyıl önce buralarda Doğu'nun ilk Hıristiyan kültürünü, Süryani dilinin kültürü olacak bir kültürü geliştirmeye başlamamış olsalardı, Fırat'ın sağ yakasında durup da tarihin ilk Hıristiyan krallığına ev sahipliği yapacak doğudaki tepeleri seyre dalmazdım dedim kendi kendime. Süryanice bugün de bizimle konuşuyor ve hâlâ konuşuluyor.

Otuz beş asra şöyle bir bakıldığında ne görkemli bir yapı, ne altınlar, ne itibarlı hazineler, ne imparatorluk, ne başkent ne de siyasi güç göze çarpar. Topu topu birkaç mezar, birkaç mezartaşı, acemice yapılmış birkaç mozaik; serpilen küçük kiliseler, mütevazı manastır binaları. Ama bu otuz beş asırlık tarihin ruhani ve entelektüel açıdan ne büyük bir mirası vardır! Yüzlerce kişinin Estrangelo, Serta, Melkit, Doğu Süryani, Kerala gibi yazı türlerinde elle yazdığı binlerce eser. Dini törenlerin Süryanice ya da Doğu Süryanice yapıldığı çeşitli kiliselerin kaderine bakın! Abgar kralı 3. yüzyılda Edessa [Urfa] prenslerini ve halkını Hıristiyanlığa geçirdiğinde böyle bir gelecekten haberi yoktu kuşkusuz.

Tarih Boyunca Süryaniler

Turabdin'in Hıristiyan kültürü, büyük Arami ve Süryani kültürü içinde yer alır. Öte yandan bu tarihin eksiksiz şeceresini çıkarmak neredeyse imkânsız bir iş. Tarihleri, içinde yaşadıkları imparatorlukların tarihinden bağımsız olarak yazılamayan ve sınırları hiç olmamış bu cemaatler kısaca nasıl anlatılabilir? İmparatorluklar, krallıklar, cumhuriyetler; Asurlular, Babilliler, Persler, Helenler, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar, Kaçarlar, Türkler, Iraklılar, Suriyeliler, İranlılar, Lübnanlılar, Hintliler. Önemli olayları kronolojik olarak sıralayabiliriz, ama özellikle şu gerçeğin altını çizmeliyiz: Yazının doğduğu kilde

kök salan Hıristiyan Süryanilerin tarihi, bugünkü Batı Hıristiyanlığı'nın tarihinin sanılandan daha büyük bir parçasıdır. En başta medeniyetlerin bu uzun oluşum süreci, Batı'nın en uç noktalarına kadar bizim şekillenmemize katkıda bulunduğu için; daha kesin olarak da tam gelişim sürecinde olan bizim Latin batımız, Yunanlardan ve Yahudilerden aldıkları felsefi ve teolojik kavramlar ile Filistin ve Antakya'dan aldıkları Hıristiyan mesajı, olgunlaşmış ve çoktan kullanılmaya başlanmış dillerinde 3. yüzyıldan itibaren yeniden işleyerek kendilerine mal edebilmiş olanların ruhani ve entelektüel aydınlığını aldığı için.

O halde, tarihçi, Süryani yazarların dile getirdiği, Süryanicenin bütün dillerin anası ve Tanrı'nın cennette Âdem'le konuştuğu dil olduğu yönündeki dokunaklı iddialarını kesin olarak tasdik edemese de, eski Aramilerin mirasçısı kültürlerden biri olan Süryani kültürünün Batı'yı Roma döneminden günümüze kadar şekillendirdiğini bilir.

Abraham'ın Aramileri

Yazıyı icat eden en eski medeniyetin, kökeni bilinmeyen Sümer medeniyeti olduğunu; bilinen en eski semitik yazı olan Akadcanın Mezapotamya'da İÖ 2000 yılından daha önce de var olduğunu biliyoruz. Ancak bu bölge için belirleyici olan, Aramilerin ortaya çıkışı olmuştur. Hiç kimse nereden geldiklerini ve başlangıçta kim olduk-

larını bilmiyor. Belki Kir taraflarından, belki de Elamların ülkesinden, belki de Keldanilerin Ur kentinden geldiler. Her halükârda onlara hem güneyde –bugünkü Irak ve İran'da– hem de kuzeyde –Harran'da– rastlıyoruz.

İÖ 14. yüzyıla ait Mısır belgelerinde, el-Amarna mektuplarında ve 12. yüzyıl Asur yazıtlarında Akhlamu ve Aramulardan söz edilmektedir. Bunlar, her topluluğa sızan ve iktidarı en nihayetinde ele geçiren göçebelerdir. Aramiler, önce Mezopotamya'da, sonra Suriye'den Filistin sınırına kadar uzanan bölgede küçük devletler kurmuşlardır. Zaten *Kitabı Mukaddes*'te bilinen ve kendilerinden söz edilen bir halktır. *Kitabı Mukaddes*'e göre onlar İbranilerin ülkesinin yakınında yaşamış ve bu ülkenin çevresinde küçük krallıklar kurmuşlardır.

Kenan, Fenike ve İbrani dilleriyle akraba olan semitik bir dilleri vardır. Fenike yazısını benimsedikten sonra bunu kullanıp her yere yayılmasını sağlayan yine onlardır. Her ne kadar Arami krallıkları pek uzun ömürlü olmamışsa da, dilleri bütün Ortadoğu'yu fethetmiştir. Şaşırtıcı bir durum aslında: Aramiler Ortadoğu'da siyaseten önemli bir rol oynamamış olmalarına rağmen, dilleri Ortadoğu'nun en büyük dili olmakla kalmamış, günümüze kadar ulaşmıştır. Arami krallıklarının ortadan kalkmasında, bölgenin o zamanki süpergüçleri Asurlular ile Babilliler, sonra da Persler etkili olmuştur. Ancak bu süpergüçler tarih sahnesinden çekilince, geriye ne dilleri ne de yazıları kalmıştır. Buna karşılık, artık krallıkları olmayan Aramiler kendi kültürlerinde yaşamaya devam etmiş ve dilleri ile yazılarının herkes tarafından kullanıl-

Beşaret
Midyat Ortodoks Süryani Metropolitliği'ndeki Süryanice elyazması (1226).

dığını görmüşlerdir. Bu, sıradışı bir durumdur. Aramice İran'dan Mısır'a değin yayılır, her tarafta yazı dili olarak kullanılır. İÖ 1000 yılından 650 yılına kadar dünyanın en büyük güçlerinden biri olan Büyük Asur İmparatorluğu da Aramiceyi kullanıyordu. Bu dili, günümüzde kullandığımız yazının mucidi olan Fenikelilerden almışlardı. Ancak onların alfabesinde 22 işaret vardı ve çivi yazısına nazaran daha okunaklıydı. Üstelik, Aramice yazısı pratik olduğu için, dilleri farklı olan halklar tarafından da kullanılmıştı: Örneğin İbranice, Pehlevice, Soğdaca, Manice, Uygurca, Moğolca...

İnsanlığın bu güzel macerası böylesine karışıktır işte. Anlaşıldığı kadarıyla Aramiler hiçbir şey icat etmemişlerdi. Ama Fenikelilerden aldıkları yazı, onların sayesinde, Doğu'da çok büyük bir medeniyetin dili oldu. Dönemin süpergüçleri olan Asurlular ve Babilliler bölgenin efendileriydi. Uluslararası siyasette her dediklerini yaptırmışlar, ancak en sonunda yok olmaktan kurtulamamışlardı; dilleri ve yazıları da, Yunanlar hâkimiyetlerini kurunca toptan kullanılmaz oldu. Ama bugün, sonraki nesiller sayesinde Aramilerden hâlâ söz ediliyor: Günümüz Türkiye'sinde bulunan Turabdin Hıristiyanları; Irak, İran, Suriye ve Filistin'deki Hıristiyanlar ve Hindistan'ın güneyindekiler sayesinde.

İsa Döneminde Arami Kültürlerinin Engin Dünyası

Kabul etmek gerekir ki Aramice çeşitlenerek varlığını sürdürebilmiştir. İsa, Roma İmparatorluğu'nun ağırlıklı olarak Yunanca konuşulan bir bölgesinde doğmuştu. Bu bölgelerin sakinlerinin dilleri Aramicenin diyalektleriydi. İsa ve Havarileri de bu diyalektlerden birini, Celilece konuşuyordu. Kudüs'te ve Yahudiye'de Yahudiye Aramicesi; Samarya'da Samarya Aramicesi konuşulurdu. Bu bölgede konuşulan Aramicenin, Kumran yazıtlarında –ki bunlar özel mektuplar ve sözleşme metinleridir– bulunan edebi bir formu vardı.

Ürdün'ün öte yanında, Arabistan çölünde, tüccar kabileler ve Petra'dan Roma hâkimiyetindeki Arap şehri Bostra'ya kadar, tarımla uğraşan Nebatiler bir başka Aramice diyalekti konuşuyorlardı. Suriye çölünde bir başka Aramice diyalekti konuşulurdu ki bu diyalekt Palmyra'da serpilip gelişecektir.

Doğu'da, Fırat yakınında küçük Hatra yazıtlarında bir Aramice diyalekte rastlanmıştı. Suriye'nin kuzeyinde, Dicle ile Fırat arasında Roma'nın bir eyaleti olan ve Asurlular ile Babillilerin antik Arami mirasından uzak olmayan Osroene'de, gömme ve dini konulara ilişkin yazıtlardaki Aramice diyalekteyse özellikle başkent Edessa'da ve büyük dini merkez olan Harran'da rastlanır. Burada Kutsalların Kutsalı olan Sin'e büyük saygı duyulurdu. Urfa'da kutsal balıkları hâlâ saygı gören iğdiş ettirici ilahe Taratha'ya dua edilirdi. Babil'in *Kitabı*

Çarmıh'tan İniş
Midyat Ortodoks Süryani Metropolitliği'nde bulunan Süryanice elyazması (1226).

Mukaddes'te anılan ilahları Bel ve Nebo için sunak kurulurdu.

Edessa'nın Meşhur Kaderi

Bugün Kürtlerin ve Arapların yoğun olarak yaşadığı Fırat'ın doğusunda, Türkiye'deyiz. Suriye sınırı çok uzakta değil. Yol Fırat Irmağı'nı aşıp Urfa'ya doğru uzanıyor. Bu şehir, buraya gelip yerleşen Yunanlar tarafından kuruldu. Büyük İskender'in halefi I. Selevkos'un hükümdarlığı sırasında restore edildi ve İÖ 302 yılında Edessa adını aldı. Romalıların egemenliğine giren bu küçük krallık kontrol altına alındı ve Perslere karşı direndi. Edessa'nın o dönemdeki sakinleri ağırlıklı olarak Aramilerdi. Burada, bütün Suriye ve Akdeniz dünyasında olduğu gibi Yunanca konuşuluyordu, ancak Aramice de ölmüş değildi. Tam aksine! 1. yüzyılda, Edessa ve civarında Arami dilinde ve buraya özgü bir yazıyla yazılmış yazıtların ortaya çıktığını görürüz. Sonra bu yazıtların sayısı artar: Mezarlara, büstlere ve mozaiklerin üzerine kazınmış yazıtlara rastlanır. Bunlardan Fırat'ın kıyılarında bile vardır. Edessa tüccarları ve prensleri kendi dillerinde yazışırlardı. Çiftlik kira sözleşmeleri hakkında kâtipler tarafından yazılmış hayli uzun metinleri içeren, 240 yılına ait parşömenler bulunmuştur. Edessa'nın kaderi orada sonlanabilirdi. Bölgenin Arami kültürü, Aramicenin konuşulduğu ve bugün çöl olan Suriye'deki Palmyra ve Ürdün'deki Petra'da olduğu gibi yok olabilirdi.

Ne var ki Edessa dili ve yazısı yok olmadı. Hıristiyanlıkla birlikte Edessa Aramicesi büyük bir edebi dile dönüşecek ve bu şekilde klasik Süryanice doğacaktı.

Kutsanmış Küçük Bir Şehir: Edessa

Edessa kralı Abgar, "Şehrim küçük olmasına küçüktür amma sana da yeter bana da" diye yazmıştı İsa'ya. Tehdit altında olan Kurtarıcı'dan, Edessa'ya gelip sığınmasını ve cüzamını iyileştirmesini istemişti. İsa'yı hiç görmeden ona iman etmişti. İsa cevaben onu ve şehrini kurtarmak için öğrencilerinden birini göndereceğini söylemişti. Şehir, kutsanacak ve düşmanlarından korunacaktı.

İşte efsaneye göre Süryanilerin macerası böyle başlar! İsa'nın göğe yükselmesinden sonra, gördükten sonra inanan havari Aziz Tomas, görmeden inanan kral Abgar'ı iyileştirsin, vaaz versin ve Edessa Kilisesi'ni kursun diye öğrenci Addai'yi Edessa'ya gönderir.

5. yüzyılın güzel Süryanicesiyle yazılmış bu efsanede bir gerçeklik payı vardır şüphesiz. Suriye'de ve Mezopotamya'da, antik Asur ve Keldani ülkesinde Hıristiyanlığın geleceğine duyulan inancın temelleri, Edessa'da Havarilerden ve Kudüs'ten gelen gerçek inancın benimsenmesi ve eski Arami idollerinin ve Doğu'yu fethetmekte olan baştan çıkarıcı Mani dininin reddiyle çok eskiden atılmıştı. Aslında çok erken bir dönemde, burada Hıristiyan Kilisesi'ne ilişkin birtakım teşkilatlanmalara gidildiği görülmektedir: Örneğin 190 yılında Osroene'den on

sekiz piskopos Papa I. Victor'a Paskalya Yortusu'nun kutlama tarihine ilişkin bir mektup yazmıştı. Aynı dönemde Hıristiyan Kilisesi Tapınağı'nın varlığını da biliyoruz, zira bu yapı 202 yılında bir sel felaketi sonucunda yıkılmıştı. Hemen sonra, İS 220 yılına doğru, Bar Desanes Okulu Hıristiyan itaatine ilişkin Edessa dilinde yazılmış felsefi bir eser ortaya koydu. Aynı dönemlerde *Kitabı Mukaddes* burada tercüme edildi. Bu, aslında, günümüze kadar bütün Hıristiyan Süryanilerinin İncil'i olarak kalacak *Peşitta* ["yalın"] adı verilen kadim çeviridir.

Devasa Literatür

İS 70 ile 250 yılları arasındaki yazıtlardan ve yaklaşık 240 yılına tarihlendirilen parşömen üzerine yazılmış birkaç antlaşma metninden öğrendiğimiz Edessa Arami kültürü, hiç edebi eser vermemiştir. Mara'nın, oğlunu Aramice edebiyat öğrenmeye teşvik etmek için yazdığı o güzel *Mara'nın Oğluna Mektubu* ve Bar Desanes Okulu'nun *Ülkelerin Kanunlarının Kitabı*, Osroene Aramilerinin Yunan filozoflarını tanıyarak kendi dillerinde mutlak bir atılım yaptıklarını gösterir. Hıristiyanlık da Arami kültürüne yerleşince Hıristiyanlığı kendi dillerine çevirip yaymışlardı. Süryanice, kelime varlığını bu dönemde oluşturdu: Dilbilgisi kurallarını da, klasik yapısını da bir daha değişmeyecek şekilde oturttu. Bunun nedeni, Süryanicenin teolojik bir statüsü olması ve *Kitabı Mukaddes*'in ağırlığının getirdiği

bir muhafazakârlık mıdır? Belki de. Her halükârda modern çağa kadar edebi geleceği çok parlak olacaktır! 19. yüzyılda Türkiye ve Irak'taki kâtip aileleri, hâlâ, manastırlar, kiliseler ve özel kişiler için eski eserleri aynı bu dilde istinsah etmekteydi.

Bu literatür, çok sayıda dini eserden oluşmaktadır. Süryani kültürü, yazılı olarak, *Kitabı Mukaddes*'te ve *Kitabı Mukaddes* tesfirlerinde, ayin metinlerinde, şiirsel ilahilerde, teoloji kitaplarında, ruhani ve mistik yapıtlarda, kilise hukuku derlemelerinde, apokrif ve hagiografik anlatılarda ve maddi olarak da resimde ve dini mimaride ifadesini bulur. Üstelik, entelektüel olarak başka kültürlere açık olması sayesinde çok erken dönemlerde Yunan bilim ve felsefesinin klasik yapıtları Süryaniceye çevrilir. Süryanicenin canlılığı önemli tarihi, bilimsel ve dilbilgisini konu edinen eserlerde kendisini gösterir; öyle ki bu dilin âlimleri özellikle Abbasiler döneminde Arap bilim ve düşüncesine katkıda bulunacaklardır.

Süryanicenin entelektüel ve ruhani canlılığı, medeniyetlerin buluşma noktası olan Ortadoğu'nun felsefi ve dini düşüncelerinin zenginliğine kök salmış, yaratıcı, uzun bir gelenektir. Bu ortamda Arami, Yunan, Roma, İran, Yahudi kültürleri iç içe geçmiş; Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın kutsal metinleri yazıya aktarılmış ve cemaatler, bunları okuyup gereklerini yerine getirmek için kendi "okulları"nda araştırma ve öğretim yöntemleri geliştirmişlerdir.

Okullar, elbette, antik dünyanın kurumlarıdır. Hıristiyan İskenderiye ve Antiokheia okulları ileri düzeyde bir

Uruç
Edessalı Rabbula'nın İncili (6. yüzyılın sonu)

eğitim vermiş ve kiliseler üzerinde çok büyük bir rol oynamıştır.

Hıristiyanlığı benimseyen Aramiler, Süryani literatürünün gelişiminde temel unsurlar haline gelen itibarlı okullar kurmuşlardır. Belki de temelleri Bar Desanes zamanında atılan Edessa Okulu, ününü Mor Afrem'e borçludur. Nisibis'in alınmasını takiben bu okul Pers Okulu adını alır. 5. yüzyılda Nasturiliğin etkisinde kalan okul 489'da kapanır. Turabdin'in güney sınırındaki Nisibis, büyük Doğu Süryani teoloğu Narsai tarafından 5. yüzyılın ortalarında kurulan okulda Nasturi geleneğini devam ettirir. Mor Afrem'in ilahileri bu şehre en görkemli adları verir: "Bilimlerin kaynağı ve şehirlerin ecesi, bilimin anası, âlimlerin anası, bilgi şehri, Mezopotamya'nın önderi, Batı'nın başı, bütün güçlü şehirlerin kalkanı." Nisibis Okulu, Seleukeia-Ktesiphon'da ve Bağdat'ta Nasturi okulları kurmuştur. Bir diğer önemli okul da, dönemin önemli mantıkçıları Antiokheia patriği Athanasios ve Sevarus Sabokht'u yetiştiren Kınnesrin Okulu'dur. Bu iki mantıkçının yanı sıra, verdiği bilimsel, felsefi, teolojik, tarihi ve tesfir eserleriyle derin bir entelektüel birikim abidesi olan Edessalı Yakup'u da (633-708) unutmamak gerekir.

Farklılaşan Kiliseler

5. yüzyıldan itibaren, İsa'nın nitelikleriyle ilgili konsiller çerçevesinde patlak veren tartışmalar sonucunda, birbirinden ayrı kiliseler oluşmaya başladı.

Konstantinopolis patriği Nestorios ile İskenderiye piskoposu Kyrillos arasındaki tartışmadan sonra, 431 yılındaki Ephesus Konsili, Nestorios'u mahkûm edip dışlar. 451 yılındaki Khalkedon Konsili'nden sonra, Antiokheia (günümüzde Antakya) patrikliği, kimi zaman Konstantinopolis İmparatoru'nun izinden gittikleri için "Melkitler" adı verilen Khalkedonlular tarafından; kimi zaman da, İsa'nın beşeri ve ilahi olmak üzere iki tabiatı olduğu yönündeki anlayışı reddettiği ve Kyrillos'un yandaşlarının aşırı konumlarını benimsedikleri için "Monofizit" olarak adlandırılan Khalkedon karşıtları tarafından idare edilirdi. Antiokheia patrikliğine bağlı Süryani kiliselerinin çoğu 485 ile 533 yılları arasında, büyük Süryani teoloğu Mabbuglu Philoksenos'un [Süryanicedeki adıyla: Mor Aksnoyo Mabbugoyo] öğretisini takip edip monofizit oldu. Süryani Monofizit Kilisesi'ni, monofizit Gaznelilerin talebi üzerine Suriye'de 542 yılında Keşiş Yakup Baradai kurup teşkilatlandırdığı için bu kiliseye çoğu kez Yakubi Kilisesi denir. Bu, merkezi bugün Şam'da bulunan, Antiokheia patrikliğine bağlı Süryani Ortodoks Kilisesi'dir.

İsa Mesih'in Göğe Çıkışı
Deyrü'z-Zafaran (yaklaşık 1250'ye doğru)

Yakubi yazıtlar ve elyazmaları, hiç kuşkusuz, Edessa'da yaratılan ve Estrangelo adı verilen geleneksel Süryani yazısıyla yazılmıştı, ama bu yazı, yerini yavaş yavaş Serta adı verilen Süryani yazısına bırakmış; Serta da giderek Doğu Süryani elyazmalarının karakteristik yazı şekli olmuştur.

Öte yandan, Antiokheia yakınlarında ve Asi vadisinde Süryanice konuşan birtakım küçük Suriyeli cemaatler Khalkedon taraftarı olarak kalmıştı. Bunlar, Süryanice-

ye tercüme edilmiş Bizans ayin usullerini uyguluyorlardı. Bunların elyazmaları özel bir yazıyla, Süryani Melkit yazısıyla yazılmıştı. Suriye'deki Apameia yakınındaki Keşiş Mor Marun Manastırı'na bağlı olan kimileriyse, kendilerine bir patrik seçip Lübnan'a sığınmışlardı. Bunlar Marunilerdi.

Antiokheia'nın uzağında, Edessa'nın doğusunda, Fırat civarındaki Hıristiyan kültürü çok erken vakitte gelişmiştir. Bir efsaneye göre, Hıristiyanlığın kuruluşu Addai'nin öğrencisi Mar Mari'ye uzanır. Öte yandan Mari'nin 2. yüzyılda, Seleukeia-Ktesiphon yakınlarındaki Kokhe'de küçük bir kilise kurduğu doğrudur. Bu Hıristiyanlar, önemli telaffuz farkları olan Süryanicenin Doğu formlarından birini konuşuyorlardı. Antiokheia'ya bağlıydılar ve konsillerin kararlarına uyarlardı. Yine de Mazdacı Perslerin baskıları ve Romalılar ile Sasaniler arasındaki savaşlar onları Batı Kilisesi'nden uzaklaşırdı. 484 yılında Pers kilisesi sinodu bunlarla arasına mesafe koyunca ve Nisibis piskoposu Bar Sauma'dan da teşvik görünce, Nestorios'un hocası Mopsuestialı Theodoros'un teolojisine bağlandılar. Doğu Kilisesi artık kendi yoluna gidecektir. Orta Asya'da, Çin'de ve Hindistan'da cemaatler kurup rütbeler oluşturan işte bu kilisedir. Kerala'da bu cemaatler hâlâ çok canlı ve önemlidir. Bunlar, yakın zamanda patriğin ziyaret ettiği Süryani Ortodoks vakıfları tarafından destek görmektedir.

Tanınması ve Okunması Gereken Yazarlar

Süryani yazarların hepsinden bahsetmek ve uzmanları dışında pek kimsenin bilmediği eserlerini anlatmak mümkün değil.

345 yılında ölen Afrahat'tan 1286 yılında ölen Bar Hebraeus'a kadar klasik Süryani literatüründen söz etmek için yığınla ismi zikretmek gerekir. Bu yazarların eserlerinin tümü daha tercüme edilmemiş, yeni basımları hâlâ yapılmamıştır. "İranlı Bilge" adıyla anılan, Süryani dilinin ilk teoloğu keşiş Afrahat (yak. 270-345) Hıristiyan inancını açıklayan *Demonstrationis* adlı eserin yazarıdır.

Nisibisli Diyakoz Mor Afrem (360-373) önce Nisibis'te, ardından da Edessa'da ders vermiştir. "Kutsal Ruh'un Kitarası" olarak anılan Afrem, sıradışı bir şair; dini sohbetler ve ilahiler yazmış, Hıristiyan dogmaları konusunda eserler ortaya koymuş velut bir yazardır.

Şiirleri, Süryani geleneğine bağlı bütün kiliselerin ortak hazinesi olarak görülür, eserleri bütün Doğu ve Batı kiliselerinin dillerine tercüme edilmiştir.

Bar Hebraeus büyük bir âlimdi. Doğu'nun en büyük tarihçilerinden biriydi. *Kitabı Mukaddes* tefsirleri, dilbilgisi ve felsefe kitapları kaleme almıştı.

Bu bin yıl boyunca üretilen yüzlerce eserin sunduğu zenginlikler sonsuzdur. Bu eserler söz konusu olduğunda, büyük Süryani teoloğu Philoksenos'un adını zikretmekten insan kendini alamaz. 10. yüzyılın büyük âlimi ve filozofu Edessalı Yakup'a değinmeden geçmenin de imkânı yoktur. 8. yüzyıl sonunda Musul piskoposluğu yapmış

olan ve çok sayıda tefsiri bulunan Muşe Bar Kifo ve 12. yüzyılda yaşamış, deruni-lafzi tefsir âlimi olan Bar Salibi hayranlık duyulan kişilerdir. 7. yüzyılın sonunda yaşamış olan Ninovalı Ishak'ın çilecilik konusundaki metinlerindeki felsefi ve psikolojik ustalık karşısında şaşkına düşmemek mümkün değildir. Süryani Mihail'in (Michael Syrus) büyük külliyatından yapılan engin ve ayrıntılı tarihi derlemeler hâlâ okunmaktadır.

Belki de, ticarileşmiş ve gözünü para bürümüş modern Batı dünyası; Süryani yazarlar, monofizitlerin kristolojik incelikleri, gizemli Nasturilerin ulaşılmaz derinlikleri, *İncil*'i yorumlayanların kullandıkları imgeler ve söz oyunları karşısında duyduğumuz heyecana şaşıracaktır. Turabdin'deki kalıntılara ve köylere bu insanların her daim capcanlı olan anılarını yâd etmek için gitmiyor muyuz?

Turabdin: Köyleri ve Manastırları

Turabdin, engin Süryani âleminin bir bölgesidir yalnızca. Ama bu âlemin ruhani merkezindedir. Süryani Hıristiyanlığı, Kiliselerin birbirinden ayrılmasından önce burada kök salmış ve temelleri çok önceden atılmış manastırlar, Süryani ruhaniliğine can vermiştir. Bu nedenle Süryani Ortodoks Kilisesi için Turabdin'in ayrı bir yeri vardır. Ayrıca büyük Doğu Süryani yazarlarının eserleri bu bölgede istinsah edilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Ruhani hayat, kilise rekabetini ve dogmaların sınırlarını aşar.

Hizmetkârlar Dağı adı, şüphesiz, rakımı 900 ile 1400 metre arasında değişen bu dağlık bölgede çoktanrı inancının hâkim olduğu Hıristiyanlık öncesi dönemlerde bu tanrılara tapanların verdiği bir addır. Yunan, Roma ve Zerdüşt inançları yerini Tanrı'nın hizmetkârlarına, yani keşişlere ve Hıristiyan halklara bıraktığında bu ad da Hıristiyanlaşmıştır elbette.

Bugünkü Türkiye'nin doğusunda, kuzeyden Fırat Nehri, güneyden Suriye sınırıyla çevrilmiş ve Cizre'den Mardin'e uzanan bir bölgedeyiz. Antikitenin en erken dönemlerinden beri Matiate, bu bölgenin merkezidir. Ama bölge, Nisibis şehrinden başlayarak 4. yüzyılın ortalarında, Nikaia Konsili'nin babalarından Mor Yakup'un, Nisibis piskoposluğu sırasında –diyakoz Afrem de onun öğrencisi iken– Hıristiyanlaşır. Güzel Mor Yakup Manastırı'nın 5. yüzyılın başında Salah'ta bir putperest tapınağının olduğu yere Amid'den (günümüzde Diyarbakır) gelen ve on bir öğrencisiyle 421'de şehit olan Mısırlı keşiş Mor Yakup tarafından kurulduğunu anlatan *Mor Yakup'un Hayatı*'na tamamen inanmalı mıyız? Her halükârda, buradaki kilise çok eskidir ve mimarisi geç Roma dönemi yapılarından örnek alınmıştır. Civardaki harabeler Hıristiyanlık öncesi döneme ait olabilir. Özellikle 8. yüzyılda yapının elden geçirildiği –bir yazıtta belirtildiği üzere– kesindir. Ancak bu, yaşayan yapıların birçoğunun, ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesinin bir sonucu değil midir?

Buraya uzak olmayan bir mesafede, doğuya doğru, Hah'ta bazilika planlı muhteşem bir kilise görmek müm-

Meryem'e İsa Mesih'in Müjdelenmesi
Deyrü'z-Zafaran (yaklaşık 1250'ye doğru)

kün. Bu kilisede belki de Turabdin'in ilk piskoposu ikamet etmiştir. Her halükârda Bizans döneminde Turabdin manastır ve kiliselerle donanmıştır. Bunların en ünlüleri bugün harabe halindedir gerçi, ama birçoğu yeniden sakinlerine kavuşmuştur.

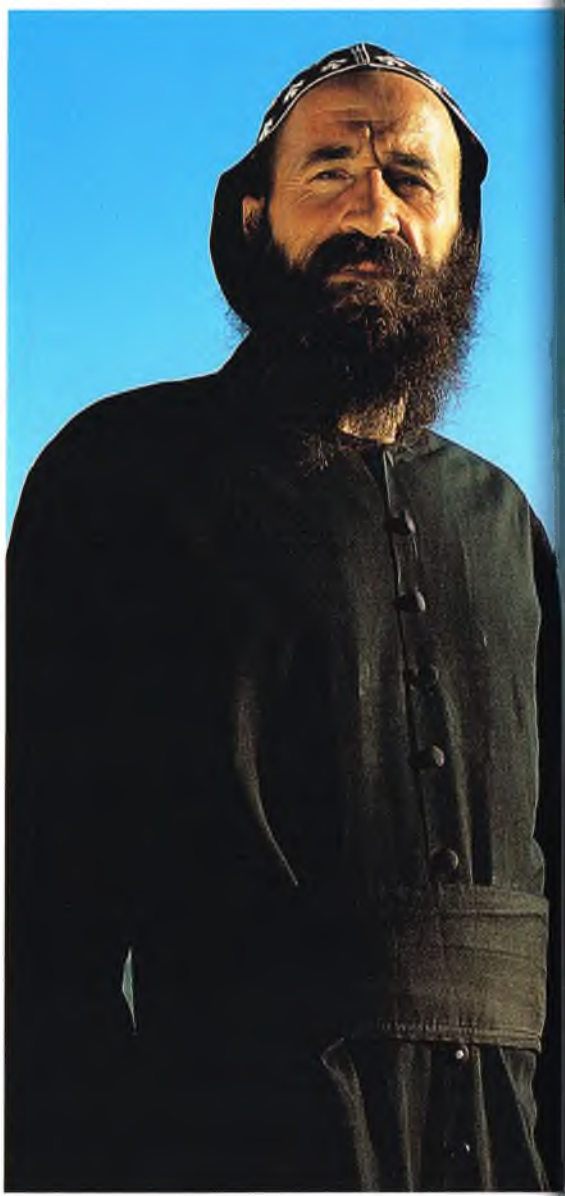
4. yüzyılda İzlo Dağı'nda Mor Avgin'in çabalarıyla bir manastırın kurulup civardaki bölgelerin Hıristiyanlaştırıldığını biliyoruz. Manastır'ın virane haline geldiği karanlık bir dönemden sonra Nisibisli Doğu Süryani keşiş Abraham 700 yılına doğru manastırı restore etmiştir. 8. yüzyılda çok sayıda manastır İzlo Dağı'nda tekrar yeşermeye başlar. Mor Avgin Manastırı, Doğu Süryani Kilisesi tarihinde 1629 yılına kadar önemli bir rol oynamıştır. Burası terk edilince Ortodoks Süryaniler 19. yüzyılda buraya yerleştiler. 1974 yılında son keşişin de ölmesinden sonra manastırın muhteşem binaları Nisibis platosuna hâkim dik yamaçlar üzerinde harabeye dönmüştü. Kartmin'deki Mor Gabriel Manastırı'nın tarihi, Ortodoks Süryani Turabdin'in tarihini özellikle iyi bir şekilde temsil etmektedir. Şmuel'in hayat hikâyesine bakılacak olursa, kendisinin ruhani babası Karpos, Persler tarafından 4. yüzyılda İzlo Dağları'nda öldürüldü, Şmuel ve öğrencisi Simon, Roma garnizonunun 351 yılından itibaren Pers saldırılarına karşı sınırı bekledikleri kalenin yakınındaki Kartmin'e sığındılar ve burada küçük bir kilise kurdular. Bizans imparatoru Arcadius 397 yılında binaların, sarnıçların yapım masrafını karşıladı ve ayinlerde kullanılmak üzere değerli kaplar ve tören giysileri bağışladı. Daha sonra imparatorlar II. Theodosius ve Anasta-

sius burada kiliseler, mezarlar, İman Şehitleri Evi ve kubbeli vaftizhane yaptırdılar. Kartmin Manastırı'nın tarihi, Bizans İmparatorluğu'nun kristoloji tartışmalarına bağlı olduğu kadar, imparatorluğun sınırlarındaki güvenlik sorunlarına da bağlıdır. Bizanslılar ile Persler arasındaki savaşlar esnasında Turabdin özellikle savunmasız kalmıştır. Hac mekânı olan ve çoğunlukla mazlumlara kucak açan Mor Gabriel Manastırı 570 yılında Persler tarafından yakılmıştır. Sasanilerin Ortadoğu'daki fetihlerinden sonra, Turabdin'deki kiliseler, Turabdin ve Dara birleşik abraşiyeleri piskoposu olan Kartmin Manastırı başrahibi Daniel Uzzoyo'nun otoritesine girdi. Sonra, 7. yüzyıldaki Arap fetihleri sırasında başrahip Gabriel burada büyük bir azizlik şöhreti kazandı, öyle ki 774 yılındaki büyük veba salgınında kendisi umut olmuştur.

İşte manastırın adı bu rahibin adından gelir.

Turabdin'de kaleme alınmış çok sayıdaki metin, Süryanilerin hem azizlerin hayatı hem de tarihlerle dolup taşan vakayinamelere olan ilgisini bariz bir şekilde gösterir. Süryaniler aynı zamanda çok sayıda yazıt da yazmıştır. Bu şekilde bölgenin Hıristiyanlaştırılmasından günümüze kadar, Turabdin'deki manastırların tarihi ve azizlerin hayatı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

6. yüzyılda Perslerin, 7. yüzyılda Arapların, 9. yüzyılda Kürtlerin, 12. yüzyılda Türklerin ve Türkmenlerin, 13. ve 14. yüzyıllarda da Moğolların saldırıları ve işgallerinin; sonra da yağma, soygun ve tehcirlerin eksik olmadığı, daimi bir emniyetsizlik ortamının içinden çıkan zor bir tarih. Süslü elyazmalarının, güzelliği dua ve litür-

Kendisini çileye ve duaya adamış keşiş, Doğu Hıristiyanlığı'nın merkezi kişisidir. Fotoğrafta, Mor Malke rahiplerinden biri.

jiyle taşıdığı bir azizlik ve kültür tarihi. Zira klasik Süryani yazısının Rönesans'ı 11. yüzyılda Turabdin'de doğmuştur. Turabdin'in Ortodoks Süryani sakinleri Turoyo adı verilen Süryanicenin bir lehçesini konuşur. Bu lehçe, eski Süryaniceye göre dilbilgisi açısından büyük bir evrim geçirmiş, yaşayan her dil gibi, kelime hazinesi de Arapça, Kürtçe, Türkçe gibi civarındaki dillerden ve hatta Batı dillerinden aldığı kelimelerle zenginleşmiştir.

1970 yılında Turabdin'de yaklaşık 25.000 Ortodoks Süryani yaşıyordu, ancak bu Süryaniler, daha iyi hayat şartlarına ulaşmak umuduyla ve dinleriyle kültürlerinin saygıyla karşılanacağı, başta Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri ile Avustralya'ya göç etmişlerdir. Günümüzde sayıları birkaç yüzü geçmemektedir.

Tanrı'nın Hizmetkârları Dağı'nı aydınlatan ışığın taşıyıcısı olarak, bütün zenginlikleriyle kabul edilsinler yeni yuvalarına.

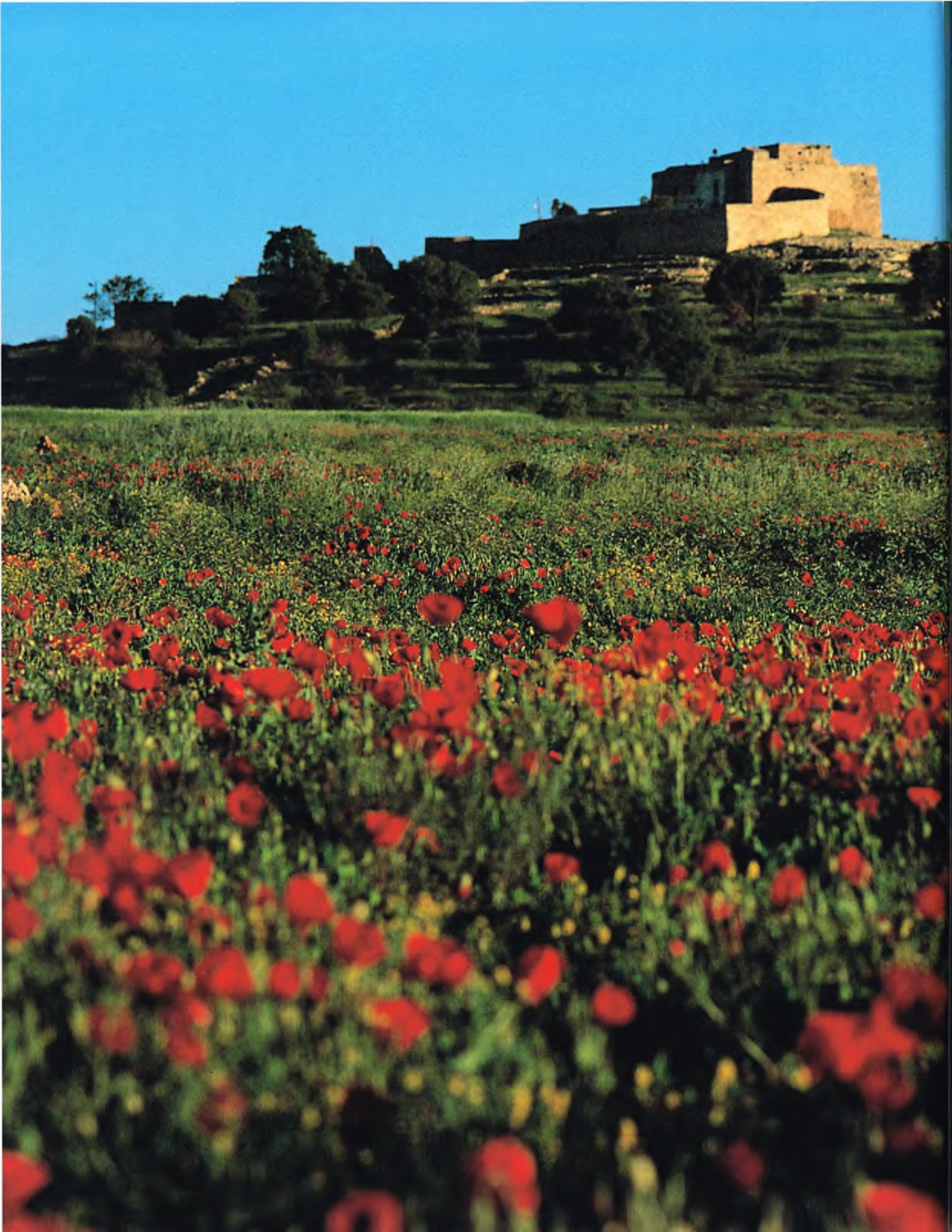

KEŞİF

Tanrı'nın Hizmetkârları Dağı'yla ilk karşılaşmamın, kaderin bir cilvesi olduğuna inanmak isterim. Büyük mistik anlatılarda olduğu gibi, bana gizemli bir şekilde ifşa olunan dünyanın bu unutulmuş bölümüne yönlendirilmiş hissettim kendimi. Belki de bu kitabı adadığım kişilerin canlı anılarını mümkün olduğunca aktaracak oluşum bir yerlerde yazılmıştı. Öte yandan, hâlâ İsa Mesih'in dilini konuşan ve Hıristiyanlığın ilk zamanlarındaki geleneğini sürdüren Turabdinlilerin, "Tanrı'nın Hizmetkârları Dağı" sakinlerinin, beni karşılarken gösterdikleri lütfu nasıl anlatmalı? Bu kitapta bir araya gelen metinler ve fotoğraflar, bana sundukları "zamanda yolculuk"a karşılık, onlara duyduğum minnettarlığın mütevazı bir ifadesidir. Bu kitap da bu yolculuğa bir davettir.

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan, Suriye ile Yukarı Mezapotamya'nın arasında kalan bu kutsal dağ, uzun zaman coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından görmezden gelinmiş, gizli kalmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye giden Avrupalı maceraperestler yok olmakta olan bir kavmin son mensuplarını keşfettiklerini düşünmüşlerdir. Kimileri burada o zamanlar İsrael'in yitik bir kabilesini görmüştür. Öte yandan, bugün tarihin hız kazanması ve medeniyetler çatışması nedeniyle bu yok oluş gerçeklik kazanmış ve daha acımasız bir hal almıştır. Süryaniler atalarından kalma tapınaklarından yitip gitmiş olsalar

Kitabı Mukaddes'*e özgü bir fotoğraf. Eşek sırtında Midyat'taki pazara giden bir karı koca. Dikkatli bakıldığında kimliklerini belli eden ve Kürtlerden farklılıklarını ortaya koyan özellikleri görülebilir: Örneğin kadının geleneksel başörtüsü.*

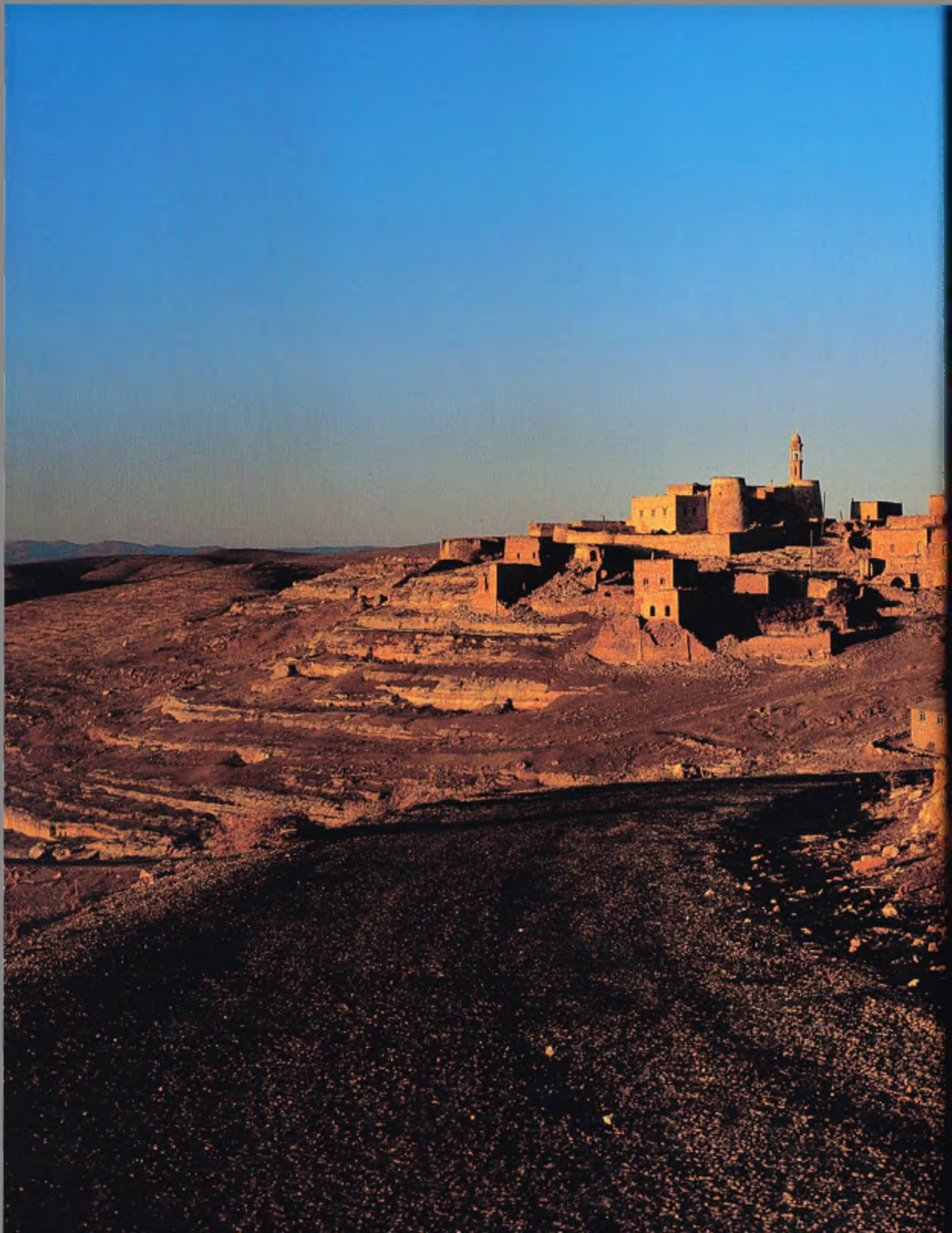

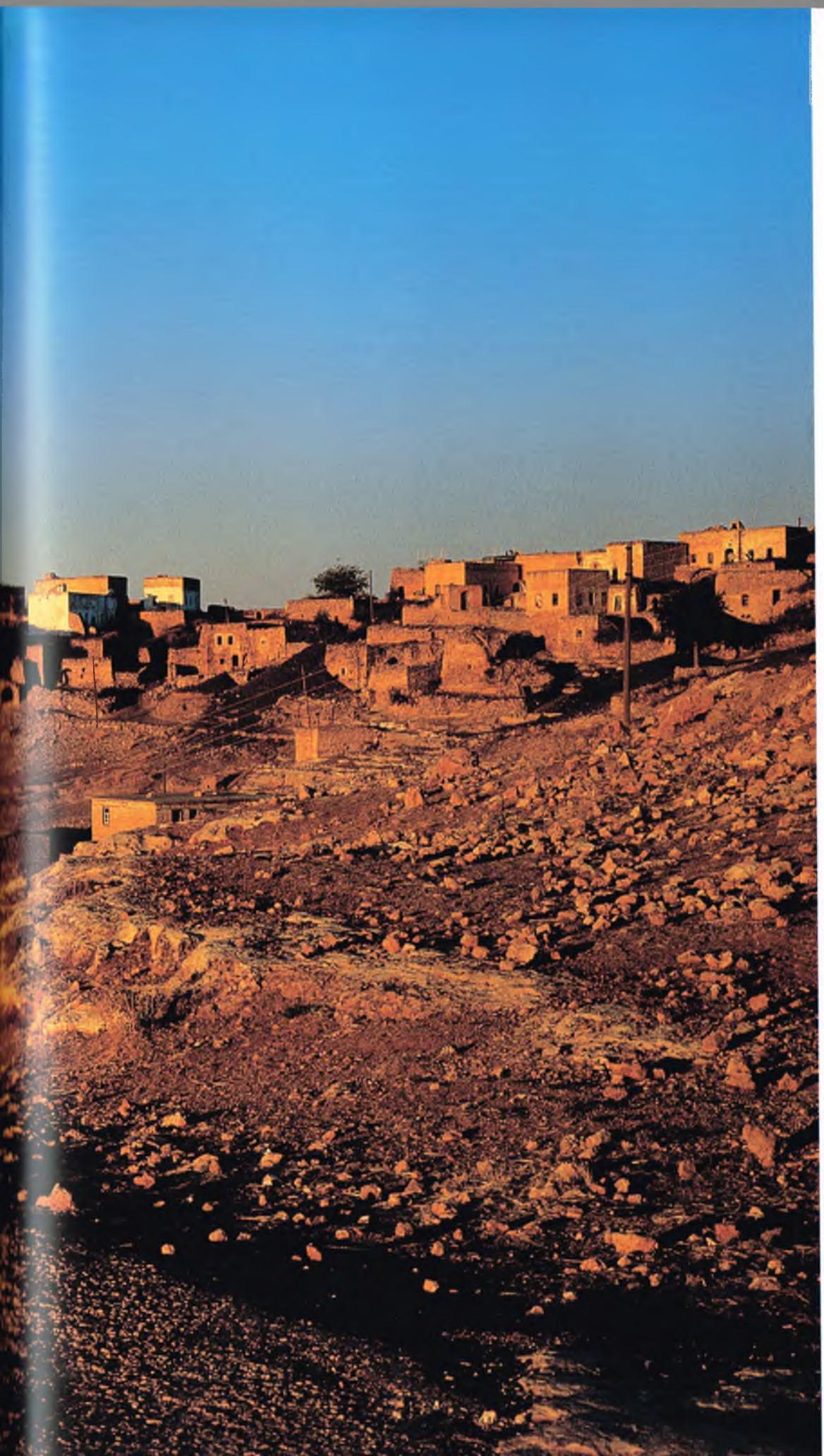
dahi Süryanilerin kim oldukları biliniyor. Duvarları kireçle boyalı ve ışıltılı çok sayıda kilisenin minarelerle yan yana olduğu Mardin'e, Midyat'a varınca arkeologların ve etnografların hissettiği birbirine zıt, neşe ve kaygı karışımı bir duygu yüreğimi sardı. Ortaya manastırlardan, ikonalardan ve elyazmalarından oluşan şaşırtıcı bir bütün çıkıyordu. Ama orada bulduğumuz dil ve şarkılar ne kadar zaman daha işitilecekti.

Gülün Kaynağı

Gelişimizi haber alan papaz Yusuf bizi kapıda karşılıyor. Koyu renk kıyafeti, siyah şapkası, bakımlı beyaz sakalı, heybetli ve vakur bir hava veriyor ona. Eskiden dedikleri gibi, papaz Yusuf Turabdin'in "büyük vakanüvis"i. Kuru bir bakış, ardından dostça bir tebessümle Douchan ve beni kadim dostlarıymışız gibi selamlıyor. Yapının iç kısmı mütevazı. Eşi çoktan çayı koymuş, yanında da koyun peyniri ve kuru pasta hazırlamış. Bu mütevazı ziyafetin verdiği güç ve mekânın sıcaklığı saatlerce süren yolculuğumuzdan sonra çok iyi geliyor bize, ama gördüğümüz bu kutsal aile imgesi kadar önemli değildi bizim için. Doğu'da, papazlar, en kadim geleneğe göre, keşişler ya da belli bir olgunluk gösteren ve kendisinde ışık görülen evli erkeklerden seçilir. Yaşanılan yer, aslında ilk cemaat bölgesi.

Çölün kenarında uzanan ilkbahar. 10. yüzyıldan kalma bir yazıt, güçlü surlarıyla yakındaki Zaz [İzbırak] köyünün üzerine kanat germiş gibi duran Mor Dimet Manastırı düzlüğün bekçiliğini yapıyor adeta. Kır yaşantısını akla getiren huzur verici bir manzara. Köylüler, Birinci Dünya Savaşı sırasında çok eziyet çekmiş.
Bugün, köy boş. 1993'te bütün köylüler topyekûn Avrupa'ya göç edince köy de viraneye dönmüş. Mor Dimet artık sadece kendisini canlı tutan kişilerin hatırasını taşıyor.

Bir tepenin üstüne kurulmuş olan ve Süryanicede "gülün kaynağı" anlamına gelen Aynvardo [İnvardo, Gülgöze] köyünde Mor Hadbşabo'ya adanmış mütehakkim bir kilise vardır. Tarih her zaman ağırlığını hissettiriyor.

Paradoksal biçimde Batı'dan bu havari kilisesine gönderilen 19. yüzyıl "misyonerleri"nin bir mirası olarak İngilizceyi ve Fransızcayı karıştırarak serbestçe konuşmaya başlıyor eşi: "Biz buradaki son Hıristiyanlarız. Burada kalıp hayatımızı sürdürmek istiyoruz. Kardeşlerimin ve kuzenlerimin çoğu buradan gitmek zorunda kaldı ama ben sürgüne gitmeyi hep reddettim. Çocuklarımın bu ülkede geleceği var."

Manastırın bir köşesinde, mezarlığın yakınındaki beth slutho, *yani dua evi.*

Ertesi gün, tan vakti uyanıyoruz. Çiy, toprağı ışıl ışıl yapmış. Papaz Yusuf, "Tekrar bulunan Cennet Bahçesi!" diyor. Hâlâ uykulu bir vaziyette kamyonete biniyoruz. Yol sakin bir şekilde önümüzde uzanıyor, geride açık bir gök, tepeleri dolaşarak ilerliyor. Motor hırıldıyor. Motorla birlikte biz de hırıldıyoruz, zira 1500 metrelik rakımda hava soğuk. "Dikkat" diyerek gülüyor papaz, "Tanrı Havva'yı Âdem'in elinden uykulu olmasından yararlanarak aldı."

Kilisenin kuruluş tarihi bilinmemekte. Mimarisindeki evrim, özellikle de istihkâm kısmı ve iki burcu, geçmişteki çalkantılı zamanlara işaret etmekte. Bugün bu surlar, içeride dua edenleri dışarının gürültüsünden korurken mekânın yarattığı melankoliyi de artırıyor.

Tarımla ilintili çok eski zamanlardan kalma manzaralar beliriyor: Tarlaya giden birkaç köylü Kürt, az sayıda traktör, daha ziyade at. Zaman zaman yolun kenarında bir yüzü aydınlatan bir tebessüm, samimi bir selam. Her işaret edildiğinde de arabayı durduruyor Yusuf. "Nerelisiniz? Kimsiniz?" Buraya hiç turist gelmediğini düşünüyor insan. Dine ilişkin soruya gelince –Müslüman mısın, Hıristiyan mı?– bu soruyu soran neredeyse hiç yok.

Burada başka bir zaman mefhumu, başka bir bilinç durumu, başka bir süre ve süreklilik duygusu hâkim. Tabiatı ve insanları saran huzur da bundan geliyor. Papaz Yusuf, kökeni çok eski çağlardan gelen ruhani bir soyun tam ortasında değil mi? İlk keşişler 3. yüzyıldan itibaren, belki de biraz daha önce, Mısır ve Suriye'den bu dağa doğru yola koyulmuşlardı. Roma İmparatorluğu Hıristiyanlaştırılmadan, *İncil* meskun dünyanın sınırlarına ulaşmadan önce.

Uzakta oldukları tahmin edilen yüksek dağlar bu bölgede çölün kıyısındaki bir cennet bahçesinin görünmesini engelliyor. Sonsuz gibi görünen bir dönemeç daha. Dönemecin sonunda yayan devam etmemiz gerekiyor. Zemin sert, toprak donmuş. Sessizlik ve yalnızlık. Yirmi otuz metre sonra, bir köy görüyoruz: Zirveye sığınmış, uçuruma asılı adeta, çok çok uzaklarda olmasına rağmen gururla gösteriyor kendisini. Ama çok geçmeden terk edilmek üzere olduğunu fark ediyoruz. Bir avuç Kürt çocuğu, genç bir çobanın keçilerinin su içtiği bir su birikintisinin çevresinde oynuyor. "Burası babamın köyü, yalnızca birkaç hane kaldı, bunlardan biri de yeğeniminki" diyor tek

Nesiller birbirini takip ediyor. Yukarıda kucağında çocuklarıyla genç bir anne. Sağda, genç anne ve ninesi. Müslüman Türk ve Kürtlerde kadınlara yönelik baskıcı tutum ve "namus cinayetleri" yaygınken, Turabdin Hıristiyanlarında kadınlar daha çok söz hakkına sahip.

solukta papaz Yusuf. Yeğeni orada, onunla karşılaşıyoruz, karısı bir eşeğe binmiş kiliseye, burçları bir kaleninkine benzeyen ufak tefek yapıya gidiyor.

Yeğeni gayet nazik. Yusuf onu kutsayıp ona sarılıyor; bir yandan da bize şöyle diyor: "Hiçbir rahip olmadığında kilisenin anahtarı sivillere emanet edilir, hem kiliseye baksınlar hem de orada dua etsinler diye. En azından ayda bir uğramaya gayret ediyorum ayin yapmak için."

Yeğeni aceleyle anahtarı getirmeye gidiyor. Onu takip ediyoruz ve suların akması için basit kanalların açıldığı, çamurlu dar sokaklardan oluşan bir labirente giriyoruz. Masif olmasına rağmen havadar olan Hıristiyan evleri, eskilikleri, mimari özeni, kesme taşları, yaşama alanının ve ahırının ayrı olmasıyla kendini belli ediyor. Günün büyük bir bölümü, Osmanlı tarzında, büyük pencerelerden ışık alan, halı kaplı, minderler dizilmiş, yeri gelince oda, yeri gelince salon olarak kullanılan tonozlu büyük odada geçiyor. Duvardaki gömme ya da kabartma bir haç bu odanın sakinlerinin inancını gösteriyor. "Ve acılarının" diye sürdürüyor papaz Yusuf. "Bu köy, Aynvardo, cemaatimiz için çok önemlidir, zira bu köy, Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan kıyımlarda Kürtleri durduran ilk köylerden biridir. Halkımız çok acı çekti. Bugün cellatların ve kurbanlarının torunları birlikte, huzur içinde yaşıyor. Fakat görevimiz, geçmişte yaşadığımız acıları unutturmamaktır. Turabdin'de on binlerce kişiydik, ama bugün topu topu birkaç yüz kişi kaldık. Göz alabildiğine uzanan, doğudaki zirvesi 4000 metreyi bulan bu kartal yuvasının bir vakitler saldırıla-

Azak köyünden bu kadın, modernite ile gelenek arasında inancını gururla sergiliyor.

ra direnmiş olması, şaşılacak bir durum değil. Sahibi oldukları topraklara bugün dönen aileler, bu direnişin boşuna olmadığını kanıtlıyor.

Gelenek Mektebinde

Papaz Yusuf'un ders verdiği okulu görebilmek için köydeki küçük kilisenin tepesine çıkmamız gerekiyor. "Üç bin yıllık mirasımızı ve dilimizi yeni nesillere aktarabildiğimiz tek mekân burası. Çocuklarımızın Milli Eğitim'in okullarındaki dersleri bitince, onlara bu mütevazı dersliklerde ders veriyoruz. Uzun süre bu işi gizli gizli sürdürdük, zira yetkililer Süryanicenin yaşamasını istemiyordu. Bu zor öğrenme sürecinde küçükleri yüreklendirmek için onlara şöyle derdim: 'Bakın, günün birinde İsa Mesih çat kapı çıka gelse aramıza, onunla bir tek bizler konuşabileceğiz.'"

Çocuklar, defterlerini çıkarmış, sıralarının başında usluca bizi bekliyorlar. Gelen misafirlerden ve fotoğraflarının çekilecek olmasından ötürü mutlular. Douchan, doğal hallerini ustalıkla fotoğraflıyor. Kim olduğumuzu soruyorlar. Açıklaması güç; güler yüzleriyle bize bakan bu çocuklara, onların bizim için ne ifade ettiklerini anlatmak da açıklamak da güç. Gülen yüzlerinde gördüğümüz muğlak bir gelecek mi, yoksa varlıklarının devamı mı, bilemiyoruz.

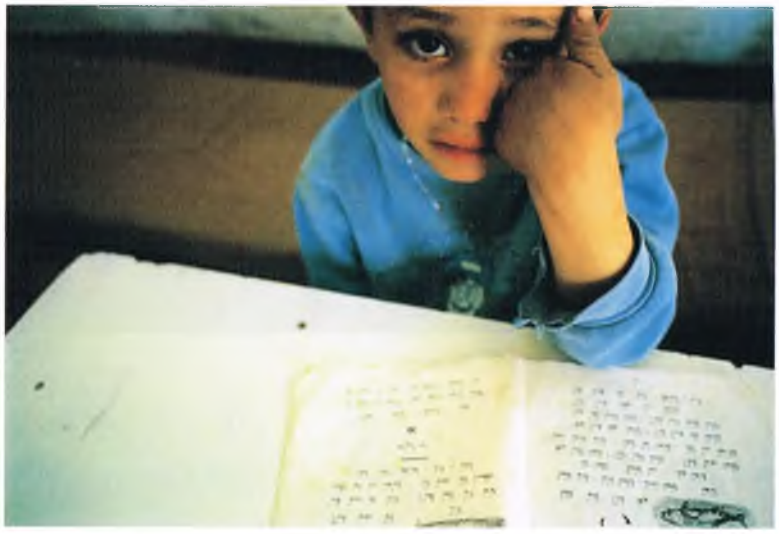
"Tezavu olmasın?" diye soruyor papaz Yusuf. Resmin boyaları dökülmüş, eski kartonlar bir köşeye konmuş;

Yüksekliği 1200 ile 1500 metre arasında değişen Turabdin platosunda tepeler art arda sıralanıyor; plato Türkiye ile Irak arasındaki sıradağlara kadar uzanıyor.

Yaşlılar, ayinden sonra kilise avlusunda hasbıhal ederler. Kilise, her neslin birbirini bulduğu ve birbirleriyle kaynaştığı bir tür sığınaktır.

Mezopotamya'da doğmuş olan Aramice, en yakın akrabası İbranice ve alfabesine kaynaklık ettiği Arapça gibi, semitik bir dildir. Hıristiyanlığın doğduğu çağda bütün Doğu Akdeniz'de iletişim dili olmuştur, ayrıca İsa ve Havarileri de bu dili konuşmuştur. Turabdin Hıristiyanları tarafından korunmuş olan Aramicenin Süryanice formunun çıkış yeri, antikitenin en büyük kültür merkezlerinden biri olan Edessa, yani bugünkü Urfa'dır. Ortadoğu'da Süryaniceyi ayin dili olarak kullanmanın dışında, günlük dil olarak da kullananlar Turabdin Hıristiyanlarıdır.

plastikten bir duvar saati, cırtlak renklerde iki ya da üç halı ve rengi atmış Çocuklu Meryem resmi dersliğin tüm süsleri. papaz Yusuf devam ediyor:

"Pazarları, çocukları hemen yakındaki Mor Gabriel Manastırı'na götürüyoruz. Kilisemizin usullerini öğrenmeye başlasınlar diye. Manastırda ilahi söylesinler, ayinlerde görev alsınlar diye. Gün içinde Türkçe öğreniyorlar, ama akşamları Süryanice *Kitabı Mukaddes*'ten sayfalar ezberliyorlar. Yüksek sesle okuma ve ezberleme eski usul aktarım yolları. Dini eğitim ailede başlar, ki-

lisede ve manastırda devam eder. Dini tefekkür manastırın bahçesindeki bir yemekle sona erer, ki bu yemeğin hazırlanmasında herkesin –annelerin hazırladığı bu yemeğin hazırlanmasına babalar, büyükanne ve büyükbabalar, amcalar, dayılar, teyzeler, halalar– katkısı vardır. Yazları da yurtdışında yaşayanlar tatil için dönerler buraya. Evlatlarımızın mirasımızı sonraki nesillere aktaracağından emin bir şekilde böyle toplanmak neşe kaynağıdır bizim için."

Ankara tarafından uzun süre boyunca yasaklanmış olan Aramice öğretimi, Brüksel'in, Türkiye'deki azınlıklar lehine sonuç veren girişimleriyle artık yasadışı bir faaliyet olmaktan çıktı. Süryanilerin dünyanın dört bir yanına yayılmış olması, inançlarının ve kültürlerinin beşiğinde bu mirasın aktarılmasını çok önemli bir konu haline getirmiştir. İlk Hıristiyan medeniyetlerini Batı Hıristiyanlarına bağlayan Aramicenin ölü bir dil haline gelmemesi için rahipler ve bu dili öğreten öğretmenler birlikte hareket ediyorlar.

Dil ve gelenek ayrılmaz bir ikilidir. Bunları öğrenmenin yolu Kitabı Mukaddes'*ten, dini literatürden ve din adamlarından geçer. Rahibin çevresindeki çocuklar eski usule göre ritmik bir şekilde ezberledikleri* Kitabı Mukaddes'*ten bölümler okuyor.*

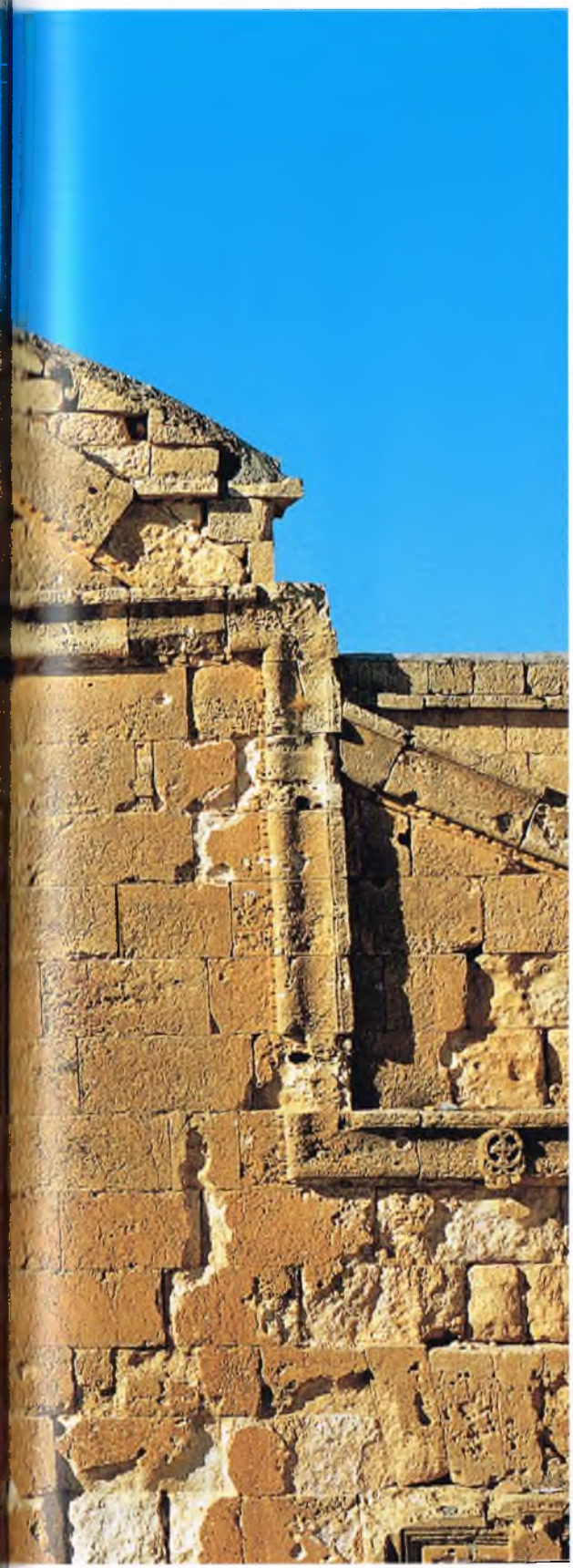
MOR YAKUP MANASTIRI

Oradan kuş uçuşuyla birkaç kilometre ötede, papaz Yusuf'un ruhani hayatına başladığı manastırı ziyaret edeceğiz. Yol olmadığından Midyat'tan geçmemiz gerekti, bu kayalık platoyu ancak çobanlar aşabiliyor. Manastırdan sorumlu genç keşiş, köyün çocuklarını okula götürdüğü için vardığımızda onu yerinde bulamıyoruz. Kilise, her zamanki gibi açık. Kürt köylüler, Müslüman olmalarına rağmen, tarlaya gitmeden önce gelip burada dua ediyorlar. Her zaman o karışık duygu hâkim. Bir yanda İslamiyet değişik inançlara kucak açıyor; öte yanda burada taşlar insanlardan daha çok saygı görüyor. Anıtsal kapının yanındaki bir dikme taşın üzerine daha sonraları Süryanice nakşedilen bir yazıtta belirtildiği gibi, manastırın kurucusu Yakup 5. yüzyılın başında ölmüş. Bir ya da iki yüzyıl sonra yapılan bu kapı, buradan çok uzakta, Konstantinopolis'te bulunan imparatorluğun sembolik merkezi ve o zamanlarda mutlak bir mimari modeli temsil eden Ayasofya tarzında işlenmiş. Söve üstbaşlığı bir haçla süslenmiş; bu, Eski Ahit'teki İbranilerin Paskalyası'nı, ilk doğanların kurtarılışı –[...] kandan alacaklar, ve [...] evlerin iki kapı sövesi üzerine, ve üst eşiği üzerine sürecekler. [...] (Çıkış, 12: 7-13)– ile Yeni Ahit'teki tek oğul ve insan olan Söz'ü semitik olarak birbirine bağlar. Kapı bu şekilde Tanrı'nın Krallığı'na girişi işaret eder.

Kilisenin iç mimarisi beni şaşırtıyor. Halbuki Hıristiyanlığın ilk zamanlarının izlerini taşıyor, dua edilmek

Hagiografya geleneğine göre, Mor Yakup Manastırı 4. yüzyılda antik bir Zerdüşt tapınağının harabeleri üzerine kurulmuş. Tıpkı, anıtsal pagan heykellerine temel olmuş, yontulmuş üç taşın kalıntılarının bulunduğu Mor Gabriel Manastırı gibi. Doğu Hıristiyanları da kendilerinden önce gelen kültürlerin koruyucusu olmuş.

Roma İmparatorluğu'nun sınır bölgesinde yaşayan Hıristiyanlar, 451'deki Khalkedon Konsili'ni reddederek hem teolojik özerkliklerini hem de kültürel farklılıklarını ortaya koymak istemişlerdi.

Dini mimaride özgün bir Süryani tarzı olduğu söylenebilirse, Mor Yakup bu tarzın mutlak örneğini teşkil eder, bugün dahi Süryani kimliğinin gurur verici bir motifini temsil ediyor.

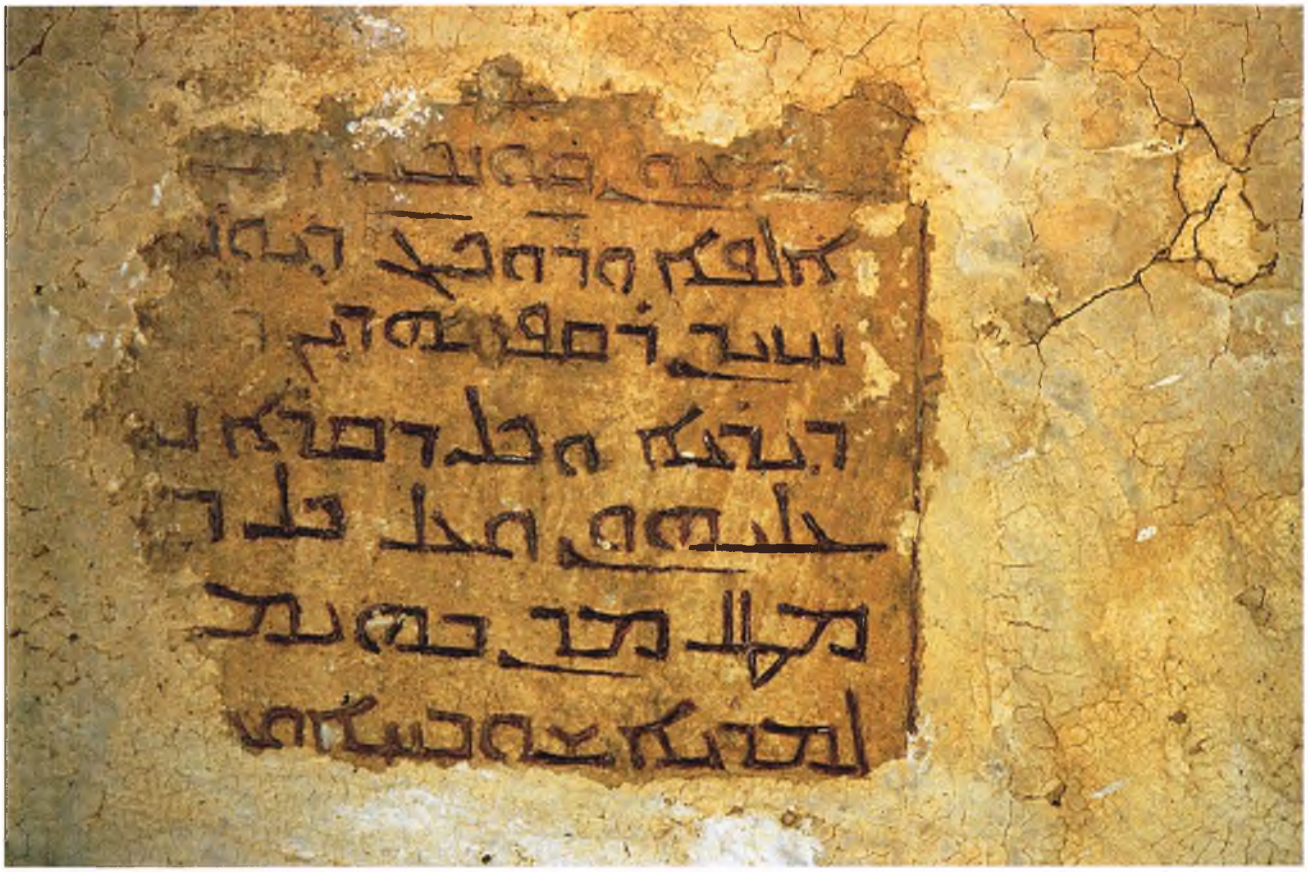
için düşünülmüş önce. Yusuf bize gururla tavanı gösteriyor, ona göre "Doğu'daki bu türün tek örneği"ymiş. Yanlamasına dizilmiş tuğlalarla kaplı beşiktonoz göksel bir geometrinin üç tablosuna bölünüyor. Bu düzgün karelerin merkezinde, üzerine haç nakşedilmiş bir köşe taşının desteklediği üçgenler görünüyor. Kilise dönüşüme uğramış bir kozmosun temsili adeta. "Tonoz hepimize vaat edilen ve sunulan sonsuz hayatın göğü. Tuğlalar ancak birbirleri sayesinde yaşayabilen insanlar; Haç, tarihin orta yerinde duran Tanrı'nın birliğinde bir araya gelmiş insanlar. Taş düşerse eğer, tavan çöker, tuğlalar düşüp parçalanır, insanlık ölür."

Tapınağın ana kapısının yanında bulunan iki diyakoz kapısı Bizans-Slav âleminin ikonostazlarını ya da bazen Roma kiliselerinde hâlâ görülen jübe'leri hatırlatıyor. Hem engel hem de saydamlık teşkil eden bu ana kapı, *Kitabı Mukaddes*'te aktarıldığı şekilde Süleyman'ın meselerine göre, kurban sunağının hüküm sürdüğü "Kutsalların Kutsalı"na açılır. Yalnızca üst düzey din adamlarının bu kapıdan geçme hakkı vardır. Bu şekilde hiyerarşik bir yapı kazandırılan mekâna, alacakaranlıktaki mumların ışıltısıyla yoğunlaşan gizemli bir hava egemen olur. Bu seyre dalmanın önceliği, bizim seküler Batılı zihnimize Hıristiyan Doğu'nun verdiği büyük derslerden biridir. Papaz Yusuf'la yürüyerek bir saatten daha az bir mesafedeki başka bir manastıra gidiyoruz. Pelinlerin, alev alev gelinciklerin ve arkalarında altın rengine bürünmüş bir sayfa gibi uzanan geniş düzlüklerin önünde çiçeklenmiş ağaçlar: Bu cennet köşesini kim bırakır da gider ki?

Geçen yüzyıllar yapıya izlerini bırakmış. İç kısımda, tapınağa açılan ana kapı ve iki yanındaki duvarayağına bakılacak olursa 6. yüzyılda inşa edildiği söylenebilir. Sahın duvarlarındaki Süryanice yazıtta, kilisenin "İskender Çağı'na göre 1064 yılının Haziranı'nda (yani İS 753'te) elden geçirildiği" yazmaktadır. Ancak sonradan yapılan eklemeler gözden kaçmıyor. Bu durum, İslamın hâkim olduğu bir coğrafyada yeni kiliselerin yapılmamasının ve eski yapıların sürekli olarak restore edilmesinin nedenini açıklıyor.

Hıristiyanların özel adlara bağlılıklarının işareti. "Selevkos çağının 1223. yılı" tarihli (yani İS 911). Bu yazıt, manastırı restore ettiren diyakoz Simeon anısına yapılmış. Manastırlarda bugün genç bir rahip ve iki rahibe bulunuyor.

Turabdin'in eski zanaatkârlarının tipik çalışmalarından olan narteks ve sahın tavanı, haç şeklindeki tek bir köşe taşının bir arada tuttuğu, sırt sırta yerleştirilmiş tuğlalardan meydana gelen tonoz şeklinde. Teknik açıdan üstünlük sergileyen mimari, estetik özelliğinin ötesinde, uzlaşmış insanlığın yegâne Göğü'nü de simgeliyor.

Geleneksel kıyafetler hâlâ gündelik hayatta da giyilmekte, zira Süryani kültürü temel olarak tarım ve manastır kültürü olmaya devam ediyor. Manastırlarda ve tarlalarda aynı ilahiler söyleniyor. Kilisede ve evde duvarları aynı imajlar süslüyor.

Mor Lazaros Stylites'i

Taraça halinde uzanan tarlaların son bulduğu tepenin doruğunda, alçak yığma taş duvarlarlarıyla manastır seçilebiliyor. Mor Lazaros'un artık tek sakini otlar. Ayrıca buraya varmak için birçok çitin de üstünden atlamak gerekiyor. Manastırın kapısına asma kilit vurulmuş. Anahtarsa sadece piskoposta duruyor. Avlunun ortasında yüksek bir sütun var. "Stylites sütunu!" Sütunu bilmiş olmam Yusuf'u çok sevindiriyor. "Evet" diye cevap veriyor. "Turabdin'de Mor Lazaros, kökeni Mor Simeon'a dayanan geleneğin yegâne örneğidir. Mor Simeon Suriye'de 5. yüzyılda bir sütunun tepesinde inzivaya çekilme geleneğini başlatan kişidir. Bizim atalarımız, Tanrı'ya yakın olmak için hem bedenlerini, hem ruhlarını yükselterek bu şekilde inzivaya çekilmeyi tercih eden keşişlere saygı duymuşlardır." Bu sütun, Aziz Simeon anısına Halep yakınlarında antik bazilikanın harabelerinin ortasına dikilenden farklı: Turabdin'deki sütun, içi oyuk olduğundan daha ziyade küçük bir kuleye benziyor. Tarih olarak da daha geç yapılmış. Yusuf bana dibindeki yazıtı gösteriyor ve yüksek sesle okuyor: "Bu sütun Selevkos çağının 1100. yılında dikilmiştir. 'Hangi çağ?' "Bizim takvimimiz İsa'dan önce Antiokheia'da hüküm süren Helen kralların takvimini izler."

Yani Büyük İskender'in mirasçısı, İÖ 311-312'de kurulan Selevkos Hanedanlığı'nın takvimi. Buna göre sütunun tarihi İS 788-789. "Yahu arkeolojinin ne önemi var" diye ekliyor Yusuf. "Önemli olan, bu azizlik kaynağının bizi sulamaya devam etmesi."

Mor Lazarus Turabdin'deki tek stylites *örneği. Yer ile gögün arasında olmak için bir sütunun tepesine konan bu "Tanrı'nın delileri" geleneğinin kurucusu, 5. yüzyılda Suriye'de yaşamış olan Mor Simeon'dur. Bu sütunun içi oyuktur ve 7. yüzyılda nakşedilmiş dibindeki yazıta göre de o kadar eskidir. Bu sütun Süryani keşişlerinin çile çekme eğilimini doğruluyor.*

Habsus [Mercimekli] köyünde büyük konsillerin döneminden kalma bir sunak var.

Keferbe'deki İS 779 tarihini taşıyan ithafla aynı tarihi ya da önceki bir tarihi taşısa da Mor Stefanos Kilisesi'nin basit mimari hatları geçmişteki zenginliği konusunda yanıltmamalı. Apsit duvarında İsa'nın anıtsal bir freskinin izlerinin olduğu tahmin ediliyor.

Bir Kiliseden Diğerine

Habsus [Mercimekli], Keferze [Altıntaş], Keferbe [Güngören]: Söylerken insanın gırtlağını zorlayan bu köy isimleri, alçak kapılı, masif ve sevimsiz cepheli, yalnızca birkaç dar açıklık bulunan, çoğunlukla büyük kır kiliselerine işaret eder. Papaz Yusuf yolumuzun üstündeki bu Hıristiyan yapılarını sırayla bize göstermekten memnun. Bu mekânların kırsallığında kilisenin yalnızca ruhani bir sığınak olmadığını görüyorum.

Yusuf, her ıstavroz çıkarışından ve Aramice bir dua okuduktan sonra sunağa doğru yönelip üzerinde duran dua kitabından birkaç ayet okuyor. Dediklerine göre 10. yüzyıldan kalma nadir bir nüsha buralarda bir yerde muhafaza ediliyormuş. Ama Yusuf'un inancı daha dokunaklı bir hazine oluşturuyor. Istavroz, Süryaniler için, İsa'nın kişiliğinin temel bütünlüğü, 451'deki Khalkedon Konsili'nden sonra Roma ve Konstantinopolis'ten kopuşlarının nedeni anlamına geliyor. Aramice dualar ilk Antiokheia Hıristiyanlarının semavi ilahilerini kapsıyor. Bu dua kitabına gösterilen büyük saygı, kutsal kitaba özgü bir duyarlılıkta. Onu okumak, bu söz kültüründe onu tekrar canlandırmaya tekabül ediyor. Metal işlemeli dua kitabından, İskenderiye'de, Atina'da, Erivan'da, Kiev'de de var. Doğu Hıristiyanlığı'nın komünyonu ve çeşitliliği!

Bu dua evi Selevkos Çağı'nın 1246. yılında (yani İS 935) Aziz Jean'ın piskoposluğu sırasında inşa edildi. Keferze'deki Mor İzozoel Kilisesi, cephedeki köprülere destek olarak, muhtemelen 7. yüzyılın sonunda yapılan iki aslan heykeliyle gurur duymakta.

Yukarıda: Dış nartekste kiliseye açılan kapı ve çan kulesine çıkan merdiven.

Dua coşkusu.

Sunağın önünde tüm görkemiyle duran dua kitabı, öğrenimin efendisi ve kaynağının sadece kutsal Söz olduğunu gösteriyor. Dua kitabı inananlar ve din adamları için büyük bir saygı nesnesidir. Keşişler ona yaklaşmadan önce ellerini törensel bir şekilde temizler.

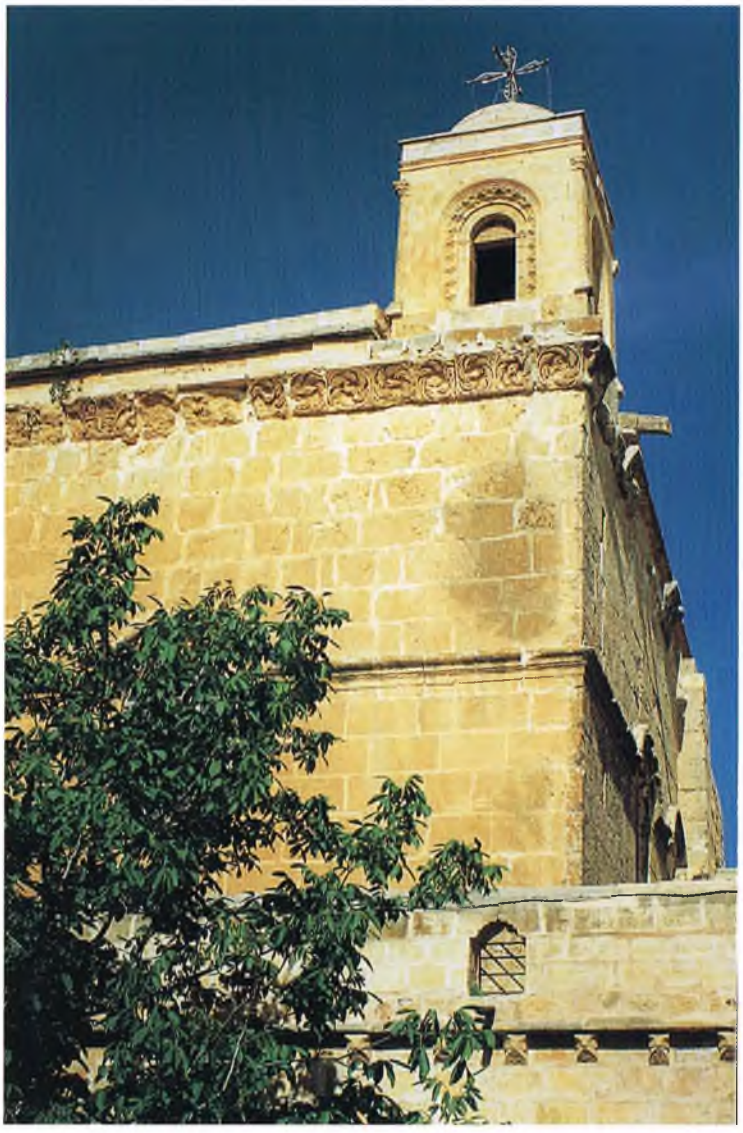
DEYRÜ'Z-ZAFARAN

Deyrü'z-Zafaran'a giden yol Mardin'den geçiyor, burası eskiden Süryani, Kafkas, Helen, Roma, Bizans, Arap, Türk ve Kürt kültürlerinin kavşak noktasında, dört başı mamur bir yerdi. 20. yüzyılın başlarında burada Ermeni ve Süryani cemaatleri şehir hayatını canlı tutuyordu. Hıristiyan mahallelerindeki kahvelerde, eski adıyla Edessa bugünkü adıyla Urfa'da olduğu gibi Halep'te de dil, inanç ve meslek bolluğu bulunuyordu. Bu, Doğu'nun "karmaşık" olduğu zamanlardı, yakında artık sadece kitaplardan tanıyabileceğimiz rengârenk bir mozaik olduğu zamanlar... Zira Mardin'de 1915 tehcirinden sonra pek Ermeni kalmadı. Süryanilere gelince, onlar da benzer acılara maruz kaldıklarından sayıları çok az.

Deyrü'z-Zafaran ya da Safran Manastırı şehre 6 km mesafede. Bu manastır, 12. yüzyılda, Süryani Mihail zeytin ve fıstık ağaçlarının gölgelediği, uçurumlarla çevrili bu vadiye sığınmaya karar verdikten sonra uzun süreliğine Ortodoks Süryani kilisesi patrikliğinin merkezi oldu. Romalılar, imparatorluk sınırının en doğu noktasında, atalardan kalma düşmanları Perslerle olan sınırlarında bir kale inşa etmişler, manastırın anıtsal mimarisi de bu kaleden gelir.

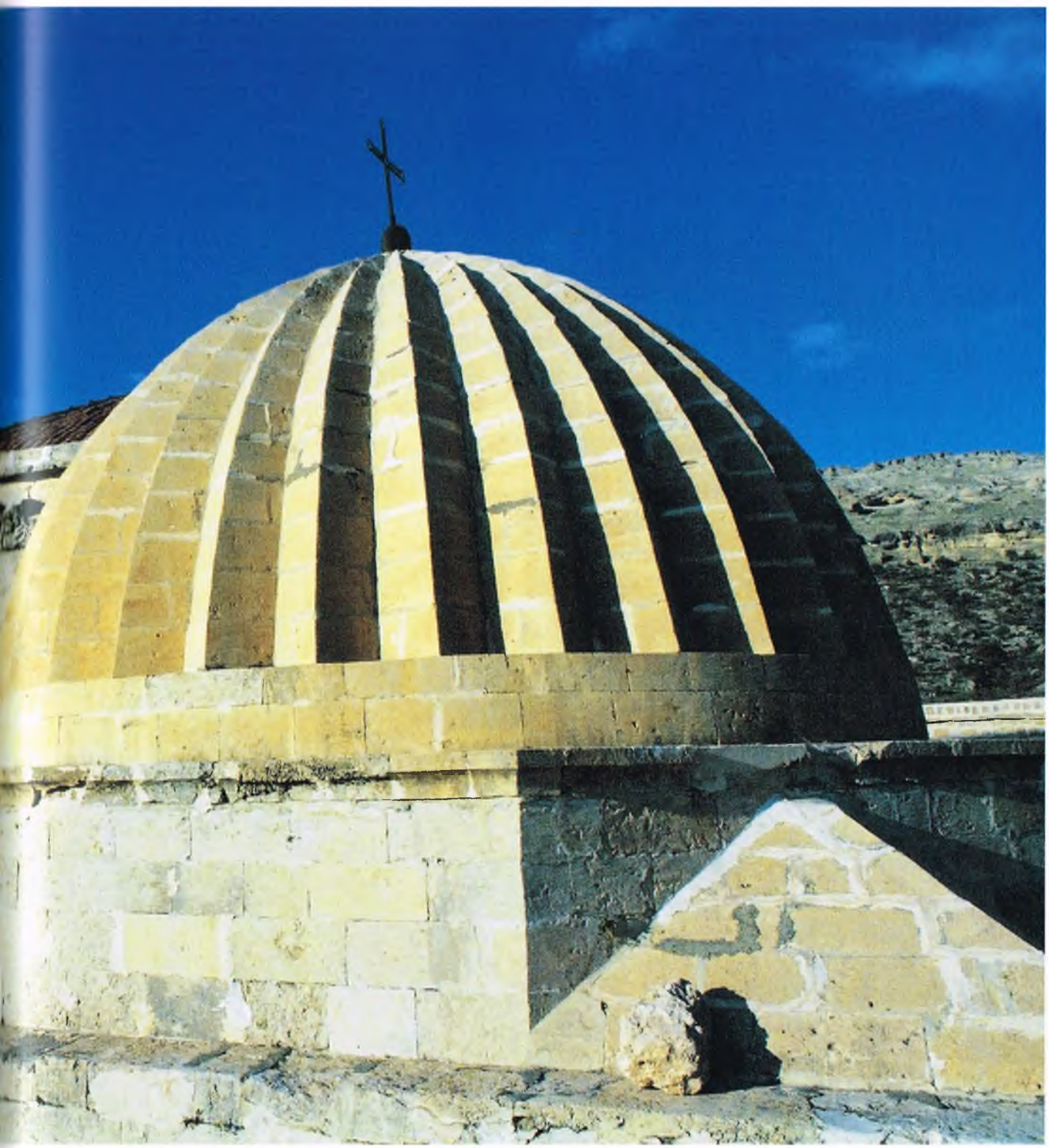
Kurucusunun adıyla da –Mor Hananyo– anılan ana kilise, başpiskoposların ve piskoposların yattığı mozole, oyma süslemelerdeki ince üslubun da gösterdiği gibi, 6. yüzyılın ilk yarısına uzanıyor. Arapların etkisi, patrik kürsüsünün

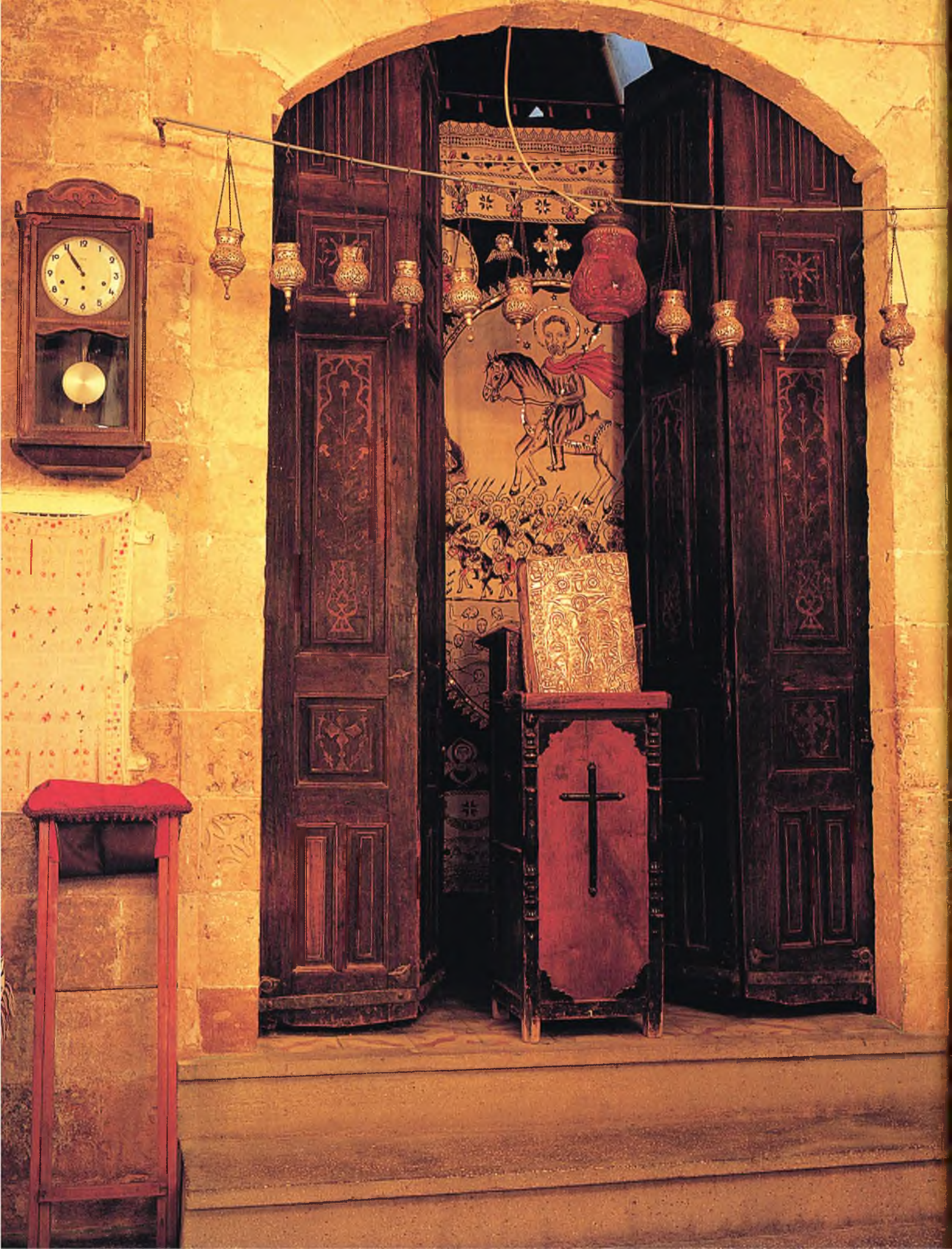
Deyrü'z-Zafaran, zeytinliklerin ve fıstık ağaçlarının arasındadır. Manastırın kilisesi Aziz Petrus ve Pavlus'un anılarını canlı tutar. Elçilerin İşleri*'ne göre, Petrus ve Pavlus, antikitenin büyük sami şehri Antiokheia'da ulusların yeni bir antlaşmaya dahil olma meselesini halletmişlerdir. Manastır, 12. yüzyıldaki Moğol saldırılarından 1910'lardaki kıyımlara kadar patriklik merkezi olmuş, ancak bu merkez daha sonra Suriye'nin Şam şehrine taşınmıştır. Bugünlerde, genç bir piskopos olan Saliba, geleneğin devam etmesi için çaba harcıyor.*

Manastır uzun tarihini mimarisiyle gösteriyor. Mahzen mezarda görülen yapının temeli Roma dönemine uzanıyor. Kilisenin kendisi ise, sahın hariç, muhtemelen 6. yüzyıla tarihleniyor. Bir gerileme döneminden sonra bu yapı kompleksi 8. yüzyıldan itibaren görkemli bir döneme girmiş. 19. yüzyılda yenilenen anıtsal cephesi, bu yapıların bağrında bir okulun ve bir matbaanın açılışının eşlik ettiği batılılaşma kaygısını yansıtıyor. Buna karşın, Mardin Sultan İsa Medresesi'nin kubbesinden esinlenilerek 1884'te ilave edilen kubbe, yerel mimarinin bir parçası olma isteğinin bir göstergesi.

Tapınağın kapıları ve bir azizin resmedildiği işlemeli perde ile patriklik kürsüsü, piskopos asası ve Şam usulü fil ayağı, Anglikan Kilisesi'nin hediyesi olan duvar saatiyle zıtlık oluşturmakta.

gösterdiği üzere Emevi tarzında fildişi ve sedef kakmalara yansıyor. Piskoposlar kurulu yeni patriğin seçimini ve atanmasını bu kilisede gerçekleştirirdi. Yeni seçilen piskopos da ilk vaazını, nadide bir güzelliği olan ve meşeden rölyeflerle süslü aydınlık kral kapılarından verirdi.

Yakındaki mozole, kemerleri salonu çevreleyen bir efriz tarafından birleştirilen mezar sakinlerini ebedi bir meclis-te bir araya getirir. Zira, Oswald Parry'nin 1892'deki seyahat notlarında belirttiği gibi, Süryani geleneğine göre patrikler koltuklarında oturur vaziyette, yan yana gömülürlerdi. Mardin Sultan İsa Medresesi'ni andıran dış kubbesine gelince, bu kubbe, Anglikan Kilisesi'nin "bu misyoneri"nin gelişinden kısa bir süre önce yerleştirilmiştir.

Tapınağın kapılarında, akmeşe üzerine işlenmiş motiflerin zerafeti ve sembolizmi Arap, hatta Pers ve Hint etkisini gösteriyor.

Yakın bir zamanda piskoposluğa yükseltilen manastırın baş keşişi, Asya'daki Süryani havarilerinin artık sonu gelmiş kroniğinde bulunmuş, Azerbaycan civarlarındaki antik bir merkezin unvanını taşıyor.

Monsenyör Saliba, Londra'da, Paris'te ya da New York'ta eğitim görüp inançlarının beşiğini yaşatmak için geri dönen yeni nesil din adamları kuşağının bir örneği. Ancak geçmişteki savaşların tehdidi atlatılmış olsa da, ayrılıkçı Kürt gruplarla yapılan ateşkesten sonra ulaşımın normale döndüğü Türkiye'nin bu bölgesinde turistik bir çekim merkezine dönüşen manastır, bugün sekülarizasyon tehdidiyle karşı karşıya.

Daha fazla oyalanmıyoruz.

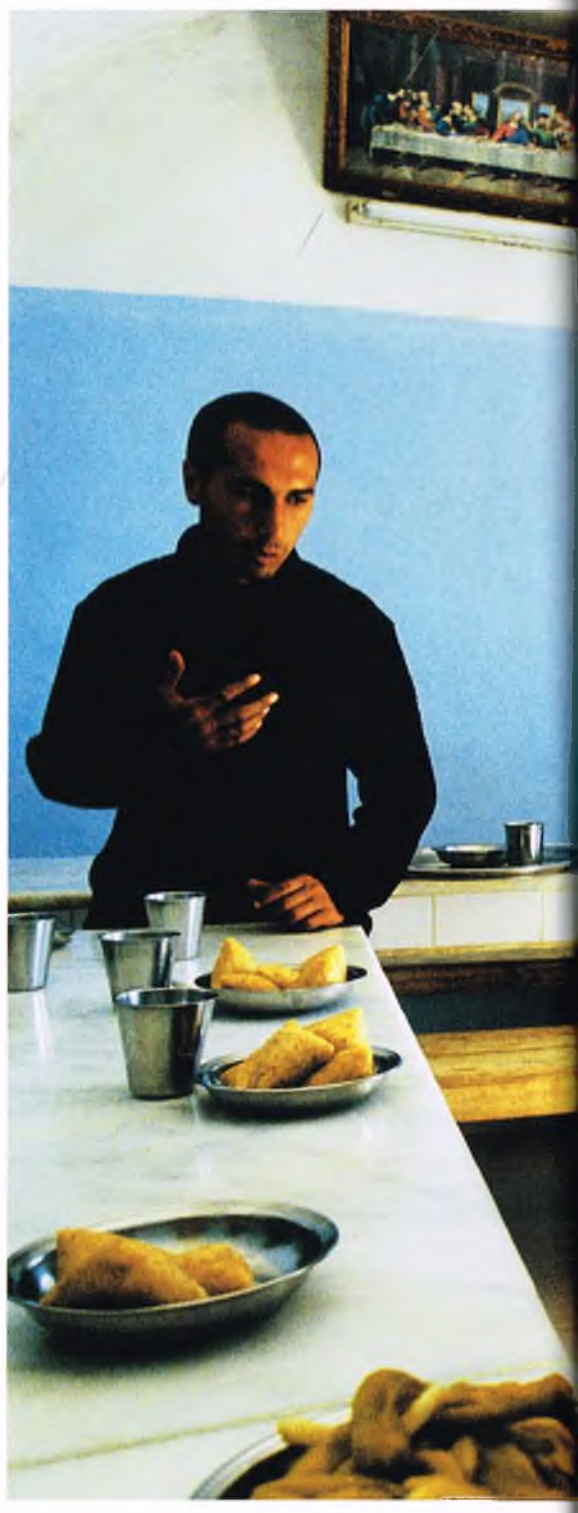

Patriklerin ebedi bir meclisteymiş gibi, yan yana, oturur vaziyette istirahate çekildikleri mozole.

Bu nişin oyuğunda bulunan deniz kabuğu ve kenger yaprağı gibi antik motiflerin tekrar kullanılması Hıristiyanlığın paganizmi kendi içinde erittiğini gösterir.

Azla yetinme, çeşitli perhizler, tam gün oruçlar ve yıl boyunca tutulan oruçlar: Süryani keşişlerinin çileciliğinin esin kaynağı Mısır çöllerindeki ilk keşişlerdir. Mor Melke Manastırı'nın yemekhanesinde kurulan sofra, dini ezgilerin söylendiği, duaların ve kutsal metinlerin okunduğu bir kutlama ve bir komünyon mekânıdır aynı zamanda.

Önceki sayfalar
Adeta geçmişten çıkıp gelmiş bir manzara: Üzüm ve buğday yazın güneşte kurutuluyor.

Mor Gabriel'de mukim Monsenyör Aktaş buraya yeni bir nefes getiriyor. Toplumsal sorunlara eğilen, dinler arası diyalog için çalışan Monsenyör Aktaş, cemaatinin, manastırın surlarının ve ruhani hayatın restoratörü olmak istiyor. Bu amaçla manastırın hazinelerinin ve elyazmalarının bir envanterini çıkarıyor.

Tepelerin Arasındaki Kale: Deyr'ul-Umur

Daha güneydeki Deyr'ul-Umur (Mor Gabriel) Manastırı, burada ikâmet eden Metropolit Monsenyör Aktaş sayesinde Turabdin'in gerçek ruhani ve siyasi merkezi haline gelmiştir. "Uzun boylu ve güçlü bir yapısı olan monsenyör ilk görüşte ürkütücü geliyor insana" diye haber veriyor papaz Yusuf. Civardaki köylerden birinde doğan ve çocukluğundan itibaren kendini mirası korumaya vakfeden monsenyör, manastır hayatını canlandırmış, şimdi de cemaatine sımsıkı sahip çıkıyor. Papaz Yusuf, "Ama kendisi gerçek bir din [iman] şahididir" diyor. 19. yüzyılın ortalarına doğru hemen hemen metruk bir halde olan manastır 1980'li yılların başında birtakım Kürtlerin saldırısına maruz kalmış. Bu durum, Monsenyör Aktaş'ın on yıl sonra, yani 1991'de Irak'taki savaştan kaçan Müslüman ve Kürt yüzlerce aileyi cömertçe misafir etmesine engel olmamış. Manastırda bulunan okulda öğretmenlik yapan genç Hezekiel bizi Metropolit'le tanıştırıyor. Duvarlar boyunca dizilmiş sıralar, ortada soba, patriklerin ve metropolitlerin portreleri: Karşılama salonu gösterişten uzak. Genç bir papaz adayı bize sessizce sıcak çay getiriyor. Kadınların yokluğunda erkekler kendi aralarında kısık sesle konuşuyor. Dominikan papazları, protestan rahipleri ve arkeolog yahut araştırmacı kisvesiyle gelen gizli ajanlar yüzünden yabancı konuklar karşısında duydukları güvensizliğe rağmen misafirperverliklerinden ödün vermiyorlar. Kendilerine yönelik vaatlerin sahte ve üste-

lik pahalıya patlayan hayaletleri henüz unutulmuş değil. Aralarına kabul edilmek için Doğuluların içinde Doğulu olmak gerek.

Manastırda üç keşiş, yaklaşık on rahibe, iki Süryanice öğretmeni, bölgeden ve dünyanın dört bir yanından, Avrupa'dan, Avustralya'dan Amerika Birleşik Devletleri'nden kendi dilleri, âdetleri ve farklılıklarıyla gelen yaklaşık otuz yatılı öğrenci bulunuyor. Bu öğrenciler, yazın sıcaklığın kırk dereceye çıktığı, kışın ise sıfırın altına indiği dünyanın bu uzak bölgesinde kültürlerini öğrenme konusunda çok hevesliler. Douchan bu öğrencilerin fotoğrafını çekemeyeceğini biliyor. Fotoğraf çektirmekten utanmalarını anlayışla karşılıyoruz, zira utanmaları bizi duygulandırıyor. Ama burada ne arıyorlar? Tarihi, geleneği, kaynağı. Zira bu mekân Turabdin'le bir bütün oluşturuyor. Mitleri ve olayları

Tanrı'nın Hizmetkârları Dağı'nın tam ortasında manastırı çevreleyen birkaç metre yüksekliğindeki surlar manastıra kuşatılmış bir kale havası verir. Gerçekten de 80'li yılların başlarında manastır Kürt aşiretlerin saldırısına uğramıştır.

bilgece harmanlayan Süryani hagiografyasına göre manastır İS 397'de Samuel adlı bir çilekeş tarafından kurulmuş. Doğduğu bölgeden buralara gelip, bir keşiş hayatı sürme niyetinde olan Samuel, Kartmin'de (bugünkü Yayvantepe) bir tilmiz bulup, onunla birlikte uygun bir yer bulmak için tepeleri arşınlamaya koyulmuş. Yola koyuldukları günün ilk gecesinde, bir melek onlara uyudukları yerde bir manastır inşa etmelerini emretmiş. Burası kısa sürede yüzlerce keşişi barındıran ruhani bir mekân haline gelmiş. Böyle olunca, Bizans imparatorlarının dikkatinden de kaçmamış. Bu imparatorlardan biri de, kilisenin inşaatını ve tapınağın meşhur mozaiklerini finanse etmekle ünlü I. Anastasios'tur. İS 512 tarihli kilisenin merkezinde yer alan büyük Grek haçı ve hayatın ökaristik sembolü olarak amforalardan fışkıran üzüm salkımları bu Bizans etkisini gösterir. Mozaiğe gelince,

Bizans İmparatorluğu'nun en doğusundaki sınırlarından birinde kurulan Mor Gabriel bu bölgede Hıristiyanlığın güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Süryani ayin usulleri ilk cemaatin anısını canlı tutar. Buhur dumanları arasında duyulan kadim çağların ilahileri İsa Mesih'in konuştuğu dili hatırlatır.

Grekçe yazıların bulunduğu bu mozaik İustinianos döneminden önce gelen, Sina veya Ravenna'da görülebilecek üslubun nadir örneklerinden biridir.

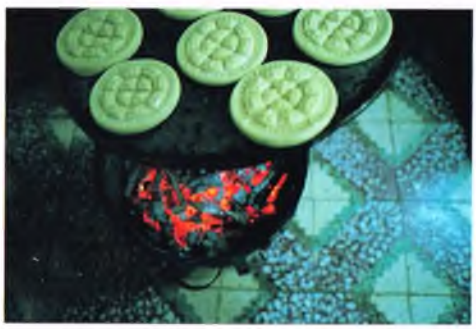
Ama burada geçici olarak yaşayan ya da hayatlarını buraya adayanlar dua arayışındadır. Tapınağın sağında ve solunda bulunan taş kürsünün çevresini alan iki koro tarafından söylenen dualardan sonra, buhurdanlık sallama, dua okuma, tören alayı, yeri öpme törenleri gerçekleştirilir. Ama burada en arkaik gelenekler de varlığını sürdürür: Kudüs'ünkü, "Rabb'in kardeşi" Yakup'unki. Antakya'nınki, havarilerin prensleri Petrus ve Pavlus'unki.

Nusaybin'inki ve Efrem'inki. Kilise Babaları'nın ve Çöl Babaları'nın macerasını mümkün kılan, litürjinin doğup şekillendiği bu bereketli Süryani topraklarıdır. Her şeyden çok, Musa soyundan gelen, çilekeş ve Yunanca hatiplik eden, Konstantinopolis'e vaaz vermeye giden, keşişken başpiskopos olan ve tarihe Khrysostomos ("Altın Ağızlı") olarak geçen İoannes'in geleneği. Yusuf'un değindiği "sürpriz" bu pazar gününün Paskalya olması. Her zaman Ortodoksluğun o sürekliliği duygusu hâkim. Süryaniler Rumi takvimi kullanır, Büyük Perhiz döneminde çok sıkı bir perhize girerler, haçı İsa'nın dirilişinden

Süryaniler kurtuluşu simgeleyen komünyon ekmeğinin (prosphera) *yapımında maya kullanmazlar, ayine katılanlar da İsa'nın kanını simgeleyen kutsal şarabı paylaşırlar.*

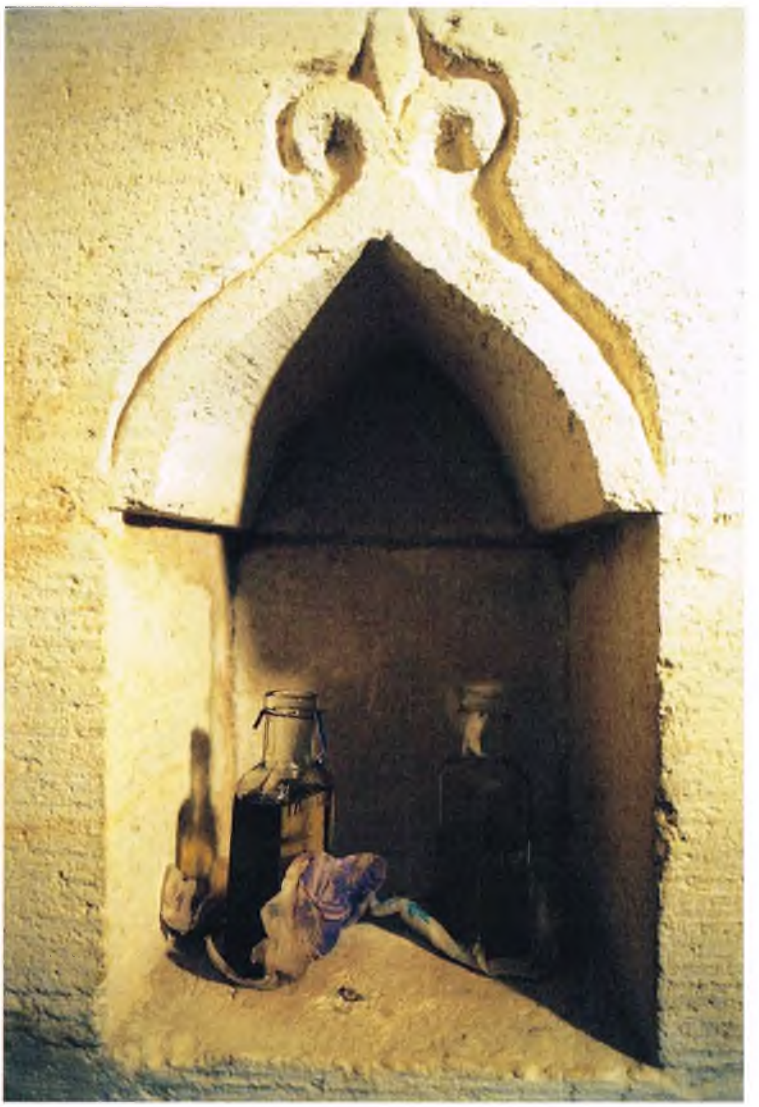
Büyük Mardin Kilisesi'nde "bayramların bayramı" Paskalya'da din adamları ile halk metropolitin etrafında bir araya gelir. O gün, hiçbir trajedi, "cehennemin alt edildiği" yönündeki kesin inancı azaltamaz.

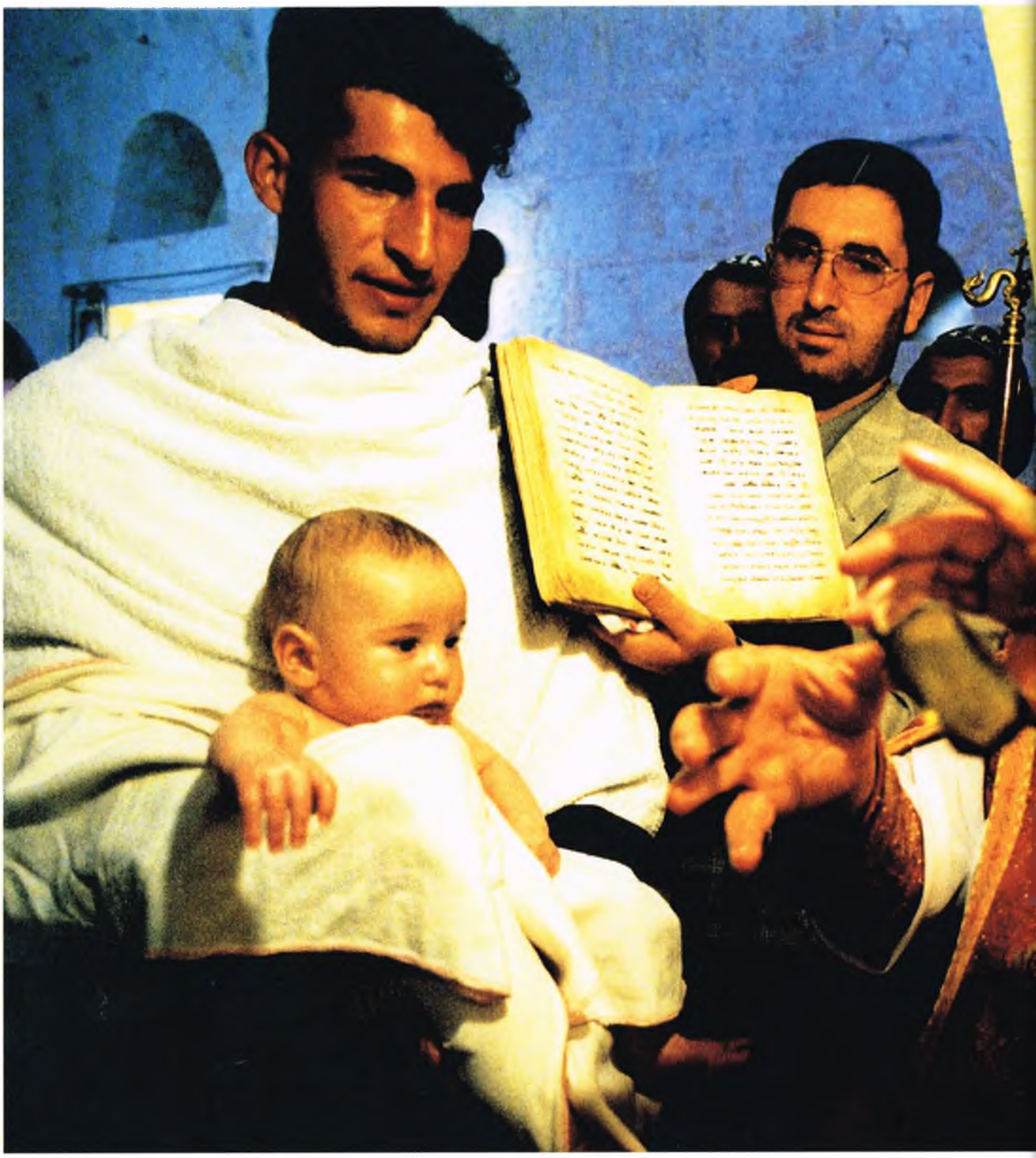

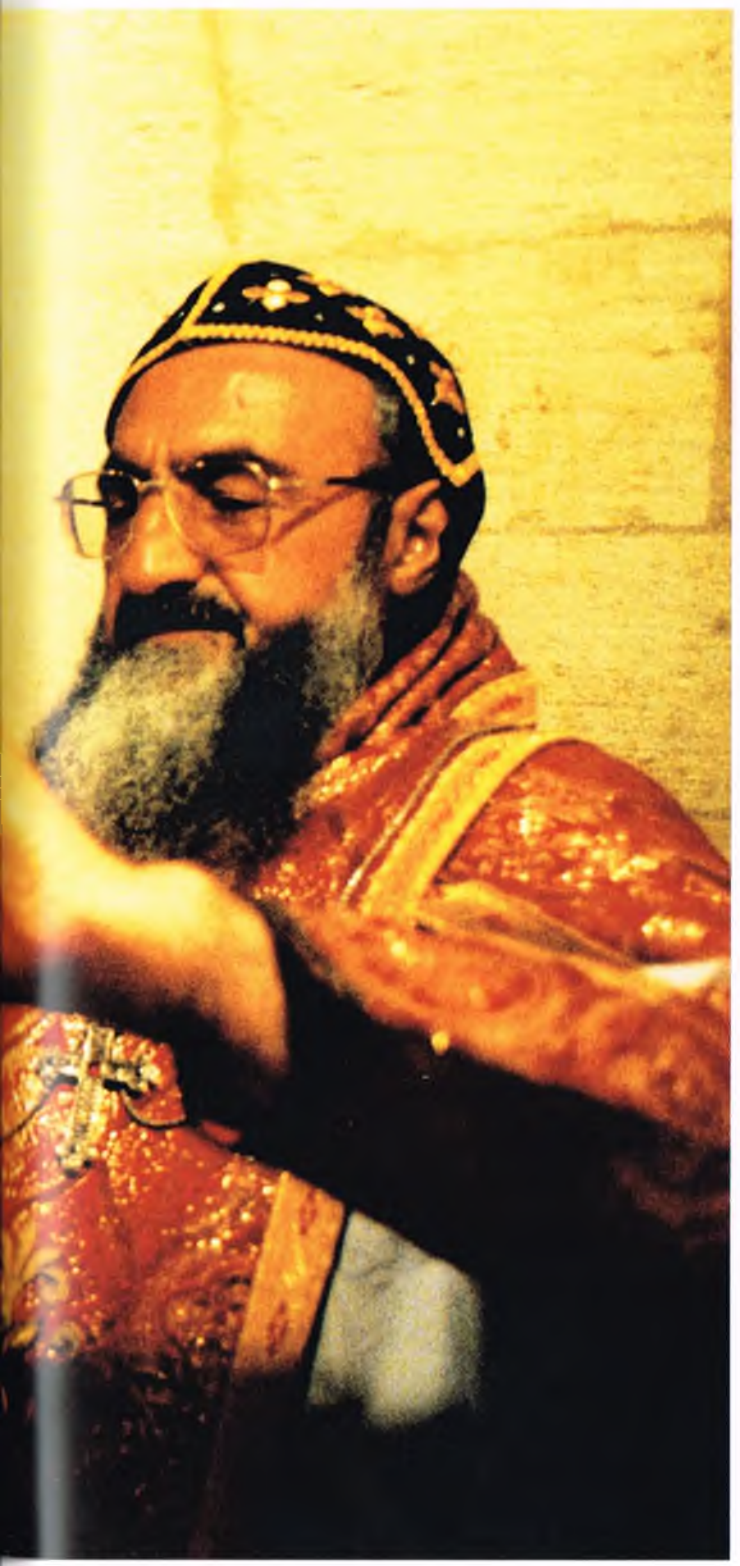

Geleneğe göre, Paskalya aynı zamanda vaftiz olma bayramıdır. Türkiye dışında yaşayan çok sayıdaki Süryani, yaşadıkları yerlerden kaynaklarına döner. Çocukları memleketlerinde vaftiz olur: Suya daldırma yoluyla vaftiz edildikten sonra konfirmasyon, ardından da ökaristik komünyon ayini gelir.

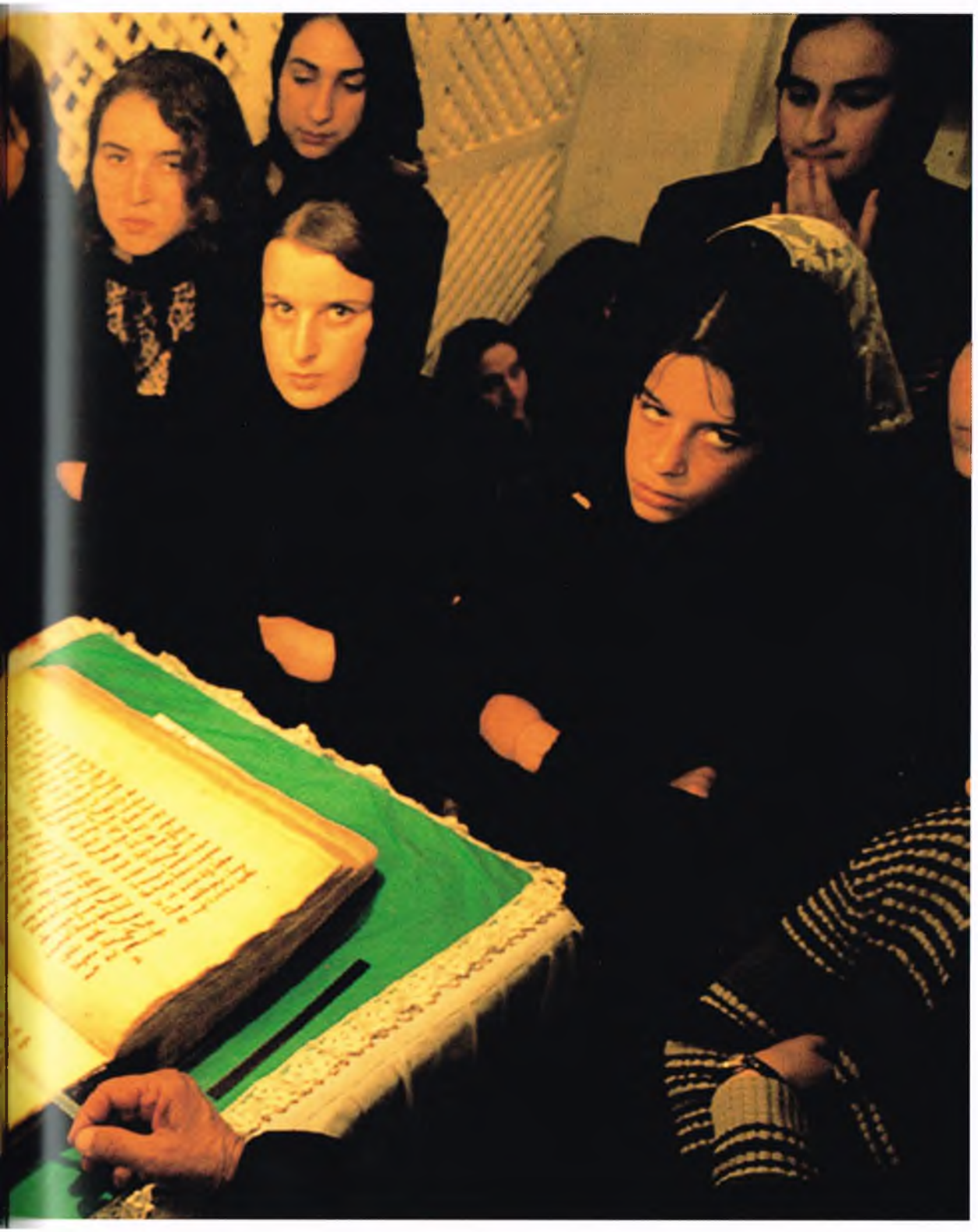

Şeytan kovma dualarından sonra Monsenyör Aktaş çocuğu uzlaşma, aydınlanma ve kutsama simgesi olarak kutsal yağla yağlar. İslamı benimsemeleri için baskı gören ve çok sayıdaki dindaşı yurtdışına göçmüş yörenin Süryanileri için bir çocuğun vaftiz edilmesi cemaat hayatında önemli bir olaydır.

Koroların diyalogu ile soru-cevaplı litürji. Din adamının çevresinde bulunan başları örtülü genç kızlar, oğlanlardan oluşan koronun sorduğu sorulara cevap veriyor.

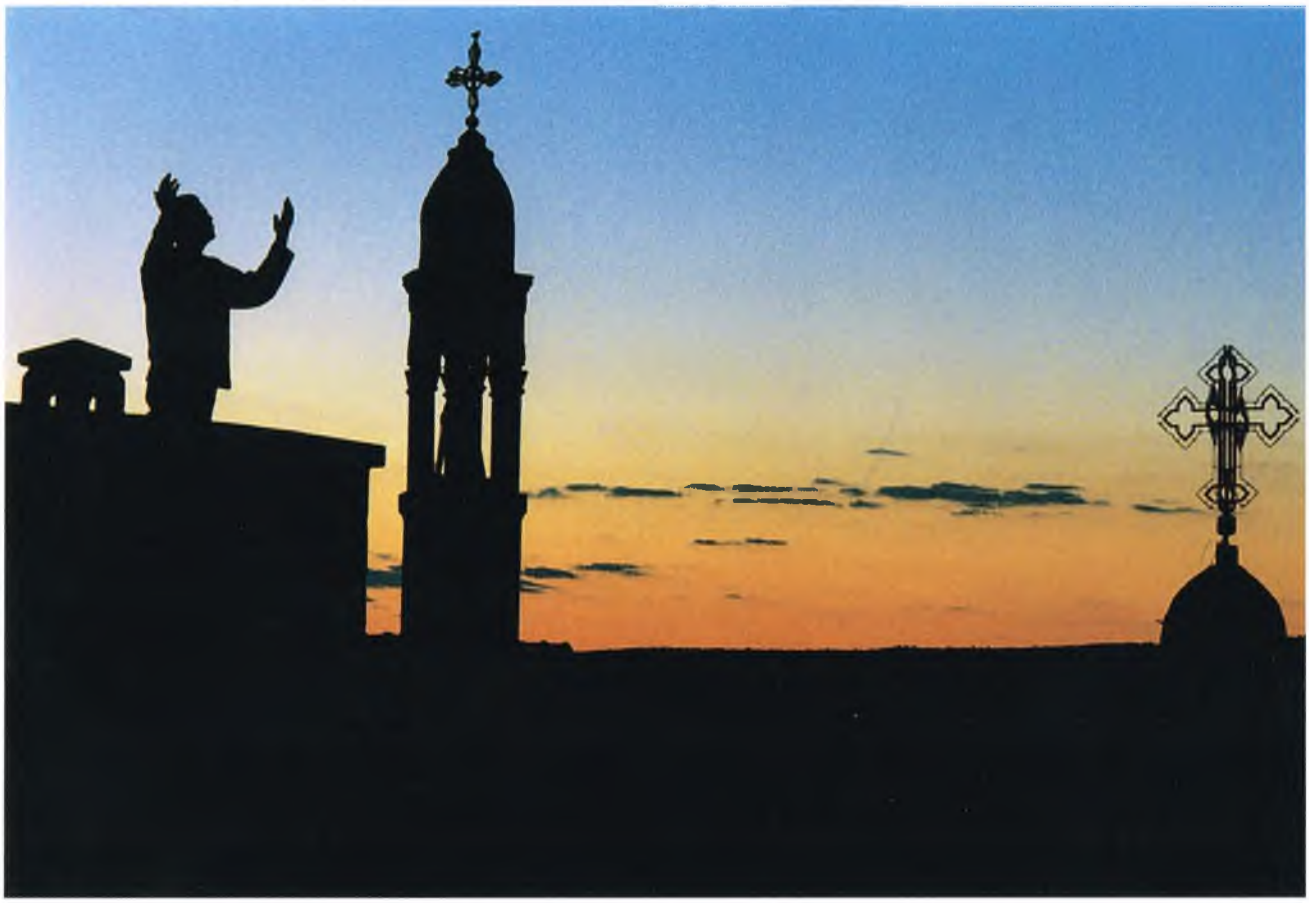

Ayin usullerinin öğrenimi çocukluktan başlar.

Hıristiyan Doğu'da kutsal sanatlar çok sıkı dini kurallar çerçevesinde icra edilir. Bu şekilde, bu yeni kubbenin iç kısmında girift bezeme motifleri kullanılmış.

ayırmazlar ve Paskalya'yı Noel'e göre daha da bir coşkuyla kutlarlar. Üstelik, kadim mesellere göre, Paskalya vakti, vaftiz olma günüdür de. Tanrı'nın Krallığı ile Hidayete Kavuşma aynı zamana denk gelir. İlk zamanlarında yaşandığı gibi bir Hıristiyanlığı kabul törenine katılıyoruz. Şeytan'ı terk edip İsa'ya inanma, vaftiz suyunun içine tamamen dalma, mir sürme ve konfirmasyon ayininin ardından, altın ve gümüş işlemeli kumaşlarla bezenmiş Monsenyör Aktaş tarafından yönetilen ayinin bitiminden önce, vaftiz babası çocuğu kollarına alıp komünyon çanağına kadar taşıyor.

Genç bir keşiş, şafak vakti, Mor Gabriel'in çan kulesinin karşısında Tanrı'ya yakarıyor.

Geleneksel kıyafetleri içindeki yaşlıların ciddiyetini ve başörtülü genç kızların ağırbaşlılığını alıp götüren, yürekleri rahatlatan o neşe patlamasını nasıl anlatmalı? Şimdi biliyorum, papaz Yusuf haklı, Paskalya'nın bu gücü Süryanilerin geleceğinin asıl garantisidir.

Sıradışı bir yerleşim. Nef genişlemesine uzanırken, vaftizhane giriş holünde değil de bir apsitte bulunmaktadır.

Bu sütun başındaki üç melek hâlâ seçilebilmektedir. Bu meleklerin çevrelediği sakallı bir adam, Abraham'ın Mamre meşeliğindeki konukseverliğini akla getirir hemen. Mor Gabriel'de olmasına rağmen bu parça Turabdin'in güneyindeki Kaşkar Manastırı'ndan (İS 571) getirilmiştir.

Tapınağın tavanını süsleyen çok nadir ve güzel bir mozaik örneği. İS 512 yılına tarihlenen mozaikte, haddeden geçirilen on yedi kilo altın kullanılmış. Mozaikte, 1,40 cm çapında bir Grek haçı ile İsa Mesih'in Kilisesi'ne yaptığı bağışları simgeleyen, amforalardan fışkıran üzüm salkımları görülür.

Marvahto, ayin sırasında üst sınıf meleklerin ayini taziz etmelerini ve aynı zamanda nöbette duruşlarını simgeler. Kanatlarına sarılmış bir meleğin gümüş üzerine kakma yöntemiyle işlenerek tasvir edildiği bu yelpazenin kenarlarına küçük çıngıraklar takılmıştır. Bu çıngıraklar İsa Mesih'in teni ve kanının, yani kutsal kurbanın coşkuyla karşılanmasını simgeler.

MERYEMANA MANASTIRI'NDA

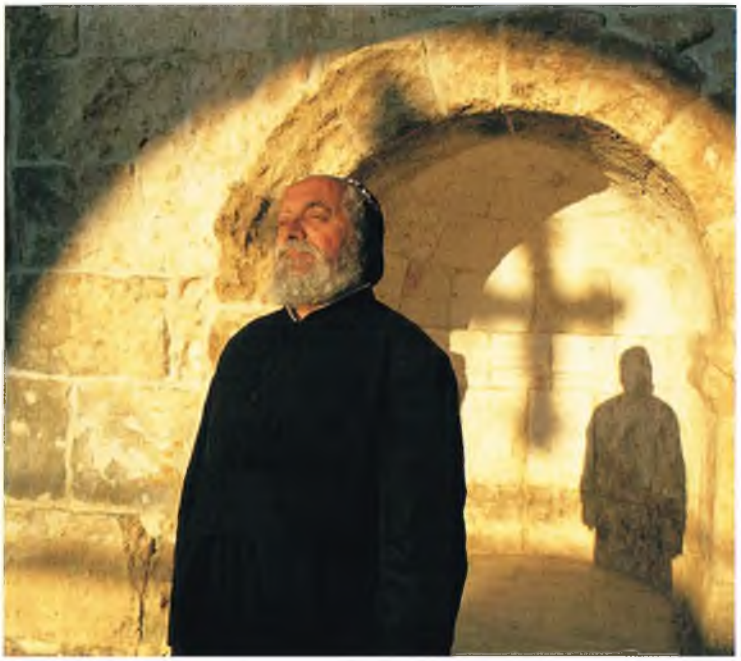
Yusuf dini vazifeleri nedeniyle gitmesi gerekince Hezekiel bizi Hah'a kendisinin götürebileceğini söyledi. Turabdin'i konu eden okuduğum az sayıdaki eserlerin hepsinde burasının adı geçiyordu. Eskiden önemli ve meşhur bir yer olan Hah, bölgenin ilk piskoposlarına ev sahipliği yapmış. 20. yüzyılın başında İngiliz araştırmacı Gertrude Bell, Hah'ta bir katedral, bir manastır ve beş kilise bulunduğunu söylüyor. Bugün ise otlar ve harabelerle kaplı küçük bir köy kalmış geride.

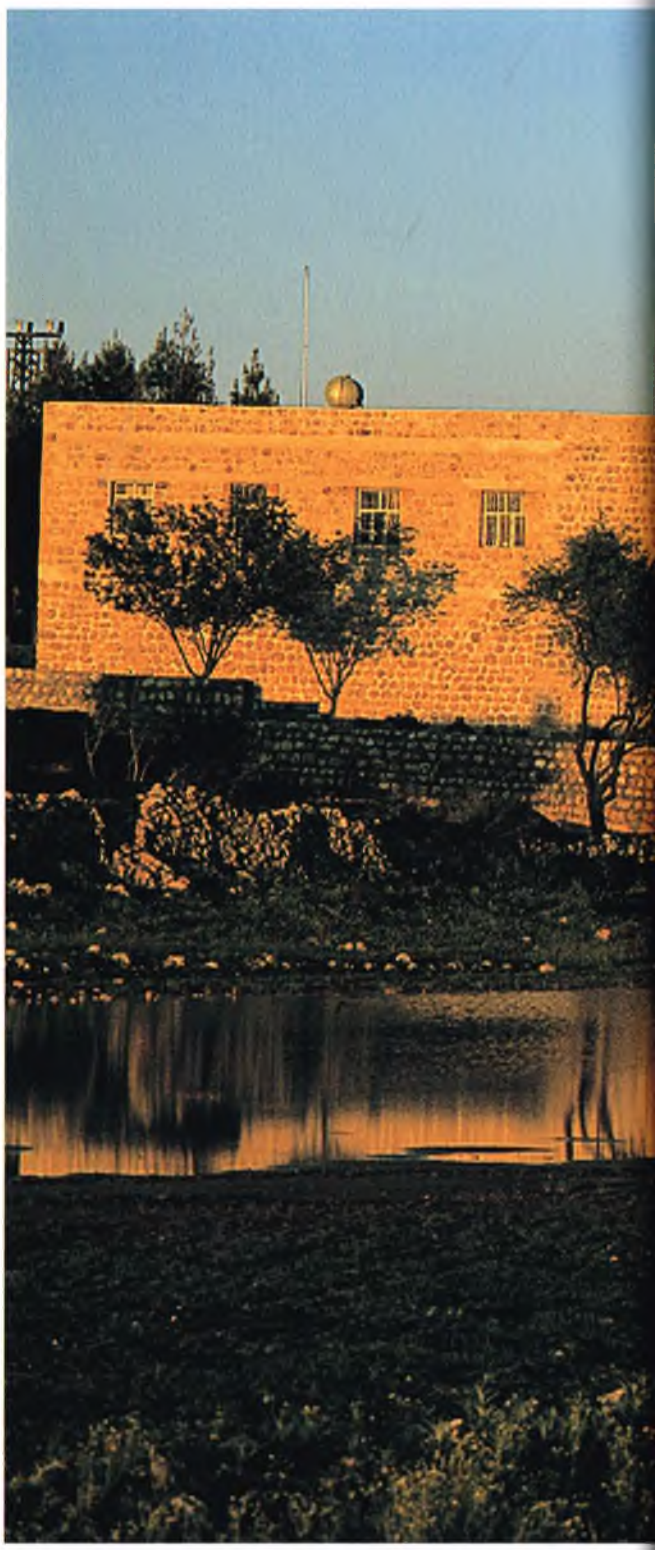
Bell, "Meryem Ana"ya adanan kiliselerin en güzeline ilişkin olarak, kilisenin inceden inceye planlanışındaki sıra dışı özenin vurguladığı formunun ve şatafatının eşsizliği nedeniyle ondan "Turabdin'in incisi" diye bahsediyor haklı olarak. Hıristiyanlar, bu kilisenin Beytüllahim'den dönen Müneccim Krallar'dan biri tarafından kuruluşunu hâlâ hatırlar. Meryem Ana, bu Müneccim krala rüyasında vakit geçirmeden kendi adına bir tapmak kurmasını emretmiş. Ama çok bilge birisi olan Hezekiel'e göre halihazırdaki bina "muhtemelen 8. yüzyılın ilk yarısı"nda inşa edilmiş. Yani bir kez daha işgallerden kaynaklanan, gerilemeden önceki bir dönemde.

İsa'dan sonra 740 tarihi aslında uzmanlar tarafından giriş kapısı, frizleri, benzersiz girift süslerin yapım tarihi olarak belirtilmektedir. Sütun başlıklarının ve sahındaki nişlerin bir yüzyıl daha eski olduğu sanılıyor.

Önceki sayfalar
Hah'taki Meryemana Kilisesi -Aramice Yoldath Aloho- İngiliz araştırmacı Gertrude Bell'e göre Turabdin'in "şanı"dır. Eşsiz bir formu olan kubbesinin alt kısmı muhtemelen 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Çatıdaki kiremitler, 1907'de yerlerini kesme taşlara bırakmış. 1939'da çan kulesi ilave edilmiştir.

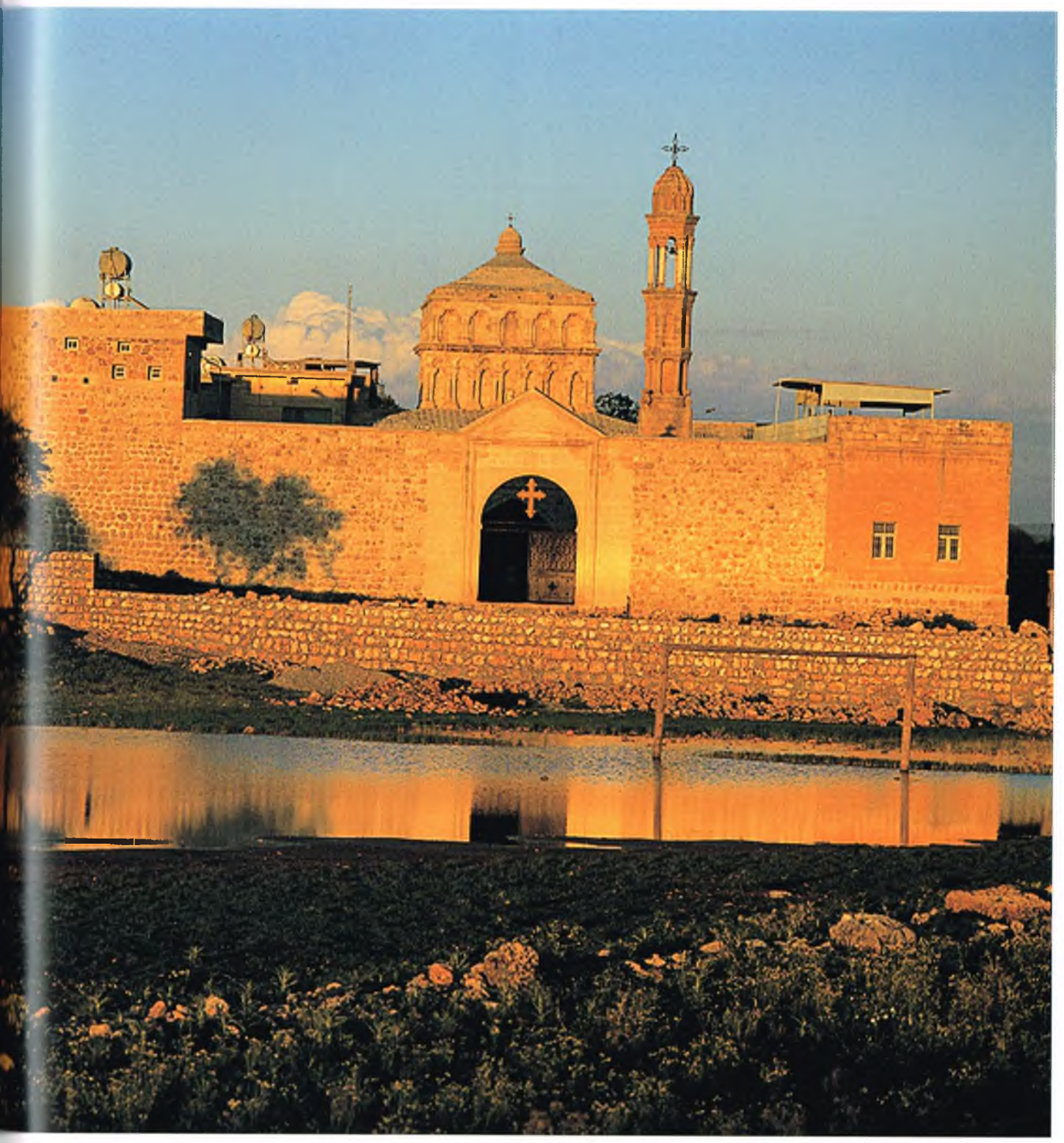
Zamanın yıpratıcılığına rağmen Kutsal Ruh güvercin şeklinde bekliyor.

Kadim geleneğe göre, Müneccim Kralları Süryani âlemine bağlayan bu mekân, Beytüllahim'den dönen Yukarı Mezapotamyalı bu krallardan biri tarafından Meryem'e adanmış. Mekânın anıtsal havası, mimarisinde gösterilen cesaret ve süslemelerindeki zenginlik burayı yörenin diğer tapınaklarından ayrı kılıyor.

Bir vakitler burada çok sayıda keşiş varken, bugün tek bir keşiş kalmış. Manastır, yine de, köydeki ailelerin katkısıyla canlılığını sürdürüyor. Hıristiyan çoğunluğa sahip son köylerden biri olan bu köyde yaşayanlar manastıra gelip burada çalışıyor ve günde üç kez ibadette bulunuyor.

Dış narteks ile nef arasında yer alan, ince işlemesiyle Münzevi Mor Yakup'unkiyle karşılaştırılabilecek olan ve bordürleri oyma desenlerle süslenmiş kapının ayırt edici özelliği, süs amacıyla yapılmış çevresindeki iki sütundur. Kilise yeni yaratılışın tapınağıdır.

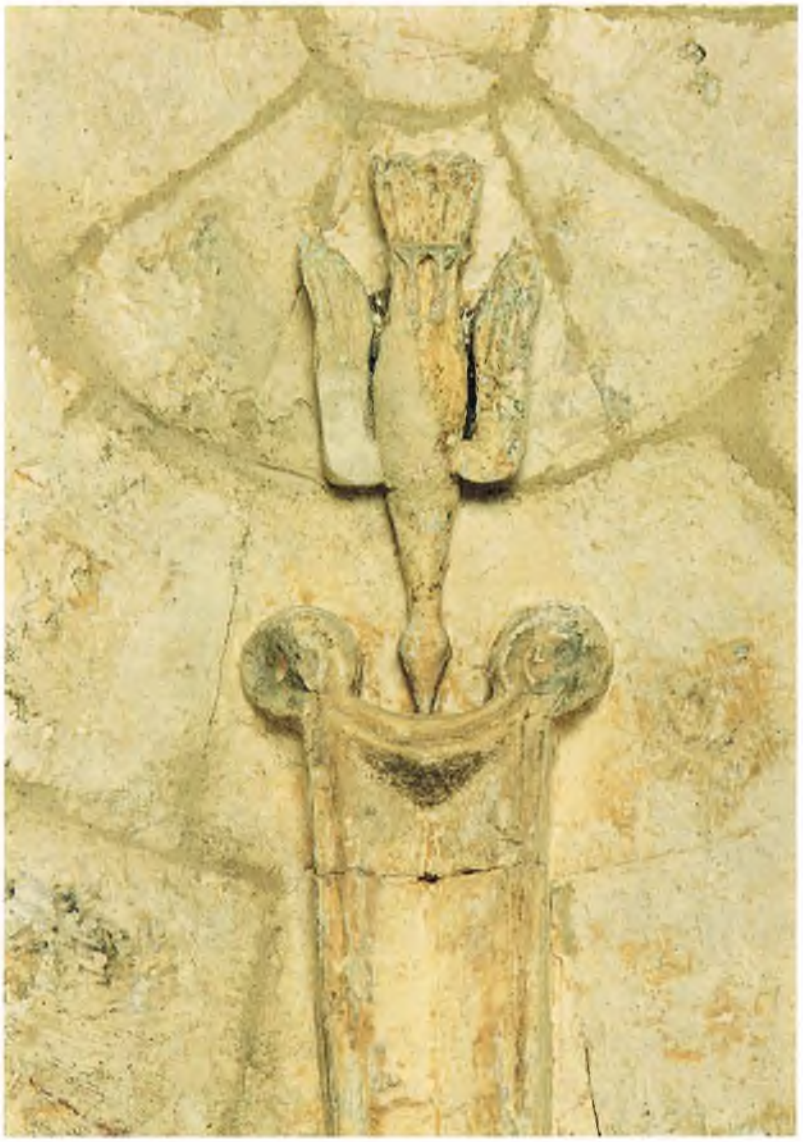
Koro yeri, devasa bir kabartma haç ve haçın tepesinde susuzluğunu gidermek istermiş gibi duran bir güvercin: Bütün bunlar tufandan kurtulan Nuh'un gemisini hatırlatıyor, tufan da Tekvin'deki Kutsal Ruh'un varlığına ve İsa'nın Ürdün'de vaftiz edilmesine göndermede bulunuyor.

Manastır, civar köylerde oturan köylüler sayesinde boş kalmıyor. Gerek küçüklüklerinden beri keşişlere gündelik hayatlarında yardım ettikleri için dini konulara aşina olan ve din adamı olmaya karar veren gençler gerek mevsimlik olarak ya da bir seneliğine yahut ömür boyu ora-

Doğrudan kesme taşların üzerine yerleştirilmiş tuğlalardan oluşan kubbe, bir dizi kemerle desteklenmiş.

ya yerleşmeye karar vermiş aileler manastırı boş bırakmıyor. Manastır, Ortaçağ'da olduğu gibi bir çalışma ve üretim yeridir. Kadınlar ekmek yapar; erkekler tarlaya gider; çocuklar da bakım işiyle uğraşır. Keşişlerle öğle yemeğine kalıyoruz. Genç papaz adayı Murat İstanbul'dan gelmiş. Sonbaharda damlarda kurutulan üzümden bana veriyor ve anlatmaya başlıyor: "Büyük şehir bana göre değildi. Bu bölgeyi keşfedince büyük bir istek duydum. Ailem Süryani kökenli, ama geleneklerimizi unutmuşuz. Hıristiyanlar katledilirken büyük büyük babam kaçıp göç etmiş. Ben

Kutsallar Kutsalı'nda bir güvercin susuzluğunu giderir gibi. En geleneksel ikonografik motiflerden biri olan bu sahne, İsa Mesih'in Ürdün'de vaftiz oluşunu hatırlatır. Bu olay Doğu'da Epifanya, Batı'daysa Teofanya'ya tekabül eder ve Teslis'in insanlara görünmesini kutlar. Güvercin, Kutsal Ruhu temsil eder. Tekvin'*de suların çekilip çekilmediğini anlamak için Nuh'un saldığı güvercin yeni hayatın bir simgesidir. Sütun başları ve koro yerindeki nişler muhtemelen 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.*

Süryanice bilmiyorum, öğrenmek için geldim." Böyle bir karşılaşmanın verdiği heyecan büyük, bir de Murat'ın istisna olduğu düşünülecek olursa.

Öğle yemeği hayli sade. Keşişler kural olarak et yemiyor ve oruç tutup perhiz yapıyorlar. Tanrı'nın kendilerine bahşettiği yemek için ilahi söylüyorlar.

Geceyi burada geçireceğiz.

Manastır yüzyıllar boyunca, önemli bir piskoposluk, hatta bütün bölgenin Metropolit merkezi olmuştur. Bu durum da, törenler sırasında piskoposların sunak çevresinde yarım daire şeklinde düzenlenmiş duvar oyuklarında oturma biçimlerini açıklıyor. Korent tarzı sütun başları, kenger yaprakları, yarım kubbeler arasındaki motifler, kıvrımlardaki Grek haçları, deniz kabukları: Zenginlik ve zerafet, mekânın önemini gösteriyor.

Sütun başındaki amfora motifi.

Tapınağın büyük haçının temel motifi. Ayrıntı.

Öğleden sonra Hezekiel'le birlikte yürüyerek gidiyoruz. Mor Saba'nın harabeleri hemen göze çarpıyor. Muhtemelen zamanında katedral olan devasa bir binaymış. Yirmi yedi metreden daha uzun sahanı Gertrude Bell'in çok daha önceden belirttiği gibi, onu bölgenin en büyük kilisesi yapıyor. Yine İngiliz araştırmacıya göre kilise 15. yüzyılın sonunda ayakta olmalıymış, zira birçok elyazması kaynak önemli bir metropolitin cenaze töreninin 1493 yılında burada yapıldığını söylemekteymiş.

Bugünlük bu kadar arkeoloji yeter! Hezekiel'in mihmandarlığıyla, bizi görmek için evlerinden çıkan, bize

Büyük ihtimalle 6. yüzyılda inşa edilmiş Hah köyündeki Mor Saba Katedrali'nin harabeleri. Toprağın altından çıkar gibi duran görkemli kapıları, katedralin vaktinde ne kadar azametli olduğunu gösteriyor. Bugüne kadar teferruatlı bir araştırmadan geçirilmemiştir.

yaklaşmalarında, bizimle konuşmalarında, bizimle birlikte gülmelerinde ve bizi yönlendirmelerinde doğal bir asillik sergileyen köylülere karışıyoruz sevinçle. Acı çekerek, inatla toprağı işleyen nasırlı ama sıcak elleri; küçük bir kızın birden dökülen gözyaşlarını tatlılıkla kurutmayı bilen elleri sıkıyoruz.

Yüzlerinde muammalı bir tebessüm, ama dostça bir tebessüm, geçmişte yaşanan badirelerle kırış kırış olmuş, ancak asla insandan umudunu kesmemiş esmer yüzlerini aydınlatıyor. Sağda solda birkaç yaşlı kadın, Doğu'da her zaman Tanrı'ya kendilerini vakfetmenin işareti olan döv-

melerini gösteriyor, ama yine bu dövme nedeniyle kaçırılma ve zorla din değiştirme kâbusu da yaşıyorlarmış.

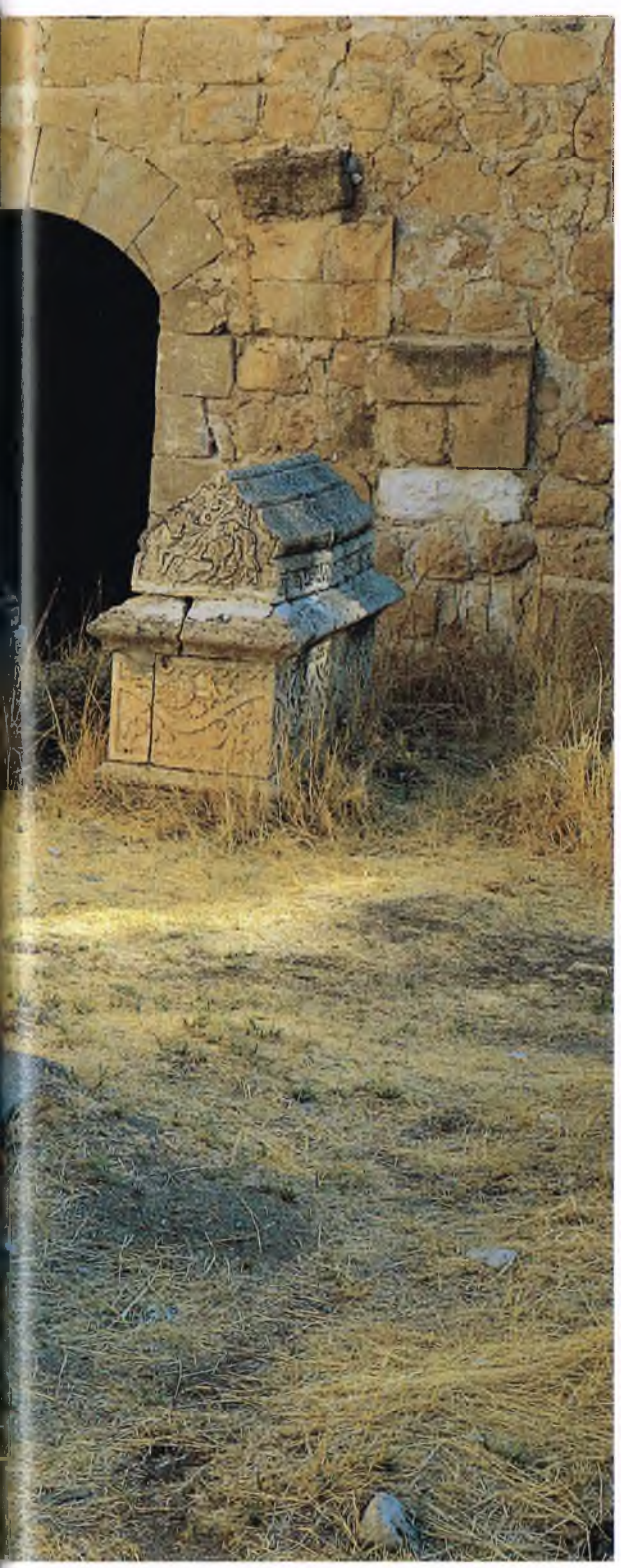
Yolumuz boyunca ister Zaz'da, Keferze'de, Killet'te ya da başka yerlerde olsun gördüğümüz çok sayıdaki metruk ev hem beni, hem Douchan'ı çok şaşırtıyor. Hezekiel, "Mülkiyet hakkımız yok" diyor, "Ailelerimiz zorla göç ettiklerinde, memleketleri olan bu ülkeyi bırakıp Avrupa'ya ya da Amerika'ya gittiklerinde, terk ettikleri evlerine hemen köylü Kürtler yerleşti. Daha beteri, evlerin duvarlarındaki güzel taşları almak için evler yıkıldı ve geride sadece harabeleri kaldı. Köylerimizden yavaş yavaş kovdular bizi, bölgeden, Türkiye'den, köklerimizden."

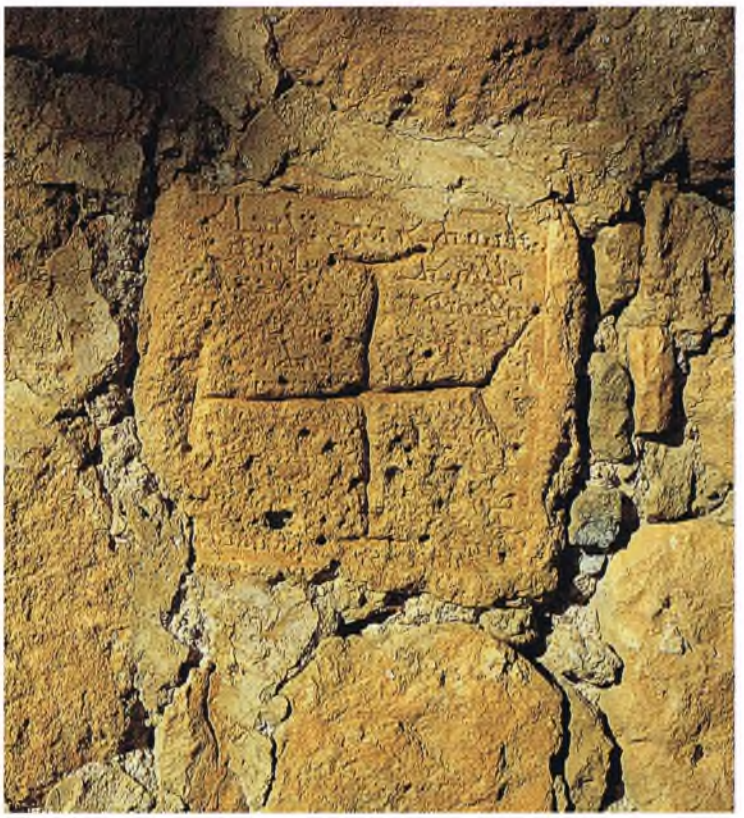
Genç öğretmenin gözleri doluyor. Babasının köyü, artık boş, in cin top oynuyor, sakinleri gitmiş, hayat yok olmuş, ruhu yitip gitmiş. Bir tek aile mezarlığı kalmış geride, bir de atalarının yaptırdığı mezar taşının üzerine nesilden nesile yazılan aile fertlerinin isimleri. Hezekiel zaman zaman o mezarlığa gidip ailesinin mezarını temizlermiş...

Mor Saba'nın girilmesi zor bir galerisinde yarısına kadar toprağa gömülmüş anıtsal bir kapı. Görkemli geçmiş ile muğlak şimdiki zaman arasında bu mekânların geleceği, Kürt sorunun çözülmesi durumunda bölgede canlanacak turizm vaatlerine bağlanmamalı yalnızca. Turabdin, kurtarılması gereken uluslarası kültürel bir miras olarak görülmelidir.

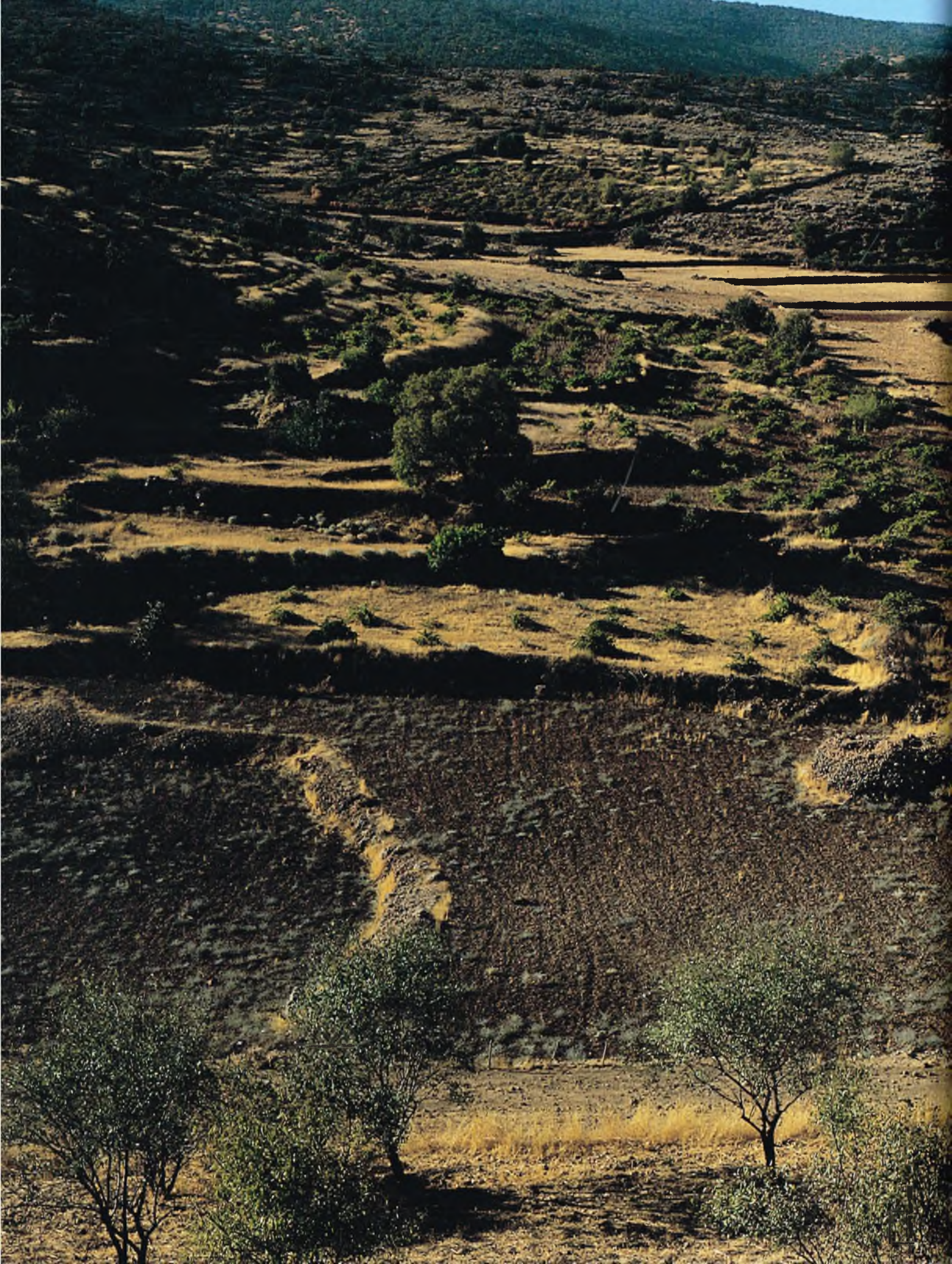
Kilisenin duvarındaki Aramice yazıt. Üstte duran sonradan nakşedilmiş haç hem kimliğe olan bağlılığı hem de karanlık dönemlerdeki kültürel gerilemeyi gösteriyor.

Killet köyünün mezarlığı ve muhteşem Süryani işi boşgömütler. Daha yakın zamanda yapılmış olan bu anıtlarda eski modellerden esinlenilmiş. Köy boşalınca Doğu topraklarındaki Hıristiyan varlığının geçmiş hatırasını korumak sadece mezarlara kalmış.

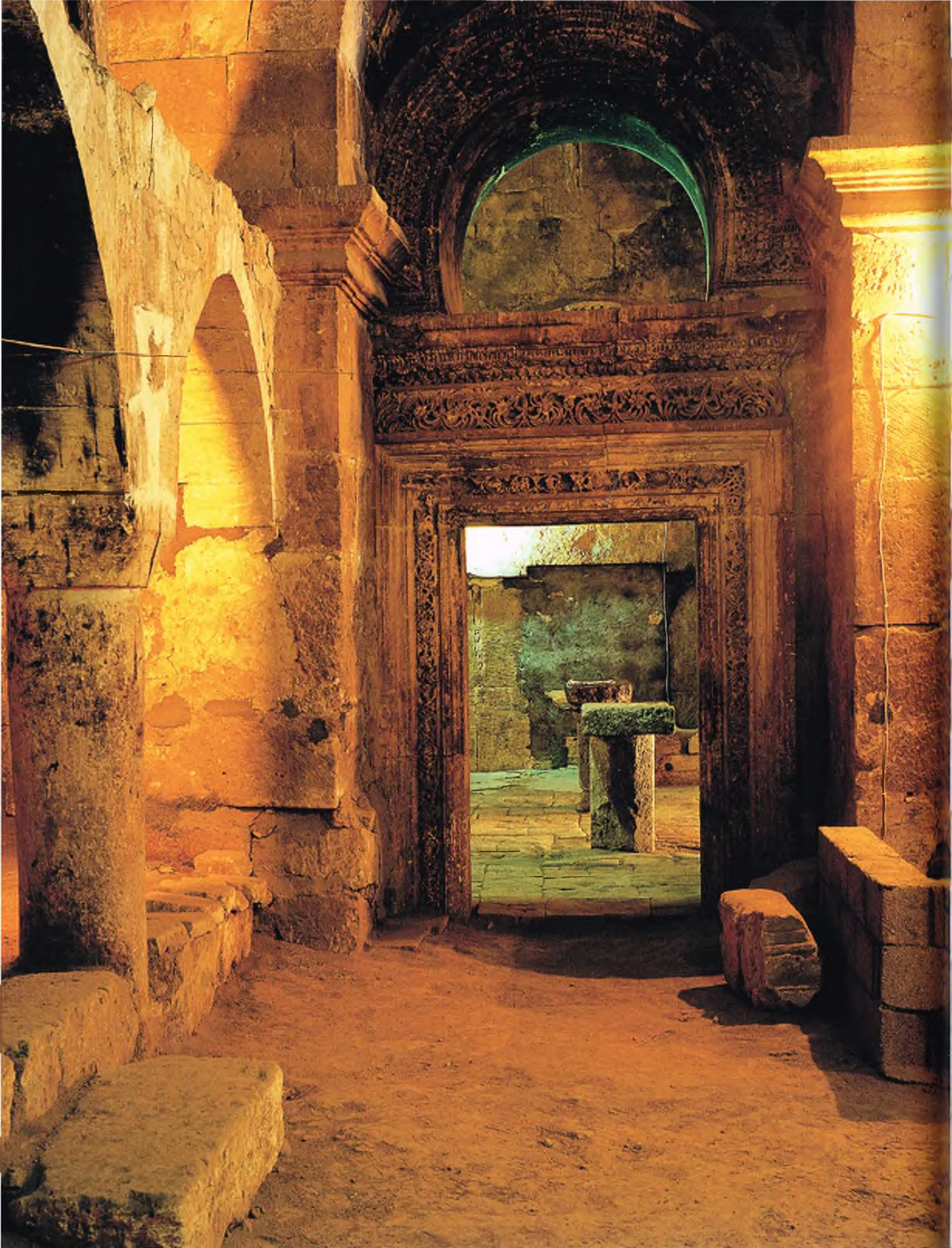

Keferze köyünün yaşlıları.

BİZANS'IN KENARINDA

Son hazineler daha güneyde, 20-30 km uzakta, Suriye sınırının yakınındaki Nusaybin'de. Yolumuzun üzerinde, kayaların orta yerinde yeşil bir vadide duraklıyoruz. Çevremizde devasa kavak ağaçlarını, kayınları görüyor; uzaktan gelen şelalenin sesini duyuyoruz. Bir derenin kenarında öğle yemeği yiyoruz.

Nisibis Mezarları

Modern Nusaybin, hiçbir cazibesi olmayan bir yerleşim yeri. Gertrude Bell'in 1911'de fotoğrafladığı çok eski mütevazı viraneliği yutmuş, gürültülü, tozlu, betonlaşmış bir şehir. Bugün Nusaybin adıyla anılan eski Nisibis aslında antikitenin önde gelen şehirlerindendi: İpek Yolu üzerinde önemli bir merkez, kültürlerin kesişme noktası olduğu kadar uğruna cenk edilmiş bir şehir. Nisibis, İS 363'ten itibaren Roma ve Pers imparatorlukları arasındaki sınırı oluşturmuş olması ve günümüzde de Türkler ile Arapları iki ayrı âlem olarak birbirinden ayırması, kırılma hatlarının daimiliğini kanıtlıyor. Günümüzde sınırın iki yanında, yakın geçmişte yaşanan çatışmaların bir sonucu olarak, dikenli tellerle çevrili bir *no man's land* uzanmakta, bir zamanlar buralarda yaşayanların dokunulmaz sütunları bu bölgede hâlâ göğe yükselmekte.

Önceki sayfalar
Sonbaharda Mor Gabriel yakınındaki tarlalar.

Turabdin'in güneyi, eski Nisibis, bugünkü Nusaybin. Burası eskiden İpek Yolu üzerinde büyük bir şehir ve ticaret merkezi idi. Havariler zamanından itibaren önemli bir Hıristiyan cemaati şehirde faal olmuştu.
4. yüzyılda inşa edilen Mor Yakup Kilisesi, tarihin bu sayfasının nihai kalıntısını temsil eder. Ancak, her ne kadar bunların katedralin duvarları mı, yoksa vaftizhanenin duvarları mı olduğunu tespit etmek mümkün olmasa da, bu yapı muhteşem bir anıttır.

Once vaftizhane, ardından mezarlık haline gelen kilisenin mahzeni, Nisibisli Aziz Yakup'un lahtine ev sahipliği yapmaktadır. Mor Yakup, piskopos ve kilise kurucusu, Nikaia Konsili (İS 325) Babalarından biri, özellikle de Afrem'in ruhani lideri ve klasik Hıristiyan ilahi yazımının temelini atan ilk kişidir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlar, Van, Bitlis, Turabdin ve Hakkari'de toplu tehcire maruz kalan, ancak tehcirden kurtulup dağlara ve çöllere kaçan Hıristiyanları burada bir araya getirmiştir. Fransızların hamiliğindeki kimi Süryaniler, bugün de önemli merkezler olan Kamışlı ve Hasake'de olduğu gibi, cemaatlerini yeniden oluşturur. İçlerinden birçoğu, Ermenilerle birlikte, yollarına devam edip Halep'e, Beyrut'a, oradan Marsilya'ya, Los Angeles'a, Melburn'e göç etti. Nusaybin'in merkezindeki Mor Yakup, bölgenin en eski ve en iyi korunmuş anı-

tıdır. Turistlerin çoğunlukla kilise zannettikleri yapı, aslında devasa bir bazilikanın vaftizhanesidir. Bu bazilikanın inşasına Nikaia Konsili'nden önce, İS 312-320 yılları arasında Metropolit Yakup tarafından başlanmış ve Yunanca bir yazıtın belirttiği gibi, yaklaşık otuz yıl sonra inşaası bitirilmiştir: "Bu vaftizhane 671 yılında Metropolit Volagesos zamanında rahip Akepsuma'nın gayretleri sayesinde tamamlanmıştır."

İstanbul Üniversitesi'nden bir grup arkeoloğun yaptığı dış kazılar sonucunda ilk yapının çevresi ortaya çıkarılmış. Dört büyük kapı geçenlerde gün yüzüne çıkarıldı. Vaftizhanenin altında muhtemelen 8. yüzyılda yapılmış bir mahzen mezarlık bulunmakta.

Burada 388'de ölen Nisibis'in koruyucusu Mor Yakup'un mezarı bulunmaktadır. İncelikle işlenmiş kapı kemerleri, kenger ve hurma yapraklarıyla süslenmiş Korent sütun başları, tüm apsiti kateden korniş: Bu geç dönem antik üslubun izlerini taşıyan şahesere hayran kalıyoruz.

Gertrude Bell'in ziyareti sırasında burası hâlâ kutsal bir mekânmış. Günümüzde ise şehirde yalnızca tek bir Süryani aile var. Kiliseyle ilgilenen bu aile, kilisenin yukarısındaki bir dairede yaşıyor.

İstanbul Üniversitesi'nden bir grup arkeoloğun gün yüzüne çıkardığı kilisenin güney cephesi anıtsal kapılarını ve ilk katedralin özgün taş döşemesini gösteriyor. Doldurma taşların çıkarılmasıyla 4. yüzyıldan kalma yapının oranları daha kesin olarak ortaya çıkacak.

Taşlar ve Hatıralar

Eskiden Süryani sanatının, yani taş işçiliğinin başkenti olan, bugün ise bu sanatı icra eden tek bir atölyeye sahip Midyat'tan hızla geçiyoruz. Zanaatkârın elinde kolayca şekillenen, hem belirgin rölyefler, hem sağlam hey-

Midyat'ta, taş işleme ustalarının atölyesi ağırlıklı olarak manastırların aslına uygun şekilde yenilenmesi için çalışıyor. Burada hepsi Müslüman on kadar çırak, Süryani geleneğinin kutsal sanatının tekniklerini öğrenmiş.

keller yapılmasına imkân veren yumuşak sarı kalkeri civarda halen bolca görmek mümkün. İşinin başında bulduğumuz Mustafa, Süryani olmadığı gibi Hıristiyan da değil. Müslüman ve sadece Kürtçe biliyor. Çekiç darbeleri isabetli, işlediği desen net. Mustafa, Süryani ustasının kendisine miras bıraktığı bu çok eski geleneğin son temsilcisi. O da yaklaşık on kadar çırak yetiştirmiş. Zira ona iş veren manastırlar eksik olmuyor: Kimi sütunlarından birini güçlendirmek için, kimi bir sütun başını yenilemesi için, kimi de oyma bir kapıyı "kadim" üslupta yeniden yapması için. Eskisine uygun olarak yenileme çalışmaları şehirde almış başını yürümüş. Tarihi mirasın turistik değerinin yeni yeni farkına varan belediye, eski mahalleyi aslına uygun olarak yenileme işini Mustafa'ya emanet etmek istiyor. Çok iyi bir gelişme, zira taşlar, onlara can veren insanlar olmadan, açık hava müzesine dönüşür.

Kutsal Dağ'ın Merkezinde

Nusaybin ile Irak sınırı arasında yolculuğumuzun sonuna geliyoruz. İzlo dağı'nın yamaçlarında, mitolojik bir mekân olan Mor Avgin Manastırı bulunuyor. Kurucusu, 4. yüzyılda Mısır çöllerinden gelmiş. Cemaat uzun süre Süryani Hıristiyanlığı'nın öteki kolu olan Pers Nasturi Kilisesi'ne bağlı olarak yaşamış. Yapı, Timurlenk'in orduları Mezapotamya'yı, Suriye'nin kuzeyini, Turabdin'in doğusunu yerle bir ettikten sonra 13. yüzyılda tekrar inşa edilmiş. Buranın son keşişi 1974 yılında ölmüş. "Ama burası rahipsiz kalmayacak, gelecekler, çok yakında. Evet çok yakında..." diye mırıldanıyor Hezekiel. Bu yolculuğun bir özetini yapıyor adeta. Karşımıza askeri bir kontrol noktası

Bu manastır, 4. yüzyılın başında Mısır'dan gelen bir keşiş tarafından kurulmuş. Her halükârda, bu manastır Turabdin'deki manastırların en eskilerinden biri. Anlatılanlara göre, manastır Ağrı Dağı'na yakın olduğu için, temel kirişlerinden biri Nuh'un Gemisi'nden gelmiş.

Bizanslılar ile Persler arasındaki savaşların durumuna göre cemaat, sembolik olarak kah Monofizit kah Nasturi olmuş ve bu coğrafya, Arami âleminden kaynaklanan iki Hıristiyan inancı arasındaki birliğin bir timsalini oluşturmuştur.

çıkıyor. Bir Türk subayı arazinin bazı kısımlarının hâlâ mayınlı olduğunu bildiriyor bize. Ziyaret edeceğimiz son köy: Girmeli. Arabadan inip yaya devam etmemiz gerekiyor. Manastıra giden bir patikadan ilerliyoruz. Sadece sırtında tüfeğiyle bir Kürt çobanla karşılaşıyoruz. Bir saatten fazla sürüyor yürüyüşümüz. Sonra sessizlik, yalnızlık, terk

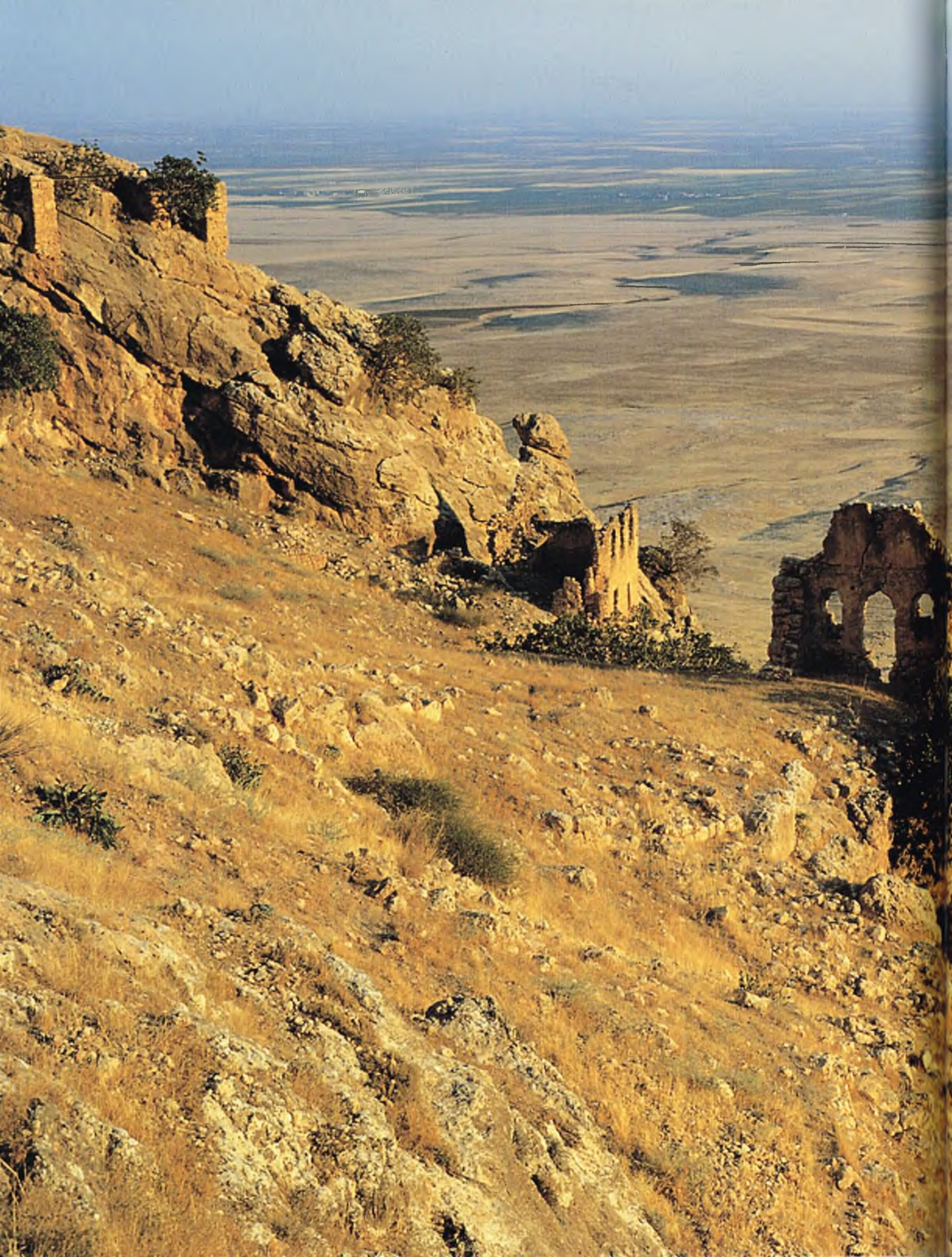
Kilisenin yanındaki teras ve Meryem Ana'ya vakfedilmiş küçük şapel. Bu yapılar Moğol işgalinden sonra 1271'de yeniden inşa edilmiştir.

2010 yılının ilkbaharında genç bir Süryani keşiş Mor Avgin Manastırı'na döndü.

edilmişlik. Sonra güzellik, insanı büyüleyen bir güzellik. Ayaklarımızın dibinde uzanan Mezopotamya, avlu çevresi delhizleri, kilise, Avgin ve öğrencilerinin yattığı şapel Turabdin'in en ruhani tapınağı.

Geç vakitte, alacakaranlıkta, batan güneşin son ışıklarından yararlanarak dönüyoruz. Yol önümüzde uzanıyor, ilerledikçe manzara değişiyor. Tepeler yerlerini çorak topraklara bırakıyor, dünya yeniden doğacak, eli kulağında. Tanrı'nın soluğu esiyor. İsa'nın unutulmuş halkı olan Süryaniler hakkında hiçbir şey bilmeyen Batı'ya yarın döneceğim.

Monsenyör Aktaş, papaz Yusuf, genç Hezekiel ve diğerlerinin sözü beni sımsıkı sarıyor. "Yakında..." O zaman anlıyorum ki Mor Avgin'in beklediği rahipler gibi ben de, nasıl ki insan gözlerini göğe çevirmekten kendini alamaz, ben de Turabdin'e dönmeden edemeyeceğim. Zira Tanrı'nın Hizmetkârları'nın bu kutsal dağda muhafaza ettikleri hatıra, aynı zamanda bizim hatıramızdır da.

BİYOGRAFİ NOTLARI

BAR DESANES

Soylu ve zengin bir ailenin çocuğu olarak 11 Temmuz 154'te Edessa'da (Urfa) doğdu. *Peşitta* adı verilen Süryani İncil'inden sonraki en eski metin, Bar Desanes ile öğrencileri arasında kader üstüne yapılmış bir diyalogdur. Epiphanios'a göre, Bar Desanes, 179'dan 214'e kadar hüküm sürmüş Manou'nun oğlu Edessa prensi Abgar'ın çocukluk arkadaşıdır.

Kuşkusuz bu prensin 206'ya doğru Hıristiyan inancını benimsediğini bilmiyor değildir. Mor Afrem, Bar Desanes'i, kaba kumaşlar giyen çilekeş Marcion'un aksine, gösterişe ve lükse düşkün biri olarak anlatır. Bu gnostikin doktrinini halk arasında yaymak için yazdığı yüz elli ilahiden söz eder. Maalesef bu ilahiler kaybolup gitmiştir. Bu Süryani'nin düşüncesini inceleyebilmek için elimizde yalnızca Sokrates'inkiler gibi diyalog şeklinde yazdığı *Kaderin Diyalogu: Ülke Yasalarının Kitabı* bulunmaktadır. Bar Desanes, Süryani edebiyatında sonradan önemli bir yere sahip olacak Süryani şiirinin yaratıcısı olarak görülmektedir.

MOR AFREM

Süryani yazarlar arasında en meşhur olanıdır. Nisibis'te, 4. yüzyılın başında doğdu. Hagiografyasına göre babası, Abnil adlı bir putun rahibiydi. Mor Afrem, mezarı kilisenin kriptosunda hâlâ görülebilen Nisibis piskoposu Yakup'un öğrencisi olmuştu. Nisibis, Bizanslılar tarafından 363 yılında Perslere terk edilince, Afrem Edessa'nın yolunu tuttu. Üretkenlik bakımından benzersiz bir yazar olan Mor Afrem Bar Desanes'in yarattığı şiir türünde eserler verdi. İlahileri ve dini konulardaki söyleşi türündeki metinleri sonraki nesillerin taklit ettiği bir model oluşturdu. Hatta Batı'da bile meşhur olan bu eserler çok geçmeden Yunanca ve Latinceye tercüme edildi.

Mor Afrem sürgün olarak yaşadığı Edessa'da 373 yılında hayata gözlerini yummuştur. Papa XV. Benedictus 1920 yılında kendisini "kilise bilgini" ilan etmiştir.

YAKUP BARADAEUS

Süryani Ortodoks Kilisesi'nin kurucularından biri olarak kabul edilen Yakup Baradaeus, İustinianos döneminde ciddi darbeler alan ve özellikle Antiokheia'nın Khalkedon taraftarı patrikleri tarafından zulme uğrayan Khalkedon karşıtı partinin tekrar canlanmasına vakfetmiştir hayatını. Yakup, Tella'da bu şehirli bir rahibin oğlu olarak doğmuştur. 528'e doğru Konstantinopolis'e gider, zira Monofizit dava için imparatoriçe Theodora'dan güçlü bir yardım göreceğini düşünür. 542'de Gassani kralı el-Haris bin Cabale, yönetimindeki bölgeler için kendisinden piskopos ister. Yakup, İmparatoriçe'nin isteği üzerine Edessa metropoliti olur.

Hayatını, Suriye'de, Mezopotamya'da Kilikya'da, Kapadokya'da, Isauria'da ve civar bölgelerde vaazlar vererek geçirir. Kendisinin yüzlerce rahibi takdis ettiği söylenmektedir.

SÜRYANİ MİHAİL

1126 yılında Fırat'ın sağ yakasında bulunan ve Süryanilerin en büyük dinsel merkezlerinden biri olan Melitene'de –bugün Malatya– doğdu. Dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mihail, Bar Sauma Manastırı'nda dini öğrenimini tamamladıktan sonra papaz oldu. Patrik olmadan önce, cemaatinde yazar ve tarihçi olarak isim yapmıştı. 18 Ekim 1166 tarihindeki takdis edilme töreninde yirmi sekiz piskopos hazır bulunmuştu. O dönemde Hıristiyanların karşılaştığı zorluklara rağmen bu görevi kabul etmişti. İlkelerine bağlı birisi olan Mihail, Süryani Kilisesi'nde köklü reformlar yapmaya çalışmış, diğer Ortodoks kiliseleriyle iyi ilişkiler kurmuştu. 1178 yılında Antiokheia'ya yaptığı bir gezi sırasında, 1179 yılında Roma'da yapılması öngörülen Latran Konsili'ne davet edilmiş ancak bu konsile katılamamıştı. Devasa *Tarih* adlı eseri çok ünlüdür.

BAR HEBRAEUS

1226 yılında Melitene'de doğdu. "Musevi'nin oğlu" anlamına gelen Bar Hebraeus takma adını aldı. Bu adla anılmasının nedeni, muhtemelen, babasının Musevi iken Hıristiyanlığı benimsemiş olmasıdır. Moğol istilaları sırasında, ailesi, henüz Frankların elinde olan Antiokheia'ya gidip münzeviliği seçti. Sonra Trablusşam'a gidip burada Yakup adlı Nasturi bir öğretmenin yanında tıp ve felsefe okudu.

Bilimin her dalını kapsayan çok sayıda eser verdi. Suriye'de entelektüel hayatın son demlerini yaşadığını hissetmişçesine geçmiş bütün medeniyetleri kısaca anlatan bir anıt dikmeyi düşündü. *Süryani Kroniği* ve *Kilise Kroniği* adlı eserleri, gerçek bir tarihçi yeteneğine sahip olduğunun kanıtı olmuştur. Bar Hebraeus, döneminin çalkantılarına rağmen eşsiz bir yazardı. 1286 yılında ölen Bar Hebraeus'un naaşı daha sonra Musul yakınlarındaki Mor Mattai Manastırı'na nakledilmiştir.

GERTRUDE BELL

Ticaret ile uğraşan zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Oxford'a kabul edilen ilk kadınlardan biri oldu. Doğu'da macera ve arkeolojik araştırmalarla dolu bir hayat sürdü. 1909-1911 yılları arasındaki iki yolculukta Turabdin bölgesini ziyaret eden ilk kadın arkeolog unvanını aldı. Manastırlar ve kiliseler üzerine yaptığı araştırmalar bugün bile kaynak olarak kullanılmaktadır. Gertrude Bell Birinci Dünya Savaşı sırasında Kahire'deydi. Zira Britanya Haber Alma Merkezi, Arap İşleri Bürosu oradaydı. Gertrude Bell irtibat subayıydı ve harita yapımı konusunda çalışmıştı. Gertrude Bell İngiltere'ye bir daha dönmemiş, 1923'te Irak Milli Müzesi'ni kurmuş ve 1926'da Bağdat'ta ölmüştür.

KRONOLOJİ

İÖ XXIII. yüzyıl. Aram kralı, Akkad kralı Naram Sin'in rakiplerinden biridir.

İÖ 1100'e doğru. Asur kralı I. Tiglat-Pileser orta Fırat'taki Bedevi Aramileri egemenliği altına alır.

İÖ 1073-1056. Asur kralı Asur-bel-kala'nın yıllıklarında Aram ülkesinin Aramileri'nden söz edilir.

İÖ 1000'e doğru. Rehob'un oğlu Arami kralı Hadadezer de Soba (Anti-Lübnan) ve Şamlı Aramiler İsrail oğullarının kralı David tarafından mağlup edilir.

İÖ 920'ye doğru. Soba Arami kralı tarafından birleştirilen Aram krallığının kuruluşu.

İÖ 879. Asur kralı II. Aşurnasirpal Matiate'yi (Midyat) egemenliği altına alır.

İÖ 732'ye doğru. Asur kralı III. Tiglat-Pileser Aram'ı ele geçirir.

İÖ 720. Asur kralı II. Sargon Arami şehri Hamat'ı yağmalar.

İÖ 700'e doğru. Asur kralı Sanherib (dili Asurcadır) ile Yehuda kralı Hezekiel'in (dili İbranicedir) elçileri arasındaki müzakereler Kudüs'te Aramice olarak yapıldı.

İS 154-222. Bar Desanes, ilk Süryani yazar ve filozofu.

İS 180'e doğru. Addai, Edessa'nın ilk piskoposu.

İS 232. Aziz Tomas'nın kutsal kalıntılarının Edessa'ya nakli.

İS 240. Edessa Aramicesiyle (Süryanice öncesi) yazılmış Fırat parşömenleri.

İS 313. Edessa piskoposu Kuno Edessa Kilisesi'ni kurdu.

İS 363. Nisibis Persler tarafından ele geçirildi.

İS 373. Mor Afrem'in ölümü.

İS 397. Kartmin manastırının Samuel ve Simon tarafından kuruluşu.

İS 411. Tarihlendirilen ilk (Hıristiyan) Süryani elyazması.

İS 412-435. Edessa piskoposu Rabbula, Ephesus Konsili'ne katıldı ve İskenderiyeli Kyrillos'un teolojisini destekledi.

İS 433. Tarihlendirilen ilk Süryanice (Hıristiyan) yazıt.

İS 460. Antiokheia'lı mistik keşiş İshak'ın ölümü.

İS 503. Tefsirci Narsai'nin ölümü.

İS 521. Suruç piskoposu Yakup'un ölümü.

İS 533'e doğru. Mabbug piskoposu Philoksenos'un ölümü.

İS 535. 6. yüzyılın büyük tarihçisi Asyalı Yuhanna'nın Konstantinopolis'e gidişi.

İS 536. Yunanca kitapların büyük çevirmeni, aynı zamanda hekim olan Resaina'lı Sergios ölümü.

İS 540. İsa Mesih'in suretinin koruduğu Edessa'nın Persli Khosroes tarafından kuşatılması.
İS 543. Gassani kralı, imparatoriçe Theodora'dan kendisine piskopos göndermesini talep etmesi ve bunun sonucunda Yakup Baradai'nin tayini.
İS 570. Kartmin Manastırı yangını.
İS 586. Tarihçi Ephesuslu Yuhanna'nın ölümü.
İS 588. Keşişliğin kurucusu Abraham'ın ölümü.
İS 605. Turabdin'in Persler tarafından ele geçirilişi.
İS 609. Edessa'nın Persler tarafından ele geçirilişi.
İS 616. Harkelli Mor Tuma tarafından 616 yılında Yunancadan Süryaniceye *İncil* çevirisi.
İS 617. Tello Dmevzleth Metropoliti Pavlos'un, *Tevrat*'ın en eski Yunanca çevirisini Süryaniceye çevrilişi.
İS 640-708. Büyük âlim ve yazar Edessalı Yakup.
İS 649. Marutha Dtagrit'in ölümü.
İS 680. Signan-fu'da Süryanice ve Çince olmak üzere iki dilli dikme taş.
İS 700. Mor Avgin manastırının restorasyonu.
İS 708. Edessalı Yakup'un ölümü.
İS 774. Turabdin'de büyük veba salgını.
İS 819. Kartmin kroniği.
İS 845. Mor Talmahroyo'nun ölümü.
İS 903. Muşe Bar Kifo'nun ölümü.
İS 1049. Nisibisli Elias'ın ölümü.
İS 1140. Kartmin Manastırı'nın Türkler tarafından yağmalanışı.
İS 1199. Süryani Mihail'in ölümü.
İS 1271. Mor Avgin Manastırı'nın yeniden inşası.
İS 1289. Bar Hebraeus'un ölümü.
İS 1395. Bsorinolu Yuhanon Thomas'ın Moğol İmparatoru Timur tarafından boğdurulması.
İS 13. ve 14. yüzyıl. Kırgızistan ve Kazakistan'da, Moğolistan'da ve Çin'in iç kesimlerinde Süryanice ve Süryanice-Uygurca dikme taşlar.
İS 1416. Kürtlerin Mor Gabriel'deki kutsal emaneti çalması.
İS 1740. Mor Baselios Sham'un'un (Mafiryano Şemun) şehid edilişi.
İS 1895-1917. Kıyımların yaşandığı bir dönem.
İS 1923. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu.
İS 1926. Mor Malke, Mor Avgin ve Mor Abraham'a Kürt aşiretlerinin saldırısı.

KAYNAKÇA

Bell, Gertrude, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*, The Pindar Press, Londra, 1982. Introduction de Murlia Mundell Mango, 183 s. ve 256 siyah-beyaz fotoğraf.

Bohas, Georges, *Les Araméens du bout du Monde, la mémoire des chrétiens d'Orient*, Editions Universitaires du Sud, Toulouse, 1994, 183 s.

Briquel Chatonnet, Françoise, "Note sur l'histoire du monastère de Saint-Gabriel de Qartamin", *Le Muséon 98*, 1985, s. 95-102.

Brock, Sebastien,

- *The Hidden Pearl, The Syriac Ortodox Church and its ancient Aramic Heritage*, Roma, 2001, 3 cilt.
- "Iconoclasm and the monophysites", *Iconoclasm*, Centre for Byzantine Studies, Birmingham University, 1977.
- "Visit to Mor Gabriel", *Kolo Süryoyo*, no 3, Temmuz-Ağustos 1978.
- "Notes on some monestaries on Mount Izla", *Abr-Nahrain*, vol. XIX, Leiden, 1981, s. 1-19.

Buchtal, H., "The Painting of the Syrian Jacobites in its relations to Byzantine and Islamic Art", *Syria*, 1939, s. 136-150.

Chabot, Christine,

- *Rôle des images et vénération des icônes dans les églises orthodoxes orientales*, Cenevre, 1993.
- *The Syrian Orthodox Church of Antioche and All the East, a brief introduction to its life and spirituality*, Inter-Orthodox Dialogue, Cenevre, 1998.

Courtois (de), Sébastien, *Le Génocide oublié, Chrétiens d'Orient, les derniers Araméens*, Ellipses, Paris, 2002, 301 s.

Dauphin, Claudine, "Situation actuelle des communautés chrétiens du Tur Abdin", *Proche-Orient chrétien*, 1972, s. 323-327.

Delly, Emmanuel, "Le culte des saintes images dans l'Eglise syrienne orientale", *L'Orient syrien*, 1956, s. 291-296.

Desreumaux, Alain,

- *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits syriaques*, CNRS, Paris, 1991.
- *Histoire du roi Abgar et Jésus*, Brépols, 1993, 184 s..

Dilleman, Louis, *Haute-Mésopotamie orientale et pays adjacents*, Paris, Paul Geuthner, 1962.

Fiey, Jean Maurice,

-*Nisibe, métropole syriaque orientale et ses suffragants des origines à nos jours*, CSCO 388, subsidia 54, Louvain, 1977, 301 s.

-*Awgin : aux origines du monachisme mésopotamien*, Analecta Bollandiana, Brüksel, 1962, s. 52-81.

- *Pour un Oriens Christianus novus : répertoire des diocèses syriaques orientaux et occidentaux*, Beyrut, 1993.
- "Diocèses et évêques syriaques occidentaux du Tur Abdin après le XIIIe siècle", *Parole de l'Orient 10*, 1981-1982, s. 257-284.

Gabriel, Albert, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, 2 cilt, Paris, 1940.

Grabar, Alain, "Quelques observations sur le décor de l'église de Qartamin", *Cahiers archéologiques*, cilt VIII, Paris, 1956, s. 83-91.

Hendriks, Olaf,
- "Les premiers monastères internationaux syriens", *L'Orient syrien 3*, 1958.
- "L'activité apostolique du monophysite et nestorien", *Proche-Orient chrétien 10*, 1960.

Hollerweger, Hans, *Tur Abdin - Living Cultural Heritage*, Friends of Tur Abdin, Linz, 1999, 367 s.

Jargy, Simon,
- "Les origines du monachisme en Syrie et en Mésopotamie", *Proche-Orient chrétien 2*, 1952.
- "Les premiers instituts monastiques", *Proche-Orient chrétien 4*, 1954.

Khatchatrian, Armen, "Le baptistère de Nisibis", *Actes du Ve Congrès international d'Archéologie chrétienne* (Aix-en-Provence, 1954), Paris, Les Belles-Lettres, 1957, s. 407-422.

Lecoz, Raymond, *L'Eglise d'Orient, Chrétiens d'Irak, d'Iran et de Turquie*, ed. Du Cerf, Paris, 1995.

Leroy, Jules,
- *Moines et monastères du Proche-Orient*, Paris, Horizons de France, 1958, 279 s.
- *Les Manuscrits syriaques à peinture*, Paul Geuthner, Paris, 1964.
- "L'iconographie des églises de langue syriaque", *Actes du IIe Congrès orientaliste*, Paris, 1949, s. 340-341.
- "Le décor de l'église du monastère de Qartamin d'après un texte syriaque", *Cahiers archéologiques*, c. VIII, Paris, 1956, s. 75.
- "Recherches archéologiques sur les églises du Tur Abdin", *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, compte rendu des séances de l'année 1967, (Nisan-Haziran), Paris, 1967, s. 324-333.
- "L'état présent des monuments chtétiens du sud-est de la Turquie", Paris, CRAIBLE., 1968, s. 478-493.

Lorieux, Claude, *Chrétiens d'Orient en terre d'islam*, Perrin, Paris, 2001, 372 s.

Michel Le Syrien, *Chroniques de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche*

(1166-1199), Fr. çev. Jean-Baptiste Chabot, Paris, 1899-1910.

Moukarzel, Alexis, "Architecture jacobite. Contexte-Caractère-Filiation", *Patrimoine syriaque*, Actes du collogue, II, Lübnan, s. 92-104.

Mundell Mango, Murlia,

- "The 6th century sculpture of the monastery of Deir Zafaran in Mesopotamia", *Actes du XVe Congrès international d'Etudes byzantines*, Atina, 1976.

- "Monophysite Church Decoration", *Iconoclasm*, Centre for Byzantine Studies, Birmingham University, 1977.

- "The continuity of the classical tradition in the art and architecture of northern Mesopotamia", *Dumbarton Oaks Symposium*, Washington, 1980, s. 115-134.

- "Deux églises de la Mésopotamie du Nord : Ambar et Mar-Abraham de Kashgar", *Cahiers archéologiques* 30, 1982, s. 47-70.

Mundell Mango, Murlia ve Hawkins, Ernst, J. W., "The mosaics of the monastery of Mor Gabriel near Kartmin", *Dumbarton Oaks Paper 27*, 1973, s. 280-294.

Nau, François, "Notice historique sur le couvent de Qartamin", *Actes du XVe Congrès international des Orientalistes*, Paris, 1906.

Palmer, Andrew,

- *Monk and mason on the Tigres frontier. The early history of Tur'Abdin*, Oriental Publication 39, Cambridge University, 1990, 265 s.

- "A corpus of inscriptions from Tur Abdin and environs", *Oriens Christianus 71*, 1987, s. 57-139.

- "The Epigraphic Diction of Tur Abdin and environs", *Oriens Christianus 72*, 1988, s. 114-123.

- "The Syriac letter forms of Tur Abdin and environs", *Oriens Christianus 73*, 1989, s. 68-89.

Parry, Oswald, *Six months in a Syrian monastery*, Londra, 1895.

Pognon, Henri, *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Moussoul*, Paris, 1907.

Sinclair, T. A., *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, 4 cilt, The Pindar Press, Londra, 1987.

Teixidor, Javier,

- *Mon père, l'Araméen errant*, Paris, Albin Michel, 2003, 219 s.

- *Aristote en syriaque, Paul le Perse, logicien du VIIe siècle*, Paris, CNRS, 2003, 152 s.

Troupeau, Gérard, "Le rôle des syriaques dans la transmission et l'exploitation du patrimoine philosophique et scientifique grec", *Arabica 38*, 1991.

Thierry, Jean-Michel, "Monuments chrétiens inédits de Haute-Mésopotamie", *Syria*, 1993, s. 179.

Voöbus, Arthur,

- *History of the School of Nisibis*, CSCO, subsidia 266, Louvain, 1965, 349 s.
- "Les reflets du monachisme primitif dans les écrits de saint Ephrem", *L'Orient syrien*, 1959.

Voste, "Massoud de Tur Abdin, auteur ascétique jacobite du XVIe siècle", *Le Muséon*, 1936, s. 1-30.

Türkçe Kaynakça

Maner, Çiğdem, *Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi*, Marev, İstanbul, 2006. (www.marev.org.tr)

Bilge, Yakup, *Geçmişten Günümüze Deyrulzafaran Manastırı*, GDK, İstanbul, 2006. (www.gercegedogru.com)

Bilge, Yakup, *Mor Gabriel Manastırı: 1600 Yıllık Gelenek*, GDK, İstanbul, 2011.

İris, Muzaffer, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Ekol Yayımcılık, İstanbul, 2003.

İran, İlyas, *Kfarze (Altıntaş) Köyü'nün Tarihçesi*, GDK, İstanbul, 2007.

Keser, Elif, *Tur Abdin Süryani Ortodoks Mimarisi*, İstanbul, Tarih Vakıf, 2002.

Keser, Elif, "Tur Abdin'deki Süryani Ortodoks Dini Mimarisi", *Süryaniler ve Süryanilik III* adlı kitap, Ankara, Orient Yayınları, 2005, sayfa 275-288.

Yalap, Aziz, *Bizim Köyün Papazıdır, Güneydoğulu Bir Keldani'nin Anıları (1975-1985)*, İletişim, İstanbul, 2011.

Akyüz, Gabriel, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Mardin, 2005.

Akyüz, Gabriel, *Osmanlı Devletinde Süryani Kilisesi*, Mardin, 2002.

Çelik, Mehmet, *Süryanice Dil Bilgisi*, Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dil ve Edebiyat Şubesi Yayınları.

Murat Fuat (der.). *Naum Faik ve Süryani Rönesansı*, İstanbul, Belge Yayınları, 2004.

MEKÂNLAR VE KAYNAKLAR

AYNVARDO (GÜLGÖZE KÖYÜ)

Bu isim Süryanice "gülün kaynağı" anlamına gelir. Mor Hadbşabo Kilisesi'nin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Kilisenin iç yapısı, Arnas ve Keferze kiliselerine benzemektedir.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, c. III, s. 117.

SALAH MOR YAKUP

Mor Yakup Kilisesi. Süryanice bir yazıtta burasının "1061 yılında" (İS 753) yenilendiği yazmaktadır. Genel olarak manastırın ve kilisenin dışının 8. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Manastırda bir rahip ve iki rahibe almaktadır. Süryani çocuklar için burası yatılı okul olarak da hizmet vermektedir.

-MUNDELL MANGO, "The continuity of the classical tradition in the art and architecture of northern Mesopotamia";

-PALMER, *Monk and Mason*, s. 206.

-BELL, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*, s. 11.

HABSUS KÖYÜ

Mor Loozor

Bu manastır, *stylites* sütuna sahip yegâne manastırdır. Bu sütunun alt kısmındaki yazıtta, inşa tarihi İS 791/792 olarak belirtiliyor. "Bu sütun Rumi 1100 yılında inşa edilmiştir [...]".

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 318.

-PALMER. *Monk and Mason*, s. 105, 217.

Mor Şmun

Bu kilise bir yazıtta belirtildiği üzere İS 700 ve 734 yıllarında, Turabdin'de 8. yüzyılda büyük mimar olarak ün salan Simon des Olives tarafından yenilenmiştir. Kilise günümüzde Midyat'ın 6 km kuzeyinde bulunan Habsus köyündeki birkaç Süryani ailesine hizmet vermektedir.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 318.

KEFERBE KÖYÜ

İlk yazıt İS 779 tarihini taşımaktadır. 1465 tarihli bir diğeri Mor Stefanos'un nef bölümünün büyük ölçüde yeniden inşa edildiğini belirtmektedir. Bu köyde artık Süryani bulunmamaktadır.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 328.

KEFERZE KÖYÜ

Köyün baş kilisesi Mor İzozoel, bir yazıtta belirtildiği şekliyle İS. 935'te inşa edilmiştir.

Kilisenin Salah kilisesi gibi tamamen tuğladan yapılan kemeri Birinci Dünya Savaşı'nda çökmüş, 1936 yılında yeniden inşa edilmiştir. Bu kemerin yıkılması sonucunda, Getrude Bell'in 1911'de sağlam haliyle fotoğrafını çektiği "bema" da hasara uğramıştır. Litürjik olarak nasıl bir kullanıma sahip olduğu tam olarak belli değildir. *Kitabı Mukaddes*'ten bölümler okunuyor olmalı. Kökeni olduğu sanılan Suriye'nin kuzeyinde bugün de bunlardan bulunmaktadır.

"Bema" nefte çok yer kapladığında 7. yüzyıldan itibaren kaldırıldığı sanılmaktadır.

-PALMER, *Monk and Mason*, s. 211.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 247-248.

-MOUKARZEL, "Architecture jacobite", s. 92-104.

MOR MİHAİL

Bu küçük manastır Mardin'dedir. Bir yazıtta çan kulesinin İS 961 yılında yapıldığı bildirilmektedir. Yıl, Selevkoslar takvimine göre değil de, hicri takvime göre belirtilmektedir: "350 Hicri". Zaz Manastırı'nda bulunan Mor Dimet Kilisesi'nde de İS 932 yılını işaret eden hicri takvimle belirtilmiş bir tarih bulunmaktadır.

Çan kulesinin kuzey cephesinde bulunan, nispeten yeni bir yazıtta yazılanlar neşe vericidir: "Ey inanan, çanın sesini duyduğunda neşeyle aziz ve eşsiz Tanrı'nın kilisesine gel, dua et. Gelip kiliseyi

dolduranlar içinde kimse aşağılanmaz. [Gel de] merhamet dilen. Tanı ağarttı ruhları yeniden canlandıran. 1885 yılı."

DEYRÜ'Z-ZAFARAN

Bu manastır 1166 yılından 1920 yılına kadar Kadim Ortodoks Süryani Patrikliği'nin merkezi olmuştur. Manastır, esas itibariyle, Mor Hananyo adıyla bilinen bir kilise ve metropolitler ile patriklerin gömülü olduğu bir mozoleden oluşmaktadır. Deyrü'z-Zafaran 1917 ve 1978 yıllarında Kürtlerin saldırısına uğramıştır.

-BELL, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*, s. X.

-LEROY, "Recherches archéologiques sur l'églises du Tur Abdin", s. 324-333.

-MUNDELL MANGO, "The 6th century sculpture of the monastery of Deir Zafaran in Mesopotamia".

DEYR'UL-UMUR (MOR GABRIEL)

Manastır, Süryanice yazılmış bir kaynağa göre İS 397 yılında kurulmuştur. Manastırda bulunmuş olan en eski yazıt İS 534 tarihini taşımaktadır. Bu, Turabdin'deki en eski yazıttır.

-LEROY, "Le décor de l'église du monastère de Qartamin d'après un texte syriaque".

-MUNDELL MANGO/HAWKINS, "The mosaics of the monastery of Mar Gabriel near Kartmin".

-NAU, "Notice historique sur le couvent de Qartamin".

-PALMER, *Monk and Mason*, s. 52, 118, 130, 137, 146.

HAH

Mor Sovo

-PALMER, *Monk and Mason*, s. 31.

-BELL, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*, s. 18.

Meryemana

-BELL, *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin*, s. 21, 54, 55, 56.

MUNDELL MANGO, "The continuity of the classical tradition".

Mor Serkis ve Bakos Manastırı

Bu manastır köyün birkaç yüz metre kuzeyindedir. İS 789 tarihli bir yazıtta buranın kuruluş tarihi belirtilmektedir. Kilise yakın zamanda yeniden inşa edildi. 19. yüzyılın sonuna kadar çatısız kalmıştır.

-PALMER, *Monk and mason*, s. 112.

ANHEL KÖYÜ

Bu köy Nusaybin yolu üzerindedir. Mor Kuryakos Kilisesi'nin sahnında, türünün tek örneği ahşap tavanlık bulunmaktadır. 18. yüzyılın sonuna doğru yapıldığı sanılmaktadır.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 325.

MOR YAKUP

Bir yazıt vaftizhanenin yapılışına ilişkin şu bilgileri vermektedir: "Bu vaftizhane 671 yılında, piskopos Volagesos zamanında, rahip Akepsuma'nın gayretleriyle yapılıp tamamlanmıştır."

-KHATCHATRIAN, "Le baptistère de Nisibis", s. 407-422.

-MUNDELL MANGO, "The Continuity of The Classical Tradition in The Art and Architecture of Northern Mesopotamia", s. 115-134.

MOR AVGİN

Bu manastırdaki bir mezar taşında İS 744-755 yılları arasında birçok başpapazın öldüğü belirtilmektedir.

-BROCK, "Notes on some monasteries on Mount Izla", s. 1-19.

-FIEY, *Awgin : aux origines du monachisme mésopotamien*, s. 52-81.

-SINCLAIR, *Eastern Turkey: an Architectural and Archaeological Survey*, cilt 3, s. 346.

TEŞEKKÜR

Kendisi olmadan bu kitabın Türkçe versiyonu gerçekleşemeyecek olan Ömer M. Koç'a; bana Turabdin'in kapılarını açan Michel de Grèce ve Georges Antaki'ye; Mor Gabriel Manastırı'nda bizi ağırlayan ve konukseverliğini esirgemeyen Turabdin Metropoliti Timotheos Samuel Aktaş'a ve yol arkadaşlarım Çiğdem Maner ve Büke Uras'a teşekkür ederim.

Son olarak, Ezgi Esma Kürklü'ye çeviriyi sabırla okuduğu için müteşekkirim.

Türkiye'nin güneydoğusunda Turabdin adında bir yer vardır. Süryanice bir kelime olan Turabdin, "Tanrı'nın Hizmetkârları Dağı" anlamına gelir. Bu yöredeki antik manastırlar Havarilerin, Pavlus'un ve Petrus'un mirasçısı olan eski bir Hıristiyan cemaatinin hazinelerini ve gizlerini barındırır. Bu Süryani cemaat, iki bin yıl önce Filistin'de İsa'nın konuştuğu dili konuşmaya devam ediyor. Süryaniler ve Turabdin birçok bakımdan kültürel köklerimizin de tanıklarıdır. Türkiye'nin bu bölgesi duaların ve ezgilerin eşliğinde yaşar.

Sébastien de Courtois'nın bölgeye yaptığı yolculuğun sonucunda, elinizdeki bu çok yönlü eser ortaya çıktı. Gezi notlarının, röportajların, tarihi ve arkeolojik bilgilerin iç içe geçtiği *Süryaniler*, kadim olduğu kadar zengin bir kültüre duyulan selamdır.

ISBN 978-975-08-2038-0
40 TL
9 789750 820380